

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Δίκτυο Συγγρού: ένα σύστημα πολιτισμικής συνέργειας και βιώσιμης ανάπτυξης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Άννα Βαρούχα

Αθήνα, Ιούλιος 2021

Τριμελής Επιτροπή

Γεώργιος-Μιχαήλ Κλήμης, Καθηγητής Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
Παντείου Πανεπιστημίου

Νίκος Λεάνδρος, Καθηγητής Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού Παντείου
Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Μάρθα Μιχαηλίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και
Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Άννα Βαρούχα, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

στον αγαπημένο μου σύντροφο, Βασίλη

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί το επιστέγασμα του μεταπτυχιακού προγράμματος της Πολιτιστικής Διαχείρισης.

Θα ήθελα πρώτιστα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή Νίκο Λεάνδρο, για τις νέες οπτικές που μου πρόσφερε μέσω της Οικονομίας του Πολιτισμού, αλλά και για την υποστήριξή του κατά την έρευνα και συγγραφή της διπλωματικής μου εργασίας σε ένα θέμα «άγνωστο» σ' εμένα αλλά συνάμα συναρπαστικό – αυτό των πολιτιστικών δικτύων. Ευχαριστίες οφείλω στα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής, τον Γιώργο Κλήμη και τη Μάρθα Μιχαηλίδου, για τον χρόνο που διέθεσαν για την υποστήριξη και αξιολόγησή της.

Θερμά ευχαριστώ και τους καθηγητές και καθηγήτριες του προγράμματος του ΠΜΣ της κατεύθυνσης «Πολιτιστική Διαχείριση»: Ανδρομάχη Γκαζή, Δήμητρα Ιορδάνογλου, Γιώργο Κλήμη, Νίκο Λεάνδρο, Μαρίνα Μαρκέλλου, Μάρθα Μιχαηλίδου, Μαρία Παραδείση, Γιάννη Σκαρπέλο και Μπέττυ Τσακαρέστου. Τα μαθήματά τους αποτέλεσαν παράθυρα σε νέους κόσμους.

Πολλές και ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους οχτώ εκπρόσωπους των πολιτιστικών οργανισμών και δημιουργικών βιομηχανιών που μου παραχώρησαν συνεντεύξεις σχετικά με το Δίκτυο Συγγρού: Ευθύμιο Γεωργακόπουλο, Βαγγέλη Θεοδωρόπουλο, Χρήστο Καρρά, Ηρώ Νικολακέα, Νίκο Ξανθούλη, Φοίβο Σακαλή, Αντρέα Σωτηρακόπουλο και Σοφία Χανδακά. Χωρίς αυτούς θα ήταν αδύνατη η διερεύνηση του θέματος και φυσικά η ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στον καλό φίλο, συγγραφέα, Σπύρο Καρυδάκη για τις εύστοχες παρατηρήσεις του και την πολύτιμη συνδρομή του. Τελευταίο αλλά όχι έσχατο, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον σύντροφό μου Βασίλη Φίλιππα για την πολυποίκιλη υποστήριξη και την υπομονή που έδειξε σε κάθε στάδιο της διπλωματικής εργασίας.

Περιεχόμενα

Εικόνες	7
Πίνακες.....	7
Περίληψη.....	8
Abstract	10
Εισαγωγή.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 – Πόλη και συνεργασίες.....	16
1.1. Μετάβαση σε μια νέα εποχή των πόλεων και ο ρόλος του πολιτισμού	16
1.2 Τα νέα ονόματα της οικονομίας (η παγκοσμιοποίηση με άλλες λέξεις)	19
1.3 Συν: ένα πολυσήμαντο –και για τον πολιτισμό– πρόθεμα	23
1.3.1. <i>Creative clusters (Δημιουργικές συσπειρώσεις)</i>	24
1.3.2. <i>Creative hubs (Δημιουργικοί κόμβοι)</i>	27
1.3.3. <i>Incubators (Θερμοκοιτίδες)</i>	28
1.3.4 <i>Αλληλεπιδράσεις και άλλες συνεργατικές μορφές</i>	28
1.4. Αντί επιλόγου: στην εποχή COVID-19	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 – Δίκτυα και πολιτιστικές πολιτικές: η σημασία τους.....	34
2.1 Στην «ώριμη εποχή των δικτύων»: η ανάμειξη του παγκόσμιου με το τοπικό	34
2.2 Τι είναι τα δίκτυα;	36
2.3 Τα βασικά χαρακτηριστικά των δικτύων	37
2.4 Πολιτιστικά δίκτυα.....	44
2.4.1 <i>Το διεθνές και το ευρωπαϊκό τοπίο</i>	48
2.4.2 <i>Τα πολιτιστικά δίκτυα πόλεων</i>	48
2.4.3 <i>Τα Ευρωπαϊκά Πολιτιστικά Δίκτυα</i>	49
2.5. Παραδείγματα ευρωπαϊκών συνεργασιών.....	52
2.5.1. <i>Art Factory και Art_Inkubator Λοτζ, Πολωνία</i>	52
2.5.2. <i>Human cities – Challenging the city scale 2014-2018</i>	54
2.5.3. <i>Trans Europe Halles & Cultural and Creative Spaces and Cities project (CCSC project)</i>	57
2.6. Ευρωπαϊκές πολιτιστικές πολιτικές.....	61

2.6.1. Δημιουργική Ευρώπη	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 – Τα δίκτυα στον ελληνικό χώρο, το Δίκτυο Συγγρού ως μελέτη περίπτωσης.....	67
3.1. Η ελληνική εμπειρία της δικτύωσης.....	67
Δίκτυα Μουσείων	67
Δίκτυα με συνεργασία Τοπικής Αυτοδιοίκησης και ιδρυμάτων	70
Δίκτυα εθελοντισμού.....	73
Δίκτυα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας.....	74
Δίκτυα των δημιουργών	75
Δίκτυα της κοινωνίας των πολιτών	77
Τομεακά δίκτυα	77
3.2 Ο χαρακτήρας των τοπικών δικτύων.....	78
3.3 Το Δίκτυο Συγγρού ως μελέτη περίπτωσης	80
3.4 Τομείς δράσεων του δικτύου.....	83
3.5 Τι έχει πραγματοποιηθεί έως σήμερα.....	85
3.5.1 Συνέδριο: Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής και ο πολιτιστικός άξονας της Συγγρού.....	86
3.5.2 Εκδήλωση: Άλλαξε τις συνήθειες σου, μείωσε τα απόβλητά σου	87
3.5.3 Εργαστήριο συν-δημιουργίας (Co-Creation Workshop, 2019).....	88
Πρώτος άξονας: Βιώσιμη ανάπτυξη.....	89
Δεύτερος άξονας: Στοχοθεσία, δράσεις και δυσκολίες του δικτύου	90
Αστική λεωφόρος	92
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 – Εμπειρική έρευνα	95
Α΄ Μέρος – Μεθοδολογία	95
4.1 Το ερευνητικό ερώτημα	95
Β΄ Μέρος – Παρουσίαση των δεδομένων	97
4.2. Οι απόψεις των μελών του δικτύου	100
4.3. Οι απόψεις των μη-μελών του δικτύου	112
Συμπεράσματα	123
Βιβλιογραφία – Πηγές.....	128
Βιβλιογραφία.....	128

Ελληνόγλωσηση	128
Ξενόγλωσηση	132
Διαδικτυακές πηγές	139
Παραρτήματα	145
Παράρτημα Α: Οδηγοί συνέντευξης	145
Παράρτημα Β: Κατάλογοι ευρωπαϊκών και ελληνικών δικτύων	150
<i>B1. Κατάλογος ευρωπαϊκών δικτύων</i>	150
<i>B2. Κατάλογος ελληνικών δικτύων</i>	161

Εικόνες

Εικόνα 1. Χρονοδιάγραμμα τεχνολογικών εξελίξεων	20
Εικόνα 2. Κατηγορίες διακυβέρνησης δικτύων και οι βασικοί παράγοντες πρόβλεψης της αποτελεσματικότητάς τους.....	39
Εικόνα 3. Το μοντέλο διακυβέρνησης πολιτιστικών δικτύων της Steinkamp.....	41
Εικόνα 4. Τα χαρακτηριστικά της «χρηστής διακυβέρνησης»	43
Εικόνα 5. Πολιτιστικοί οργανισμοί που συμμετέχουν σε συνεργατικά πρότζεκτ από το 2014-2019.....	62
Εικόνα 6. Δίκτυα που υποστηρίζονται από το πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη	64
Εικόνα 7. Ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα, περίοδος 2014-2017	65
Εικόνα 8. Δίκτυο Λεωφόρου Συγγρού.....	80
Εικόνα 9. Κεντρική πλατεία της Νέας Σμύρνης	88
Εικόνα 10. Το εργαστήριο Co-creation στη Στέγη, Δεκέμβριος 2019	89

Πίνακες

Πίνακας 1. Συνοπτική παρουσίαση μορφών συνεργασίας με παραδείγματα από τον ελληνικό χώρο.....	30
Πίνακας 2. Οι παράμετροι και οι δείκτες του μοντέλου διακυβέρνησης της Steinkamp	42
Πίνακας 3. Οι συμμετέχοντες στο δίκτυο Συγγρού	81
Πίνακας 4. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα	97
Πίνακας 5. Θεματικός χάρτης συνεντεύξεων	99

Περίληψη

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η επικοινωνία, η τεχνολογία και ο ψηφιακός μετασχηματισμός, που επιταχύνθηκε εξαιτίας της πανδημίας του ιού της COVID-19, ενέτειναν τη μετακίνηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον «άυλο κόσμο» του διαδικτύου. Τα πολιτιστικά δίκτυα ως –κοινωνικές δικτυώσεις– αντιπροσωπεύουν πλήθος πολιτιστικών οργανισμών και δημιουργικών βιομηχανιών, επηρεάζουν τις πολιτιστικές πολιτικές, ασκούν πίεση σε θέματα που αφορούν την επικοινωνία, την παραγωγή και τη διανομή πολιτιστικών αγαθών, αλλά και σε ζητήματα όπως της αστικής πολιτικής και της βιώσιμης ανάπτυξης.

Τα δίκτυα αυτά ανεξάρτητα από τις αφετηρίες τους, τη σύνθεση των μελών τους, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τους στόχους τους και τον γεωγραφικό προσδιορισμό τους αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα και προκλήσεις όπως την εσωτερική τους δομή (διακυβέρνηση, στρατηγική, χρηματοδότηση κ.λπ.), τη βιωσιμότητά τους, καθώς και την επίδρασή τους στην κοινωνία.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η διερεύνηση των πολιτιστικών δικτύων (διεθνών, ευρωπαϊκών, ελληνικών) και της ελληνικής περίπτωσης του Δικτύου Συγγρού (ίδρ. 2018), που δραστηριοποιείται στην ομώνυμη λεωφόρο και στους πέριξ αυτής δήμων. Το Δίκτυο Συγγρού, ως τοπικό πολιτιστικό δίκτυο, απαρτίζεται από δεκαεπτά μέλη (πολιτιστικούς φορείς, ιδρύματα, Τοπική Αυτοδιοίκηση, πανεπιστήμιο) κι έχει σκοπό τη διαμόρφωση και προώθηση ενός βιώσιμου αναπτυξιακού προτύπου που θα συμβάλλει και στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής σε τοπικό επίπεδο.

Κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα είναι αν το Δίκτυο Συγγρού αποτελεί σύστημα πολιτισμικής συνέργειας και αν και κατά πόσο μπορεί να συμβάλλει στη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη. Για να εξεταστεί το δίκτυο όσο πιο σφαιρικά γίνεται ως μελέτη περίπτωσης, τα ερωτήματα κινήθηκαν σε δύο άξονες: έναν εσωτερικό (που αφορά τη δομή του, τη διακυβέρνησή του κ.ά., εξετάζοντάς το «ως μικρόκοσμο») και έναν εξωτερικό που διερευνά τον ρόλο του, τις δραστηριότητές του και τον πιθανό του αντίκτυπο στη τοπική κοινωνία.

Η εργασία είναι προϊόν πρωτογενούς και δευτερογενούς έρευνας. Όσον αφορά την πρωτογενή έρευνα, χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος με οχτώ ημι-δομημένες συνεντεύξεις (τέσσερις από μέλη του και τέσσερις από μη-μέλη του).

Σκοπό της είχε τη διερεύνηση τόσο των ζητημάτων που αφορούν τη συνεργασία, τη συν-δημιουργία και την εμπιστοσύνη όσο και αυτών που αφορούν την ταυτότητα, τον ρόλο, τη στρατηγική και τη διακυβέρνηση του Δικτύου Συγγρού.

Όσον αφορά τη δευτερογενή έρευνα, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση με σκοπό τη διαμόρφωση-συγκρότηση του θεωρητικού πλαισίου προσέγγισης του θέματος. Στα πλαίσια αυτά μελετήθηκαν ευρωπαϊκές έρευνες για τα πολιτιστικά δίκτυα κι εξετάστηκαν τρία ευρωπαϊκά παραδείγματα δικτύωσης, τα ελληνικά δίκτυα, καθώς και θεωρητικά μοντέλα βιωσιμότητας και διακυβέρνησης των δικτύων.

Το Δίκτυο Συγγρού, ένα μοναδικό για τα ελληνικά δεδομένα τοπικό σύστημα πολιτισμικής συνέργειας για τη βιώσιμη ανάπτυξη, δείχνει ότι έχει και τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες –αν ξεπεράσει τις εγγενείς αδυναμίες, τις χρόνιες ελληνικές αγκυλώσεις και τη συγκυρία της πανδημίας– να δημιουργήσει ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο με κεντρικό άξονα την ομώνυμη λεωφόρο.

Λέξεις-κλειδιά: πολιτιστικά δίκτυα, συν-δημιουργία, συνεργασία, ψηφιακός μετασχηματισμός, δημιουργική οικονομία

Abstract

In the age of globalization, communication, technology and the digital transformation accelerated by the COVID-19 virus pandemic, have intensified the shift of human activities into the "intangible ecosystem" of the internet. Cultural networks –as social networks– represent a number of cultural organizations and creative industries, influence cultural policies, and apply pressure on communication, production and distribution of cultural goods, and issues such as urban policy and sustainable development.

These networks, regardless of their starting points, the composition of their members, their characteristics, their goals, and their geographical identification, face common problems and challenges such as their internal structure (governance, strategy, funding, etc.), their sustainability, as well as their impact on society.

The subject of this work is the investigation of cultural networks (international, European, Greek) and the greek case of the Syngrou network (founded in 2018), which operates in the same-named Athens avenue and the surrounding municipalities. The Syngrou network, as a local cultural network, consists of seventeen members (cultural organizations, institutions, local government, university) and aims to formulate and promote a sustainable development model that will contribute to the improvement of the quality of life at a local level.

Central research questions are whether the Syngrou network is a system of cultural synergy and whether and to what extent it can contribute to sustainable local development. In order to examine the network, as comprehensively as possible, as a case study, the questions moved in two axes: an internal one (concerning its structure, governance, etc. by examining it "as a microcosm") and an external one exploring its role, activities and potential impact on the local community.

This paper is a product of primary and secondary research. The qualitative method was adopted for the primary research with eight semi-structured interviews (four network members and four non-members). Its purpose was to investigate issues related to cooperation, co-creation, and trust, as well as those related to the identity, role, strategy, and governance of the Syngrou network.

Regarding the secondary research, a literature review was carried out to formulate the theoretical framework for approaching the subject. Several European

cultural networks, three European networking paradigms, most of the Greek networks, and theoretical sustainability and network governance models were examined in this context.

The Syngrou network, a local system of cultural synergy for sustainable development –unique for the greek standards–, shows that it has the potential and provides the opportunities, given that the inherent weaknesses and the chronic greek systemic obstinacies are overcome, to create a new model with Syngrou boulevard as central axis.

Keywords: cultural networks, co-creation, collaboration, digital transformation, creative economy

Εισαγωγή

Η διπλωματική εργασία ερευνά τα πολιτιστικά δίκτυα, ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό φαινόμενο της εποχής μας, τόσο τα ευρωπαϊκά όσο και τα ελληνικά, δίνοντας έμφαση σε ένα από τα τελευταία, το Δίκτυο Συγγρού. Τα πολιτιστικά δίκτυα, μια μορφή κοινωνικών δικτυώσεων, είναι οργανισμοί ή συστήματα με χαρακτήρα τυπικό ή άτυπο, δυναμικά και ευμετάβλητα, έχοντας ως σκοπό την επικοινωνία, τη διάδοση πληροφοριών και τη συνεργασία. Απασχολούν διαφορετικά ερευνητικά πεδία, όπως τις κοινωνικές επιστήμες, τη διοίκηση και το μάρκετινγκ, την κοινωνιολογία, την πολεοδομία, την πολιτισμική θεωρία, αλλά και τις πόλεις, την τοπική αυτοδιοίκηση, την τοπική κοινωνία κ.ο.κ.

Ενδεικτικό της σημασίας τους είναι ότι καλύπτουν το σύνολο του δημιουργικού και πολιτιστικού τοπίου (Creative Europe Networks, 2019), αντιπροσωπεύοντας περισσότερους από 4.500 οργανισμούς σε 92 χώρες, ευρωπαϊκές και μη, αποτυπώνοντας την κεντρική θέση που κατέχουν στον σύγχρονο πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα. Ήδη από τη δεκαετία του 1990 (Castells, 1996), σε μια κοινωνία δικτυακή, οι σημαίνουσες θέσεις που κατέχουν σε αυτήν η γνώση, η πληροφορία και η επικοινωνία έχουν συντελέσει κατά πολύ στην αύξηση του αριθμού των δικτύων.

Η πανδημία του ιού της COVID-19 επιτάχυνε τον ψηφιακό μετασχηματισμό σχεδόν σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, μετακινώντας μας με ακόμη μεγαλύτερη ταχύτητα από τον φυσικό στον ψηφιακό κόσμο. Ένα από τα αποτελέσματα του μετασχηματισμού αυτού υπήρξε η αύξηση των συλλογικών ψηφιακών χώρων επικοινωνίας, όπως είναι και τα δίκτυα που μας απασχολούν.

Με βάση τη βιβλιογραφική επισκόπηση, το φαινόμενο των πολιτιστικών δικτύων στην Ευρώπη μελετάται από τη δεκαετία του 1990, με πρώτη έρευνα εκείνη της «Network solutions for cultural cooperation in Europe» (1996), στην οποία καταγράφονται μόλις 40 δίκτυα, αριθμός που, συγκρινόμενος με τον σημερινό, δείχνει την «εκρηκτική» αύξησή τους.

Η εργασία εξετάζει τα δίκτυα επιχειρώντας να κατανοήσει την οργάνωση και τη λειτουργία τους, τη σημασία και τη βιωσιμότητά τους, καθώς και το πώς επηρεάζουν την κοινωνία των πολιτών. Τα δίκτυα μελετώνται τόσο ως οργανισμοί-

συστήματα που, απευθυνόμενα στην κοινωνία, αρθρώνουν πολιτιστικό και όχι μόνο λόγο, όσο και ως παραδείγματα που με βάση και όχημα τον πολιτισμό συντελούν στη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων.

Καθώς τα πολιτιστικά δίκτυα στην εποχή μας αποκτούν ολοένα μεγαλύτερη σημασία, η εργασία αυτή έρχεται να ενισχύσει την υπάρχουσα βιβλιογραφία, προσθέτοντας μια ελληνική μελέτη περίπτωσης, το Δίκτυο Συγγρού.

Το μόλις πρόσφατα ιδρυμένο (2018) Δίκτυο Συγγρού απαρτίζεται από δεκαεπτά μέλη και συστάθηκε ως τοπικό πολιτιστικό δίκτυο με στόχο, ανάμεσα σε άλλα, την πολιτιστική, οικονομική και τουριστική ανέλιξη της περιοχής που έχει ως άξονα την ομώνυμη λεωφόρο, διαμορφώνοντας ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο το οποίο δίνει έμφαση στη συνεργασία των πολιτιστικών οργανισμών, των τοπικών φορέων και της τοπικής κοινωνίας.

Το δίκτυο έγινε στη γράφουσα γνωστό μέσω του μαθήματος της Οικονομίας του Πολιτισμού, του μεταπτυχιακού προγράμματος «Πολιτιστική Διαχείριση». Την περιέργειά μου κίνησε αρχικά αφενός ως χωρική έκφραση του πολιτισμού στον άξονα της Λεωφόρου Συγγρού και αφετέρου γιατί συνδυάζει πολλά θέματα και μεταβλητές που αφορούν το πολιτισμικό πεδίο. Για την περαιτέρω μελέτη και ενασχόλησή μου με αυτό, σημαντικό ρόλο έπαιξαν τόσο ότι ως στρατηγικές επιλογές του έχει τον συνδυασμό της δημιουργικής οικονομίας με την εξωστρέφεια, την τοπικότητα και το πολιτισμικό κεφάλαιο της περιοχής, όσο και ότι στο δίκτυο συμμετέχουν η Τοπική Αυτοδιοίκηση, το Πάντειο Πανεπιστήμιο, ιδρύματα και πολιτιστικοί φορείς – μια συνεργασία σπάνια και ιδιαίτερη για τα ελληνικά δεδομένα.

Η υπόθεση εργασίας ερευνά αν το Δίκτυο Συγγρού αποτελεί σύστημα πολιτισμικής συνέργειας και βιώσιμης ανάπτυξης. Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματά της κινούνται σε δύο «νοητούς άξονες». Ο πρώτος αφορά τη δομή του δικτύου, το εξετάζει δηλαδή ως έναν «μικρόκοσμο» (Guistiniano & D'Alise, 2015), διερευνώντας ζητήματα που σχετίζονται με τον πυρήνα του (ταυτότητα, διακυβέρνηση, στρατηγική, στόχοι, χρηματοδότηση, ετερογένεια, σχέσεις μελών κ.ά.) και τη βιωσιμότητά του. Ο δεύτερος αφορά την επικοινωνία του περιεχομένου του στις τοπικές κοινωνίες και τη διάδρασή του με αυτές (παραγωγή περιεχομένου και επικοινωνίας του, ρόλος και δράση του, αντίκτυπος στην τοπική κοινωνία, δυνατότητές του να παράξει θετικά αποτελέσματα, αλλά και το πώς το αντιλαμβάνονται πολιτιστικοί οργανισμοί και οι δημιουργικές βιομηχανίες που βρίσκονται στον άξονα της Λεωφόρου Συγγρού και δεν αποτελούν μέλη του).

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια, ακολουθώντας «γραμμική πορεία»: από το γενικό στο ειδικό.

Το πρώτο κεφάλαιο εκκινεί από τις πόλεις στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και του σημαντικού ρόλου που αυτές παίζουν στη σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη, αποτελώντας τον κύριο πρωταγωνιστή των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών. Σε αυτές εμφανίζονται «νέοι τύποι οικονομιών», με σημαντικότερο εκείνον του περάσματος από την οικονομία της γνώσης στην οικονομία της δημιουργίας. Οι νέες θεωρήσεις της αστικής οικονομίας (δημιουργική, συμβολική, πολιτιστική, «των αισθήσεων, συγκινήσεων και εμπειριών») έχουν ως κοινό παρονομαστή την πόλη ως πεδίο χωρικής έκφρασης, της δημιουργικότητας, της βιωσιμότητας, της παραγωγής και κατανάλωσης πολιτιστικών αγαθών. Το κεφάλαιο αυτό ασχολείται επίσης με την έννοια της συνεργασίας στην πόλη ως οργανωτική φόρμα και εξετάζει τις μορφές της, όπως τις δημιουργικές συσπειρώσεις, τους δημιουργικούς κόμβους, τις πλατφόρμες, τους συνεργατικούς χώρους, τις θερμοκοιτίδες κ.ά., αναδεικνύοντας ένα ευρύ φάσμα τόπων όπου συνυπάρχουν ο πολιτισμός, η δημιουργικότητα, η έρευνα, η ανάπτυξη, η εκπαίδευση και η μάθηση (Αυδίκος, 2020), τόπων που αποτελούν έναν νέο τύπο αστικής «κοινωνικό-υλικής» υποδομής (Merkel, 2015).

Στο δεύτερο κεφάλαιο ερευνώνται έννοιες που αφορούν τα δίκτυα. Κυρίως μέσα από έρευνες που έχουν γίνει για αυτά (από τη δεκαετία του 1990 έως τις μέρες μας), επιχειρείται η σύνθεση του θεωρητικού πεδίου. Αναφέρονται οι πολιτιστικές πολιτικές της Ε. Ένωσης και περιγράφεται συνοπτικά, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα υποστήριξης μέσω χρηματοδότησης των πολιτιστικών δικτύων, το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη». Εν συνεχεία, εξετάζονται τρεις περιπτώσεις «ευρωπαϊκών συνεργασιών» (Art Factory, Challenging the city scale, Cultural and Creative Spaces and Cities), που αναδεικνύουν τη σημασία της δικτύωσης και την ποικιλία των δικτύων σε σχέση με τη χωρική κλίμακα, έχοντας τη δυνατότητα να λειτουργήσουν ως παραδείγματα για τη δημιουργία και άλλων ανάλογων σχηματισμών.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται οι μορφές δικτύων που έχουν αναπτυχθεί στον ελληνικό χώρο: εθνικά, περιφερειακά και τοπικά. Ο σκοπός της καταγραφής τους είναι διττός: στοχεύει τόσο σε μια πρώτη ανάγνωση της ελληνικής περίπτωσης, όσο και στην ανάδειξη του ρόλου των δικτύων στη χώρα. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στον χαρακτήρα των τοπικών δικτύων και στη μελέτη περίπτωσης: το

Δίκτυο Συγγρού. Διατρέχοντας το ιστορικό του δικτύου (2018/σήμερα), καταγράφονται: η ταυτότητά του, ο ρόλος του, οι αρχές του, οι στόχοι του, οι δράσεις του κ.ά., και αναδεικνύονται τα ζητήματα που το αφορούν καθώς και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται η μεθοδολογία και τα δεδομένα της έρευνας. Για τη διερεύνηση του ερευνητικού ερωτήματος, επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος και ακολουθήθηκε η μεθοδολογία των ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Επιλέχθηκαν τέσσερα από τα δεκαεπτά μέλη που συγκροτούν το δίκτυο (Athens Culture Net, Εθνική Λυρική Σκηνή, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών) και τέσσερις πολιτιστικοί οργανισμοί ή δημιουργικές βιομηχανίες που δεν συμμετέχουν σε αυτό (Θέατρο του Νέου Κόσμου, Μικρόκοσμος, Μουσείο Μπενάκη, The Egg). Το πλαίσιο των ερωτήσεων ήταν διερευνητικό, με στόχο να κατανοηθούν: α) η εμπειρία και οι απόψεις των μελών του δικτύου, β) οι απόψεις των φορέων που δυνητικά μπορούν να συμμετέχουν σε αυτό, ενώ η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων είναι εκείνη της ενιαίας αφήγησης, η οποία συγκροτείται από θεματικές ενότητες που αποκρυσταλλώθηκαν μετά την εξοικείωση με το ερευνητικό υλικό.

Σκοπός του τελευταίου κεφαλαίου της εργασίας είναι να συνοψίσει τα βασικά ζητήματα, να εξάγει κάποια (σχετικά ασφαλή) συμπεράσματα με βάση τη βιβλιογραφική επισκόπηση και τα ευρήματα της έρευνας, να εντοπίσει αδυναμίες και περιορισμούς της έρευνας, και τέλος να προβεί σε προτάσεις και σε καλές πρακτικές για το μέλλον, που ενδέχεται να συμβάλουν στο υπό μελέτη θέμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 – Πόλη και συνεργασίες

1.1. Μετάβαση σε μια νέα εποχή των πόλεων και ο ρόλος του πολιτισμού

Η πληροφορική, η τεχνολογία, οι επικοινωνίες, λειτουργώντας από τις αρχές του παρόντος αιώνα σε παγκόσμια πια κλίμακα, μετασχηματίζουν τις οικονομικές και κοινωνικές δομές και «μεταλλάσσουν» τις πόλεις. Καθημερινά χρησιμοποιούμε μεγάλο αριθμό «έξυπνων», ψηφιακών συσκευών, που μας παρέχουν τη δυνατότητα βίωσης νέων εμπειριών, τόσο στον «υλικό»-αναλογικό κόσμο (πόλη) όσο και στον «άυλο»-ψηφιακό (διαδίκτυο), καθώς και διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων μέσω των ανάλογων δικτύων (social media).

Οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στη δομή της παραγωγής επηρέασαν τις οικονομίες και κατά συνέπεια τις πόλεις. «Ο φορντισμός αντικαταστάθηκε από μια “νέα οικονομία” ένα νεοφορντικό σύστημα –υποστηριζόμενο από τεχνολογίες πληροφορικής και με παγκόσμια δικτύωση και από τον νεοφιλελευθερισμό– την άποψη ότι το κράτος πρέπει να έχει ελάχιστο ρόλο» (Knox & Pinch, 2009, σ. 74). Η κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που επέβαλαν την ελεύθερη αγορά ως το μοναδικό μοντέλο οικονομικής οργάνωσης, είχε καταλυτική επίδραση στην κοινωνική και πολιτική ζωή μεγιστοποιώντας τις ανισότητες «σε όλες τις κλίμακες, από τη γειτονιά ως το εθνικό κράτος» (ό.π., σ. 74).

Οι σύγχρονες πόλεις αποτελούν πεδία πειραματισμού μοντέλων αστικής διακυβέρνησης, κατακερματισμένων αστικών πολιτικών, στρατηγικών συχνά χωρίς μακροπρόθεσμο όραμα, ενώ συμμαχίες εταιριών αστικής ανάπτυξης/τοπικής αυτοδιοίκησης/κράτους/ιδιωτών τις θεωρούν πεδία κερδοφορίας.

Οι πόλεις, παρ’ ότι «παγκοσμιοποιημένες», ενέχουν το στοιχείο της μοναδικότητας λόγω των υποκειμενικότητων τους, των εκφράσεων και ιδιαιτεροτήτων τους, που εμπεριέχουν το *genious loci* (πνεύμα του τόπου) (Knox & Pinch, 2009, σ. 142), ενώ σύμφωνα με τη Zukin (1995) (ό.π., σ. 101) δυνητικά μπορεί να είναι και τοπία εξουσίας (landscapes of power). Το μωσαϊκό της σύγχρονης πόλης περικλείει την ομοιογένεια (ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης), τη μοναδικότητα (ως αποτέλεσμα της διαφοροποίησης του τοπίου και των ξεχωριστών χαρακτηριστικών του), τις νέες μορφές εξουσίας, την ανισότητα, τις συγκρούσεις και τον αποκλεισμό (ως αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής μεταβολής), αλλά και την αλληλεγγύη, τα δικαιώματα και τη συλλογικότητα.

Ο Castells (1996) φαντάζονταν τη πόλη ως κεντρικό σημείο της νέας οικονομίας της πληροφορίας και της αναδυόμενης «κοινωνίας των δικτύων», ενώ η Sassen (2005) δίνει έμφαση στη σημασία της ροής του κεφαλαίου και της πληροφορίας, η οποία δεν συνδέεται πια με τα εθνικά σύνορα, διατυπώνοντας τον όρο της «παγκόσμιας πόλης». Ο Hall (2003), από μια άλλη οπτική γωνία, την απεικονίζει ως οδηγό της ιστορικής εξέλιξης, τοποθετώντας το πολιτικό ως θεμέλιο του πολιτισμού.

Οι πόλεις είναι πλέον αδύνατο να περιγραφούν. Τα κέντρα τους δεν είναι τόσο κεντρικά όσο παλιά, οι παρυφές τους είναι ασαφείς, δεν έχουν αρχή και προφανώς ούτε τέλος. Ούτε λέξεις και αριθμοί ούτε εικόνες μπορούν επαρκώς να αποδώσουν τις πολύπλοκες μορφές τους και την κοινωνική τους δομή (Ingersoll 1992, όπως αναφέρεται στο Knox & Pinch, 2009, σ. 43).

Τα τοπία της πόλης επαναπροσδιορίστηκαν με άνιστο τρόπο εξαιτίας της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας (δίκτυα πληροφορικής και επικοινωνίας). Οι Graham και Marvin (2001, όπως αναφέρεται στο Knox & Pinch, 2009, σ. 45) αποδίδουν στα νέα αστικά τοπία καινοτομίας, οικονομικής ανάπτυξης, πολιτισμικής μεταβολής και κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων τον όρο «κατακερματισμένη αστικότητα» (splintering urbanism).

Οι πόλεις έχουν περάσει με ιλιγγιώδη ταχύτητα από την οικονομία της μεταποίησης στην οικονομία των συστημάτων πληροφορίας και γνώσης, και από εκεί στην πολιτιστική οικονομία. Ο πολιτισμός θεωρείται τώρα το «μαγικό υποκατάστατο για όλα τα εργοστάσια και τις αποθήκες που χάθηκαν, ο μηχανισμός που θα δημιουργήσει νέες αστικές εικόνες, κάνοντας την πόλη πιο ελκυστική τόσο στο μετακινούμενο κεφάλαιο όσο και στους μετακινούμενους ελεύθερους επαγγελματίες στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης (Hall 2000, όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη, 2006, σ. 32).

Οι «νέες αστικές εικόνες» μιας ελκυστικής πόλης, για τις οποίες μας μιλά ο Hall, αποτελούν πεδίο διερεύνησης του place branding και του place marketing. Ο πολιτισμός άραγε έχει γίνει δημοφιλής; ή έχει αποκτήσει καινούργια χαρακτηριστικά; Η χρήση των εργαλείων marketing και branding τόπου (είτε πρόκειται για γειτονιά, πόλη, περιφέρεια ή το κράτος) ως στρατηγικές, πέρα από το γεγονός ότι αποτελούν επικοινωνιακά μέσα διαφήμισης και προώθησης του τόπου, ταυτόχρονα αποτελούν και πρακτικές προβολής των ίδιων των πολιτιστικών αγαθών (πολιτιστική κληρονομιά, σύγχρονος πολιτισμός, δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου) και της κουλτούρας ως τρόπου ζωής (Giddens, 1989), ως «πολιτιστικές εικόνες»,

παρουσιάζοντας συχνά μια «επιφανειακή όψη». Από την άλλη, το marketing και branding τόπου αναζητά (Δέφνερ κ.ά., 2012) θεωρητικό υπόβαθρο και ερευνητικά εργαλεία, συνεπώς οφείλει να εμπλουτίζεται και από άλλους επιστημονικούς κλάδους, όπως, π.χ. αυτούς της μουσειολογίας και της πολεοδομίας/αστικής ανάπτυξης (Καραχάλης, 2018, σ. 245). Σύμφωνα με τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι η εικόνα μιας πόλης απέχει πολύ από το περιεχόμενό της και την ουσία της. Οι πόλεις, με στόχο την ελκυστικότητα και την προσέλκυση του μετακινούμενου κεφαλαίου και των ανθρώπων, διεκδικούν διεθνείς οργανώσεις και γεγονότα ή επιδεικνύουν τον τοπικό τους χαρακτήρα (Λεοντίδου, 2002). Στη μεταμοντέρνα κοινωνία προκύπτει, λοιπόν, ένας «ενδιάμεσος χώρος» μετάβασης¹ (Λεοντίδου, 1996 όπως αναφέρεται στο Λεοντίδου, 2004) από την πολεοδομία στην αστική διαφήμιση. Οι πόλεις, σύμφωνα με την ερευνήτρια, επιζητούν την ορατότητα, η οποία μπορεί να επιτευχθεί κυρίως με τέσσερις γενικευμένες στρατηγικές: «την επιδίωξη κεντρικότητας, την άμιλλα και τον ανταγωνισμό, την αισθητική αναβάθμιση του αστικού τοπίου και δ) την προβολή της τοπικής ιδιαιτερότητας με την επανακάλυψη της παράδοσης» (Λεοντίδου, 2002/2004).

Η στροφή του ενδιαφέροντος με επίκεντρο τον πολιτισμό και τη δημιουργικότητα έχει τις ρίζες της στην αναγνώριση του γεγονότος ότι υπάρχει κάτι παραπάνω, κάτι το μη υλικό, «κάτι στον αέρα»², που ονομάζεται «το περιβάλλον» (Θωΐδου & Φουτάκης, 2016, σ. 198). Πολλοί μελετητές, όπως ο Landry (2000), θεωρούν ότι η δημιουργικότητα αποτελεί βασική αρχή στη διαμόρφωση της πολιτικής μιας πόλης³. Παράλληλα, θεωρητικές προσεγγίσεις (Camagni & Capello 2012, Huggins 2003 όπως αναφέρεται στο Θωΐδου & Φουτάκης, 2016, σ. 198-199) αναγνωρίζουν ότι στην τοπική ανταγωνιστικότητα, πέρα από τους παραδοσιακούς παράγοντες (του κεφαλαίου και της εργασίας), εμφανίστηκαν νέοι μη υλικοί παράγοντες, οι «γνωσιακοί πόροι» (knowledge assets) (Camagni 2008, ό.π.). Η οικονομική προσέγγιση του πολιτισμού αποτελεί ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, ενώ τα τελευταία χρόνια ο πολιτισμός αποτελεί το επίκεντρο στις συζητήσεις που αφορούν τις αστικές πολιτικές, τις στρατηγικές ανάπτυξης των πόλεων, την τοπική ανταγωνιστικότητα και το πώς επιδρά στις παραμέτρους και τις συνθήκες ανάπτυξης

¹ Ο οποίος έχει στοιχεία από δύο άκρα: τη μεταρρύθμιση στην οποία αποσκοπούσαν οι πολεοδόμοι και το μάρκετινγκ αστικού περιβάλλοντος σε υπερτοπικό επίπεδο. Στο επίκεντρο αυτού του χώρου τοποθετείται η διαφήμιση, ο ανταγωνισμός και το marketing (Λεοντίδου, 2004).

² Σύμφωνα με τον Marshall (1890 όπως αναφέρεται στον Karlsson, 2011, σ. 13).

³ Χαρακτηριστικά, ο Landry την παρομοιάζει με ένα νέο νόμισμα, το οποίο είναι πιο εξελιγμένο και ισχυρό απ' ό,τι το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο.

μιας περιοχής. Πολλοί διεθνείς οργανισμοί έχουν αποτυπώσει αυτήν τη διάσταση. Η Παγκόσμια Τράπεζα, για παράδειγμα, αποτελεί έναν από τους πρώτους οργανισμούς⁴ που αναγνώρισαν τη σπουδαιότητα του πολιτισμού, τον οποίο συνέδεσαν με τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Αντίστοιχο είναι το ενδιαφέρον για τη δημιουργικότητα, καθώς και για τις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες. Ο Heur (2010), μελετώντας τη συμβολή των δημιουργικών βιομηχανιών και της οικονομίας της γνώσης στην οικονομική ανάπτυξη και στην αναγέννηση των μεταβιομηχανικών πόλεων, υποστηρίζει ότι για να κατανοηθεί το εύλογο ενδιαφέρον θα πρέπει παράλληλα να ερευνηθεί ο μεταφορντισμός και η ευέλικτη συσσώρευση (Piore & Sabel, 1984·Scott, 1988), η επανανακάλυψη της θεωρίας της καινοτομίας (Lundvall, 1992) και το ενδιαφέρον για τους μηχανισμούς διακυβέρνησης πέρα από το κράτος (Pierre, 2005, όπως αναφέρεται στο Heur, 2010, σ. 11). Συμπερασματικά, οι δομές και οι χώροι της πόλης αντανακλούν το πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον, οι κάτοικοί της διαμορφώνονται από αυτό το περιβάλλον, αλλά συνάμα και το διαμορφώνουν. Ο τόπος (place) επισημαίνει ο Harvey (1993, όπως αναφέρεται στο Knox και Pinch, 2009, σ. 346) «πρέπει να είναι μια από τις πλέον πολυεπίπεδες και πολυσήμαντες λέξεις στη γλώσσα μας [τα Αγγλικά]»⁵.

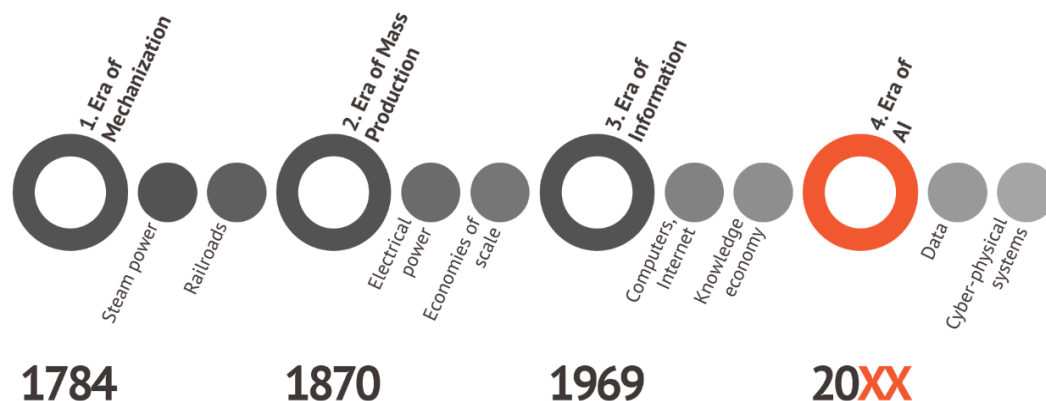
1.2 Τα νέα ονόματα της οικονομίας (η παγκοσμιοποίηση με άλλες λέξεις)

Διατρέχοντας τις τεχνολογικές εξελίξεις (Εικόνα 1) από την εποχή της μηχανοποίησης (1784) στην εποχή της μαζικής παραγωγής (1870) και από αυτήν στην εποχή της πληροφορίας (1969), παρατηρούμε την ταχεία εξέλιξη στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης (Era of Artificial Intelligence). Οι αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί μέσα στο χρονικό διάστημα μόλις πενήντα ετών (1969-20XX), είναι τεράστιες.

⁴ Στην έκθεση «Culture and sustainable development: a framework for action» (1999) αναφέρεται ότι ο πολιτισμός αποτελεί μια σημαντική διάσταση της ανάπτυξης. Άλλοι υπερεθνικοί οργανισμοί που αποτυπώνουν αυτή τη διάσταση είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ουνέσκο και ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (UNDP). Τα *Creative Economy Reports* που εκδίδονται από την UNCTAD (Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη) του 2008, 2010, 2013 αποτυπώνουν την αυξανόμενη σημασία και τη δυναμική του πολιτισμού και της δημιουργικότητας. Οι έννοιες του πολιτισμού και της ανάπτυξης επαναπροσδιορίστηκαν, με αποτέλεσμα να οδηγηθούμε στην επικράτηση ενός πολιτισμοκεντρικού μοντέλου ανάπτυξης.

⁵ Μέσα από μια πλειάδα λέξεων, υπογραμμίζουμε τις: περίγυρος (milieu), τοπικότητα (locality), τοποθεσία (location), σκηνικό πλαίσιο (locale), γειτονιά (neighborhood), περιφέρεια (region), επικράτεια (territory).

Εικόνα 1. Χρονοδιάγραμμα τεχνολογικών εξελίξεων

Πηγή: <https://pocketconfidant.com/how-the-era-of-artificial-intelligence-will-transform-society/>

Αν υποθεθεί ότι η σφαίρα της οικονομίας κινείται σε δύο παράλληλες τροχιές δραστηριοτήτων, τις υλικές και τις άυλες, το σημαντικότερο ίσως σύγχρονο φαινόμενο είναι η διόγκωση των άυλων (Κουρλιούρος, 2004). Η αποϋλοποίηση της οικονομίας δημιούργησε έναν τρίτο χώρο, τον «δικτυακό», ο οποίος ήρθε για να καταλάβει μια θέση ανάμεσα στις λογικές της αγοράς και του κράτους (Mattelart, 1998/1999, όπως αναφέρεται στο Κουρλιούρος, 2004). Σε αυτό το σημείο, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε το γενικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και των αβαρών. Η έννοια της «αβαρούς οικονομίας (weightless economy) αφορά τη διακίνηση αγαθών χωρίς βάρος, όπως είναι η πληροφορία, η γνώση, και η τεχνογνωσία» (Λεοντίδου, 2009, σ. 350).

Οι δομικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην οικονομία και στην τεχνολογία, επηρέασαν την ιστορία των πόλεων (π.χ. οι κύκλοι ζωής των πόλεων⁶) και είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων αστικών οικονομιών, με κορυφαία τη μετάβαση από την οικονομία της γνώσης (knowledge economy) στην οικονομία της δημιουργίας (creative economy).

Η παγκοσμιοποίηση επηρέασε τις πόλεις, δημιουργώντας νέα χωρικά φαινόμενα. Οι McNeil και While (2001) διατύπωσαν μια τυπολογία αστικών οικονομιών, που περιλαμβάνει: (α) τις οικονομίες συγκέντρωσης, (β) τις οικονομίες

⁶ Για το μοντέλο «κύκλων ζωής» των πόλεων: αστικοποίηση, προαστικοποίηση, αποαστικοποίηση, επανααστικοποίηση (Λεοντίδου, 1998, σ.116-117).

υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, (γ) τις τεχνοπόλεις και (δ) τις οικονομίες πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου (Γοσποδίνη, 2008).

Ειδικότερα οι «οικονομίες πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου» που μας απασχολούν, εμπεριέχουν την παραγωγή και κατανάλωση του πολιτισμού και τον ελεύθερο χρόνο ως πεδίο χωρικής έκφρασης, βίωσης εμπειριών, ψυχαγωγίας, αλλά και ως πολιτιστικό αγαθό. Σε αυτά τα πλαίσια, κεντρικό ρόλο αποτελεί το παράδειγμα της δημιουργικής οικονομίας και των παράγωγων εννοιών που προκύπτουν: η δημιουργικότητα, οι δημιουργικές βιομηχανίες, η δημιουργική τάξη, τα δημιουργικά cluster, η δημιουργική πόλη, το δημιουργικό οικοσύστημα κ.ά.⁷

Η Λαζαρέτου (2014, σ. 11) θεωρεί ότι οι παράγοντες που κινητοποιούν την οικονομία του πολιτισμού και της δημιουργίας και τη βάζουν σε αναπτυξιακή πορεία είναι τρεις: «η τεχνολογία, η έντονη επιθυμία για απόκτηση εμπειριών και συγκινήσεων, και ο τουρισμός». Για την ερευνήτρια, οι μεταβολές που έχουν πραγματοποιηθεί, προσδιορίζουν μια δομική αλλαγή «παραδείγματος»: τη μετακίνηση «από τη στατική προσέγγιση (κληροδότηση) του πολιτισμού προς μια δυναμική του θεώρηση (παραγωγή νέων μορφών)» (ό.π., σ. 12). Με βάση το παραπάνω σκεπτικό, τα τελευταία χρόνια έχουν εμφανιστεί νέα ονόματα και όροι για να εκφράσουν αυτές τις μορφές και να τις αποδώσουν στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Η δημιουργική οικονομία⁸ επιχείρησε να προσδιορίσει τη σχέση ανάμεσα στη δημιουργικότητα και τα οικονομικά. Σύμφωνα δε με την οικονομική έκθεση των Ηνωμένων Εθνών του 2010, θεωρείται βασικός πυλώνας δυνητικής οικονομικής ανάπτυξης. Η άποψη, δηλαδή, ότι μέσω της δημιουργικότητας ως νέας δύναμης της οικονομικής ζωής, η οικονομική και η πολιτιστική ανάπτυξη δεν είναι πια ξεχωριστά φαινόμενα αλλά συναποτελούν μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας βιώσιμης ανάπτυξης (UNCTAD, 2010, σ. 10). Στην ανάλογη έκθεση του 2013, η φράση «η δημιουργική οικονομία δεν είναι ένας ενιαίος αυτοκινητόδρομος, αλλά πολλές διαφορετικές τοπικές πορείες που βρίσκονται σε πόλεις και περιοχές στις

⁷ Ενδεικτικά με τη δημιουργική πόλη έχουν ασχοληθεί ανάμεσα σε άλλους οι Yencken, Landry, Florida, και με τις δημιουργικές βιομηχανίες, οι Hesmondhalgh, Pratt κ.ά.

⁸ Ο όρος διατυπώθηκε από τον John Howkins το 2001. «Η καινούργια οπτική είναι αυτή της φύσης, της σχέσης τους και του τρόπου με τον οποίο συνδυάζονται για να δημιουργήσουν μια σημαντική αξία και πλούτο» (UNCTAD, 2010, σ. 9).

αναπτυσσόμενες χώρες»,⁹ μας δείχνει με χαρακτηριστικό τρόπο την πολυμορφία, συνοψίζοντας το εύρος αλλά και την έλλειψη ενός και μοναδικού ορισμού της.

Η συμβολική οικονομία «προσδιορίζεται από ενδείξεις (πληροφορίες, σύμβολα, εικόνες, επιθυμία) και από τον χώρο στον οποίο αυτές κινούνται με μεγάλες ταχύτητες και σε μεγαλύτερες αποστάσεις απ' ό,τι στο παρελθόν» (Lash και Urry, 1994). Σύμφωνα με τον ορισμό της Zukin (1995, όπως αναφέρεται στο Σουλιώτης, 2013, σ. 91) αποτελείται από «δύο παράλληλα συστήματα παραγωγής [...]: την παραγωγή χώρου, με τη συνέργεια επένδυσης κεφαλαίου και πολιτισμικών νοημάτων και την παραγωγή συμβόλων, η οποία κατασκευάζει αμφότερα ένα μέσο εμπορικής ανταλλαγής και μια γλώσσα κοινωνικής ταυτότητας». Η συμβολική οικονομία πραγματοποιείται στις πόλεις, ενώ οι δραστηριότητες που έχουν στην πρώτη γραμμή της παραγωγής το design, την καινοτομία, την υψηλή τεχνολογία και την τεχνογνωσία, αποτελούν παράγοντες της ανάπτυξής της.

Η πολιτιστική οικονομία για τους Amin & Thrift (2007, όπως αναφέρεται στο Καλογερέσης & Κουρτέσης, 2016, σ. 273-274) αποτελεί:

μια περίπλοκη οντότητα που συνδέεται με την παραγωγή και τη διανομή των μέσων επιβίωσης και ευημερίας, η οποία συντάσσεται σε όλα τα επίπεδα και τις κλίμακες ως ένα μίγμα των υβριδικών εισροών [...], ο πολιτισμός διαμορφώνει, δηλαδή, την οικονομία μέσω της πρακτικής συσσωμάτωσής του «με τα πάντα» (αφηρημένους κανόνες, ιστορική κληρονομιά, υλικές πρακτικές, συμβολική και λογικές αφηγήσεις, κοινωνικές και πολιτιστικές συνήθειες, υλικές συνήθειες, συναισθήματα και προσδοκίες).

Ένας άλλος χαρακτηρισμός της οικονομίας είναι αυτός των «αισθήσεων, συγκινήσεων και εμπειριών» (experience economy). Με αυτό τον όρο (Pine και Gilmore, 1999, όπως αναφέρεται στο Λαζαρέτου, 2014, σ. 16-17) «υιοθετείται η άποψη ότι ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να δαπανήσει ένα ολόένα και μεγαλύτερο τμήμα του διαθέσιμου εισοδήματός του για την απόκτηση συναισθηματικών εμπειριών και συγκινήσεων, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της ζήτησης για πολιτιστικά και δημιουργικά προϊόντα», τα οποία μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν τομείς όπως αυτόν της εκπαιδευτικής ψυχαγωγίας (edutainment: entertainment & education) και της σωματικής και ψυχικής υγείας (wellness) (Rivas, 2011).

⁹ Στο πρωτότυπο: «creative economy is not a single superhighway, but a multitude of different local trajectories found in cities and regions in developing countries» (Creative Economy Report, 2013, σ. 12).

Τέλος, η πορτοκαλί οικονομία,¹⁰ ένας ακόμη όρος που δημιουργήθηκε για να εκφράσει τη σχέση οικονομίας και πολιτισμού, προτάσσει τη σημασία των ιδεών. Στον πυρήνα της βρίσκονται:

«η δημιουργικότητα οι τέχνες και ο πολιτισμός ως παραγωγικές προσπάθειες [...] τα προϊόντα που σχετίζονται με τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα δικαιώματα του δημιουργού [...] και] «οι δραστηριότητες με άμεσο ρόλο στην αλυσίδα αξίας, οι οποίες μετατρέπουν τις ιδέες σε προϊόντα» (Buitrago & Duque, 2013, σ. 36).

Οι παραπάνω θεωρήσεις των οικονομιών του πολιτισμού αποτυπώνουν τρόπον τινά τον κατακερματισμό της μεταμοντέρνας εποχής και τη νέα πραγματικότητα.

1.3 Συν: ένα πολυσήμαντο –και για τον πολιτισμό– πρόθεμα

Ο στόχος νούμερο δεκαεπτά της Ατζέντας 2030 για τη βιώσιμη ανάπτυξη: «Συνεργασία για τους στόχους (Partnerships for the goals)»,¹¹ αποτυπώνει με έναν τρόπο το αυτονόητο. Ότι δηλαδή για να επιτευχθούν οι στόχοι αλλαγής του κόσμου, χρειάζεται συνεργασία. Άραγε θα μπορούσε να γίνει αλλιώς; Το γεγονός της αυτονόητης διαπίστωσης και αποτύπωσης σε ένα ξεχωριστό στόχο, επισημαίνει τη σπουδαιότητα αυτής της επιλογής. Με αυτό τον τρόπο κινητοποιείται το θεσμικό επίπεδο, ενώ αποδίδεται στην έννοια της συνεργασίας δέουσα σημασία. Επιπλέον αναγνωρίζονται τα προβλήματα που «εγγενώς» περιέχει, ενισχύεται η απαίτηση χρηματοδότησής της, ενώ τοποθετείται ολοκληρωμένα σε μια ανοιχτή δημόσια συζήτηση. Η συνεργασία, περιέχει πολλαπλές διαστάσεις και εκδηλώσεις. Άτομα, ομάδες, εταιρίες, επιχειρήσεις, ΜΚΟ, πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες και άλλοι κοινωνικοί σχηματισμοί συνεργάζονται αλληλοεπιδρούν, δικτυώνονται. Με το πρόθεμα συν σχηματίζονται πολλές λέξεις όπως, π.χ., συνέργεια, συνεργασία, συν-δημιουργία, συνασπισμός, συμμαχία, σύνθεση, σύνδεση, συνομιλία, σύμπραξη, συλλογικότητα, συμπαραγωγή, συμφωνία, συνύπαρξη κ.ά., που αποδίδουν δυνητικές

¹⁰ Ο όρος δημιουργήθηκε από τον Felipe Buitrago, σύμβουλο του τμήματος πολιτισμού, αλληλεγγύης και δημιουργικότητας της Διαμερικανικής Τράπεζας Ανάπτυξης (IDB). Όμως, γιατί πορτοκαλί; όπως εξηγούν οι συγγραφείς, το πορτοκαλί χρώμα έχει συνδεθεί ιστορικά με τον πολιτισμό, τη δημιουργικότητα και την ταυτότητα (π.χ. ως χρώμα μεταμόρφωσης για τον κομφουκιανισμό και διασκέδασης και εξωστρέφειας για τις δυτικές κοινωνίες, ως σύμβολο μάθησης και ηγεσίας για τους Αμερικανούς ιθαγενείς κ.ά.) (ό.π.: 42-45).

¹¹ <https://sdgs.un.org/goals/goal17>. Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development (στο πρωτότυπο).

και πιθανές εκφάνσεις των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Η «συνέργεια είναι η συνδυασμένη δράση πολλών παραγόντων».¹²

Στις πόλεις, σε ποιους χώρους πραγματοποιούνται συνεργασίες και με ποιους όρους; Μια από τις εκφράσεις της συνεργασίας στο χωρικό επίπεδο είναι οι συνεργατικοί χώροι (coworking spaces), που κατά τον Gandini (2015) αποτελούν ένα πρόσφατο φαινόμενο.¹³ Παρ' όλο που η έννοια των συνεργατικών χώρων αναφέρεται κυρίως σε φυσικούς χώρους, θα σταθούμε ιδιαίτερος στα δίκτυα που αποτελούν υβρίδια (συνδυάζοντας τόσο ψηφιακούς όσο και φυσικούς χώρους). Οι συνεργατικοί χώροι χρησιμοποιούνται συνήθως από επαγγελματίες, ιδιαίτερα αυτο-απασχολούμενους, οι οποίοι εργάζονται κυρίως στον ευρύτερο τομέα της βιομηχανίας της γνώσης και της δημιουργικότητας (Gandini, 2015). Οι παράγοντες που έχουν δώσει ώθηση σε αυτό το φαινόμενο, είναι η αυξανόμενη επισφάλεια των αυτο-απασχολούμενων, η έλλειψη γραφειακών χώρων καθώς και ο αυξανόμενος αριθμός των start-ups σε τομείς έντασης γνώσης (Αυδίκος, 2020). Οι παραπάνω εκφάνσεις συνεργασίας συνοδεύονται από προβλήματα και προκλήσεις. Τα ερωτήματα που προκύπτουν, αφορούν στο πώς, στο γιατί και με ποιο σκοπό επιλέγονται αυτές οι μορφές, καθώς και το αν συμβάλλουν στην τοπική κοινωνία και στην πόλη. Ο Gandini (2015), μελετώντας το φαινόμενο, αναρωτιέται εάν το coworking είναι ακόμα μια «φούσκα» στην οικονομία της γνώσης.

Παρακάτω, ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση των creative clusters (δημιουργικές συσπειρώσεις), των creative hubs (δημιουργικοί κόμβοι), των incubators (θερμοκοιτίδες), καθώς και άλλων παρόμοιων συνεργατικών μορφών.

1.3.1. Creative clusters (Δημιουργικές συσπειρώσεις)

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αφήγησης της πολιτιστικής οικονομίας, είναι αυτό των creative clusters. Το πρότυπο clustering εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1980 και συνδέθηκε με τις αστικές πολιτικές αναδόμησης της πόλης (Γοσποδίνη, 2008, σ. 32). Πώς, όμως, τα creative clusters διαμορφώνουν ή τουλάχιστον προσπαθούν να διαμορφώσουν το αστικό πεδίο; Με την παραδοχή ότι ο πολιτισμός έχει γίνει μέρος της οικονομίας των πόλεων και δεδομένου ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων είναι έντονος, με έναν τρόπο τα creative clusters

¹² Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής, σ. 1292, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Τδρμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

¹³ Τις απαρχές του τις τοποθετεί το 2005 στο San Francisco.

εκφράζουν την χωρικότητα αυτής της νέας οικονομίας. Το φαινόμενο απασχολεί τόσο τις επιστήμες του χώρου (αρχιτεκτονική, πολεοδομία, γεωγραφία κ.ά.), όσο και τις κοινωνικές επιστήμες. Πολλές μελέτες προσπαθούν να περιγράψουν και να αναλύσουν τις νέες τυπολογίες του αστικού χώρου. Ο Hutton (2004, όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη, 2006, σ. 28) ονομάζει τα cluster «σημαίνοντες θύλακες» (signifying precincts), οι οποίοι αποτελούν για τον ίδιο το κυρίαρχο παράδειγμα της νέας οικονομίας της μεταβιομηχανικής πόλης

Η Γοσποδίνη (2006, σ. 29-43) , μελετώντας τα cluster, με βάση την τυπολογία του Hutton τα ταξινομεί στις εξής κατηγορίες και υποκατηγορίες:

α) στα επιχειρηματικά επίκεντρα (clusters οικονομικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου τεχνολογίας και τεχνογνωσίας) και

β) στα πολιτιστικά επίκεντρα (clusters πολιτιστικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων) τα οποία διακρίνονται σε πολιτιστικά επίκεντρα υψηλής τέχνης, επίκεντρα δημοφιλούς ψυχαγωγίας, επίκεντρα πολιτισμού και αναψυχής στα χωρικά όρια της πόλης με το φυσικό υδάτινο στοιχείο και επίκεντρα εξωαστικών νέων κεντρικότητων.

Η δημιουργία των πολιτιστικών clusters, αποτυπώνει την «ανάγκη» της πόλης: α) να ικανοποιήσει την αυξανόμενη ζήτηση για πολιτιστική κατανάλωση, τις επιθυμίες για βίωση νέων εμπειριών και τις ανάγκες της μεσαίας τάξης και του ελεύθερου χρόνου που αυτή διαθέτει για απόλαυση, β) να δημιουργήσει θετική εικόνα και συνεπακόλουθα να ανταγωνιστεί άλλες πόλεις με καλύτερες προϋποθέσεις ώστε να φιλοξενήσει μεγάλες εκδηλώσεις κύρους, γ) να αναβαθμίσει τις υποβαθμισμένες γειτονιές, ώστε να τους προσδώσει μια νέα ταυτότητα.

Σε αυτήν τη διαδικασία η αρχιτεκτονική έχει υπάρξει καταλυτική, ενώ έχει δεχτεί κριτικές για τη συμβολή της στην αστική ανάπτυξη. Ένα από τα ζητήματα αφορά την ίδια τη μορφολογία της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής στον σχεδιασμό του χώρου των πόλεων, ο οποίος εμπνέεται από την ανάμειξη ιστορικών-διατηρητέων κτιρίων με νέες κατασκευές. Συχνά, επιλέγονται έργα και πολιτιστικές υποδομές (με μεγάλο οικονομικό κόστος), που συνδυάζουν την πολιτιστική κληρονομιά, την καινοτομία και τον high-tech σχεδιασμό, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα τοπικά χαρακτηριστικά. Εμβληματικοί αρχιτέκτονες όπως ο Rem Koolhaas,¹⁴ η Zaha

¹⁴ The Museum Quarter και Hall of Arts στο Ρότερνταμ.

Hadid,¹⁵ ο Santiago Calatrava,¹⁶ ο Frank Gehry,¹⁷ Renzo Piano¹⁸ κ.ά., έχουν δημιουργήσει κτίρια σε σημαντικές πόλεις του κόσμου, τα οποία αποτελούν αστικά τοπόσημα διεθνούς απήχησης. Η συγκεκριμένη πρακτική, ωστόσο, αποτελεί πεδίο κριτικής και αμφισβήτησης. Η αρχιτεκτονική αισθητική συχνά «εργαλοποιείται», ενώ τίθεται και ένα δίλημμα σχετικά με την αντιπροσώπευση των προβαλλόμενων μορφών πολιτισμού (Καραχάλης, 2018, σ. 235-245).

Τα πλεονεκτήματα των πολιτιστικών cluster που προκύπτουν από τη χωροταξική γειτνίαση είναι οι θετικές εξωτερικότητες, η δικτύωση και οι συνέργειες. Άλλοι όροι που έχουν εισαχθεί (Γοσποδίνη, 2006) για να μελετήσουν τα πλεονεκτήματα και τα οφέλη των πολιτιστικών cluster, είναι η τοπικοποιημένη επιχειρηματική εκμάθηση (situated business learning) (Raffo, O' Connor, Lovat & Banks, 2000) και η τοπικοποιημένη δημιουργικότητα (situated creativity) (Jeffcut & Pratt, 2002). Ο άκριτος μιμητισμός «των καλών παραδειγμάτων» αποτελεί την αχίλλειο πτέρνα των πολιτιστικών clusters. Συχνά, παρατηρείται η επανάληψη και η πιστή εφαρμογή επιτυχημένων μοντέλων, χωρίς, όμως, να έχουν μελετηθεί τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά της κάθε περίπτωσης. Ένα φαινόμενο ακόμη που εμφανίζεται, είναι αυτό του εξευγενισμού (gentrification¹⁹), το οποίο αναφέρεται στον εκτοπισμό μειονοτικών ομάδων (συχνά μεταναστών και ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων).

Τα clusters, επιχειρηματικά ή πολιτιστικά, μονολειτουργικά ή πολυλειτουργικά, εντός ή εκτός πόλης, έχουν συντελέσει στη δημιουργία ενός «διεθνούς-τοπικοποιημένου αστικού τοπίου» (glocalised urban landscape), δηλαδή ενός τοπίου το οποίο παραλαμβάνει στοιχεία από «τον καινοτόμο σχεδιασμό με διεθνείς αναφορές και την αρχιτεκτονική κληρονομιά με τοπικές αναφορές» (Beriatos & Gospodini, 2004).

¹⁵ Μουσείο Ρίβερ Σαιντ στη Γλασκόβη.

¹⁶ Η πόλη των Τεχνών και των Επιστημών (1996) Βαλένθια, Ολυμπιακό Στάδιο Αθήνας (2004), Μουσείο του Αύριο (2015) Ρίο ντε Τζανέιρο.

¹⁷ Μουσείο Γκούγκενχάϊμ στο Μπιλμπάο (1997), Δορυφορικό παράρτημα του Γκούγκενχάϊμ στο Αμπού Ντάμπι, Μέγαρο Μουσικής Walt Disney στο Λος Άντζελες.

¹⁸ Κέντρο Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος.

¹⁹ Ενδεικτικά για το ζήτημα του εξευγενισμού, βλ., Rérat, Söderström & Piguet (2010). *Guest Editorial New Forms of Gentrification: Issues and Debates*.

1.3.2. Creative hubs (Δημιουργικοί κόμβοι)

Τα creative hubs²⁰ αποτελούν τόπους προώθησης και ανάπτυξης τομέων της δημιουργικής οικονομίας. Σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις παρατηρείται η με ταχύτατους ρυθμούς ανάπτυξη και αύξησή τους (European commission, 2018)²¹. Ο δημιουργικός κόμβος ορίζεται από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημιουργικών Κόμβων²² ως «ένας φυσικός χώρος για δημιουργικούς και πολιτιστικούς επαγγελματίες, που προσφέρει τον πιο αποτελεσματικό τρόπο στήριξης της ανάπτυξης, συνεργασίας και αλληλεπίδρασής τους». Σύμφωνα δε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2018):

είναι μια υποδομή ή ένας χώρος που χρησιμοποιεί μέρος του διαθέσιμου χώρου του για δικτύωση, επιχειρηματική ανάπτυξη των πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων. Πολλοί συνεργατικοί χώροι (co-working spaces) στον δημιουργικό τομέα αναφέρονται και ως δημιουργικοί κόμβοι (creative hubs).

Είναι εμφανής η ομοιογένεια των όρων, μιας και πολλοί συνεργατικοί χώροι (co-working spaces) του δημιουργικού τομέα αποκαλούνται και δημιουργικοί κόμβοι (creative hubs). Σύμφωνα με τον Αυδίκου (2020), «είναι τόποι που συνυπάρχουν ο πολιτισμός, η δημιουργικότητα, η έρευνα και η ανάπτυξη, η εκπαίδευση και η μάθηση και τέλος η διασκέδαση με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη της κοινότητας».

Οι ομοιότητες που έχουν με τα clusters είναι ότι πρόκειται για φυσικούς τόπους δραστηριοποίησης, οι οποίοι αποτελούν και συνεργατικούς χώρους εργασίας (co-working spaces). Η διαφορά ανάμεσα σε ένα cluster και ένα hub αφορά στη διάσταση του χώρου. Το hub αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο τόπο (για παράδειγμα ένα κτίριο ή ένα σύμπλεγμα κτιρίων), όπου η έννοια της κεντρικότητας είναι καίρια, ενώ το cluster αναφέρεται σε ένα γκρουπ δρώντων που ομαδοποιούνται σε μια γειτονιά ή σε κάποιες γειτονιές της πόλης. Σύμφωνα με τους Αυδίκου, Φάλλα και Χάρδα (2015), «το κλειδί πίσω από την ανάπτυξη των clusters δεν αφορά μόνο την συνεργατική δικτύωση των εμπλεκομένων στην αλυσίδα αξίας (value chain) αλλά την ανοιχτή καινοτομία²³ η οποία αποτελεί βασική στρατηγική της οικονομίας έντασης

²⁰ The central and the most important part of a particular place or activity (Oxford Dictionary). Το κεντρικό και το πιο σημαντικό μέρος ενός συγκεκριμένου μέρους ή δραστηριότητας.

²¹ European Commission (2018). A New European agenda for culture- Background information.

²² European Creative Hubs Network (ECHN): <http://creativehubs.net/>. Η έδρα του βρίσκεται στην Ελλάδα, στο Bios Romantso.

²³ Μοντέλο ανοιχτής καινοτομίας (Αυδίκος, 2015, σ. 37).

γνώσης». Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημιουργικών Κόμβων, δραστηριοποιούνται έντεκα δημιουργικοί κόμβοι.²⁴

1.3.3. Incubators (Θερμοκοιτίδες)

Οι θερμοκοιτίδες (incubators)²⁵ αποτελούν ένα πρόσφατο μοντέλο επιχειρηματικότητας, το οποίο εμπνέεται από την έννοια της επώασης. Αποτελούν εκείνους τους χώρους όπου θα γεννηθούν και θα αναπτυχθούν νέες ιδέες και απασχολούν κυρίως σχηματισμούς (ομάδες/εταιρίες) υπό ίδρυση. Πρόκειται για πετυχημένα οικονομικά εργαλεία, τα οποία συμβάλλουν στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη σε εθνικό και τοπικό επίπεδο (Αυδίκος, 2020). Στον διεθνή χώρο λειτουργεί το δίκτυο International Business Innovation Association (INBIA),²⁶ το οποίο αντιπροσωπεύει ένα σύνολο σχηματισμών επιχειρηματικού χαρακτήρα (όπως incubators, accelerators ή άλλων σχετικών δραστηριοτήτων). Στην Αθήνα λειτουργεί η θερμοκοιτίδα The Egg,²⁷ στη Λεωφόρο Συγγρού, ως πρόγραμμα επιχειρηματικής επώασης και επιτάχυνσης (incubation-acceleration). Για τις ΜΚΟ λειτουργεί το Higgs,²⁸ που περιλαμβάνει ένα τριπλό σύστημα υπηρεσιών: incubator (εκκολαπτήριο), accelerator (επιταχυντή) και recharge (επανεκκίνηση). Οι έννοιες της θερμοκοιτίδας και του εκκολαπτηρίου χρησιμοποιούνται μεταφορικά για να αποδώσουν την έννοια του ξεκινήματος ενός εγχειρήματος και της ανάπτυξής του.

1.3.4 Αλληλεπιδράσεις και άλλες συνεργατικές μορφές

Άλλες συνεργατικές μορφές που συναντούμε στη βιβλιογραφία, είναι: πλατφόρμες, living labs (ζωντανά-δυναμικά εργαστήρια), accelerators (επιταχυντές), κολεκτίβες, hacker spaces, και τα fabrication laboratories (εργαστήρια μικρής κλίμακας).

Οι πλατφόρμες αποτελούν ευέλικτα σχήματα, που εξυπηρετούν πολλαπλούς σκοπούς. Πιο συγκεκριμένα στις ευρωπαϊκές πλατφόρμες,²⁹ που υποστηρίζονται οικονομικά από το πρόγραμμα Creative Europe Platforms (από το 2014), συμμετέχουν και προωθούνται πολιτιστικοί φορείς και δημιουργοί με σκοπό την

²⁴ Bios Romantso, Changemakers Lab, Fab Lab Ioannina, Fix in Art, Foundation, InnovAthens -Hub of Innovation & Entrepreneurship, Make, Media Terra Nea, Stone Soup, The Creativity Platform, The Cube.

²⁵ Μηχανή επώασης στα εκκολαπτήρια των πτηνοτροφικών μονάδων.

²⁶ <https://inbia.org/>

²⁷ <https://www.theegg.gr/el>

²⁸ <https://higgs3.org/>

²⁹ <https://www.cultureinexternalrelations.eu/2020/09/21/creative-europe-platforms/>

προσέγγιση ενός ευρύτερου κοινού με την ταυτόχρονη προώθηση της διακρατικής συνεργασίας.

Τα living labs³⁰ (ζωντανά-δυναμικά εργαστήρια) είναι ανοιχτά περιβάλλοντα έρευνας και καινοτομίας, τα οποία είτε αποτελούν φυσικούς χώρους είτε εικονικές πραγματικότητες, όπου διάφορα μοντέλα σε εξέλιξη μπορούν να δοκιμαστούν από πραγματικούς χρήστες (Αυδίκος κ.ά., 2015·Αυδίκος, 2020).

Οι επιταχυντές (accelerators) μοιάζουν με τις θερμοκοιτίδες, αφού έχουν σκοπό να λειτουργήσουν ως εκείνοι οι χώροι που θα καθοδηγήσουν και θα υποστηρίξουν νέους επαγγελματίες και νέες ιδέες.

Οι κολεκτίβες εργασίας αποτελούν ένα μοντέλο το οποίο οργανώνεται με διάφορες νομικές μορφές, διέπεται ωστόσο από μια συνολικότερη φιλοσοφία σχετικά με την έννοια της εργασίας (για παράδειγμα οριζόντια διοίκηση), την έννοια της άμεσης δημοκρατίας και της συμμετοχικότητας στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων.

Τα hacker spaces είναι ενεργές κοινότητες, που επικεντρώνονται κυρίως στη χρήση του ελεύθερου λογισμικού.

Τα fabrication laboratories³¹ (εργαστήρια μικρής κλίμακας) είναι εργαστήρια στα οποία το κοινό έχει ελεύθερη πρόσβαση σε εργαλεία και τεχνολογίες (παράδειγμα 3D printing). Σκεπτικό είναι η ενθάρρυνση της ιδέας ότι ο καθένας μπορεί να «κατασκευάσει» οτιδήποτε, όταν μοιράζεται τεχνολογικές και κοινωνικές γνώσεις χρησιμοποιώντας μηχανές ψηφιακής κατασκευής (machines of digital manufacturing).³²

Ο Αυδίκος (2020), στο άρθρο «Συνεργατικοί χώροι εργασίας: χαρακτηριστικά, τάσεις και προτάσεις πολιτικής», αναλύει το εννοιολογικό πλαίσιο, τους παράγοντες εμφάνισης, τις επιπτώσεις και τις τάσεις που έχουν αυτές οι νέες μορφές χώρων εργασίας.

Συνοψίζοντας, αυτοί οι χώροι περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα από μορφές, που αποτελούν αρχέτυπα τεχνολογικής ανάπτυξης, έως τις απλές χωρικές δομές (Κουρλιούρος, 2009, σ. 513-514). Για την Merkel (2015, σ. 123), οι συνεργατικοί χώροι αποτελούν έναν νέο τύπο αστικής «κοινωνικο-υλικής» υποδομής, που επιτρέπει τα δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων και πόλεων. Στον Πίνακα 1

³⁰ European Network of Living Labs <https://enoll.org/>

³¹ <https://fabfoundation.org/>

³² <https://fablabathens.gr/about-fab-lab-athens/>

επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση αυτών των μορφών συνεργασίας, με παραδείγματα από τον ελληνικό χώρο.

Πίνακας 1. Συνοπτική παρουσίαση μορφών συνεργασίας με παραδείγματα από τον ελληνικό χώρο

Μορφή συνεργασίας	Λέξεις κλειδιά	Παραδείγματα
Creative Clusters (δημιουργικές συσπειρώσεις)	χωροταξική γειτνίαση	gi-Cluster
Creative Hubs (δημιουργικοί κόμβοι)	αλληλεπίδραση, συνεργασία	Romatzo Impact Hub Athens
Incubators (θερμοκοιτίδες)	ξεκίνημα, ανάπτυξη, δικτύωση	Higs Egg Incubator for Media Education and Development
Accelerators (επιταχυντές)	καινοτομία, ανάπτυξη	Egg Innovathens
Platforms (πλατφόρμες)	ανοιχτός κώδικας, προώθηση, κινητικότητα, ορατότητα	synAthina papairlines Found.ation FEAST Greece
Living Labs (ζωντανά/δυναμικά εργαστήρια)	πειραματισμός με πραγματικούς χρήστες	Athens Green Living Labs ThessAHALL Thessaloniki smart mobility lab
Fab labs (fabrication laboratories)	εργαστήρια, βιομηχανική έρευνα, ανάπτυξη, ελεύθερη συμμετοχή του κοινού	Fab Lab Athens LUDD Makerspace/ Εργαστήριο για τον Αστικό Σχεδιασμό & την Κατασκευή
Hackerspaces	ελεύθερο λογισμικό, λογισμικό ανοιχτού κώδικα	Hackerspace.gr (HSGR)
Co-working spaces (συνεργατικοί χώροι)	κοινόχρηστοι χώροι εργασίας	Στην Αθήνα λειτουργούν 31 συνεργατικοί χώροι (https://www.coworker.com/), ενώ σύμφωνα με την Regus https://www.regus.com/el- gr/greece/listings 9 χώροι.
Collective spaces (κολεκτίβες)	οριζόντια διοίκηση, συμμετοχική λήψη αποφάσεων	Το Παγκάκι (Καφενείον / κολεκτίβα εργασίας) Καφενείο Κρίκος (ΚΟΙΝΣΕΠ) Fossoffice (ανοιχτό λογισμικό) Collective Planning and Design Creative collective

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

1.4. Αντί επιλόγου: στην εποχή COVID-19

Η σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται από οικονομική, τεχνολογική, πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική παγκοσμιοποίηση. Ο κόσμος είναι περισσότερο διασυνδεδεμένος από ποτέ, άλλωστε αυτό το έδειξε περίτρανα η πανδημία της COVID-19. Η συγκεκριμένη μελέτη πραγματοποιήθηκε, λοιπόν, στις συνθήκες εξέλιξης μιας πρωτοφανούς παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης. Η δυστοπία της καθημερινότητας σε παγκόσμιο επίπεδο αντανakλάται στις μετρήσεις μιας «μέρας»³³ που έχει επιλεχθεί τυχαία: στις 30 Ιανουαρίου 2021 οι συνολικοί θάνατοι ανέρχονταν στους 2.218.360, οι προσβεβλημένοι από τον ιό στα 102.722.247, από τους οποίους 74.435.895 είχαν αναρρώσει, αλλά και με νέους όρους και έννοιες όπως, π.χ., η κοινωνική αποστασιοποίηση, η τηλεργασία κ.ά.

Η πανδημία της COVID-19, δημιουργώντας αρχικά μια πρωτόφαντη υγειονομική κρίση, στη συνέχεια επηρέασε κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο πολιτισμός σε κάθε του έκφραση και πρακτική, από την πολιτιστική κληρονομιά (κινητή, ακίνητη και άυλη) έως τη σύγχρονη πλευρά του ή τις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, επηρεάστηκε δραματικά. Οι ματαιώσεις φεστιβάλ-εκθέσεων-δράσεων ή οι αναβολές τους με άγνωστο χρονικό ορίζοντα πραγματοποίησης, το καθολικό κλείσιμο μουσείων, θεάτρων, κινηματογράφων, πολιτιστικών κέντρων κ.ά., δημιούργησαν μια γενικευμένη ανασφάλεια. Η χρηματοδότηση θεσμών και πολιτιστικών οργανισμών διαταράχθηκε, ενώ η οικονομική επιβίωσή τους έγινε αβέβαιη. Η πανδημία δημιούργησε μια πρωτόφαντη-καθολική κρίση στον χώρο του πολιτισμού –έναν χώρο που είτε έτσι είτε αλλιώς συμβιώνει λόγω φύσης με τις κρίσεις–, δημιούργησε μια καθολική αμηχανία και αβεβαιότητα.

Η πανδημία επηρέασε με πολλαπλούς τρόπους την παραγωγή πολιτιστικών αγαθών-υπηρεσιών, την επικοινωνία, τη διανομή τους, και την κατανάλωσή τους. Η βίωση και απόλαυση πολιτιστικών εμπειριών μεταμορφώθηκε. Στη παραγωγή, οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν αφορούσαν τους τρόπους ανάπτυξης του περιεχόμενου, καθώς και τη δομή τους (για παράδειγμα οι ψηφιακές τεχνολογίες δημιούργησαν διαφοροποιημένα πολιτιστικά αγαθά, ψηφιακές θεατρικές

³³ Από το <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (επίσκεψη στις 30.01.2021). Παγκόσμιος χάρτης Coronavirus: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

παραστάσεις, μουσικές συναυλίες, on line εκδηλώσεις-δράσεις). Στη διανομή και στην επικοινωνία, αφορούν π.χ. την ψηφιοποίηση και την άνοδο της χρήσης των κοινωνικών δικτύων. Η κατανάλωση και βίωση εμπειριών³⁴ μετακινήθηκε από τον «φυσικό» στον «ψηφιακό» κόσμο, είτε στην οθόνη του προσωπικού υπολογιστή είτε σε αυτή του κινητού τηλεφώνου.

Βασικός πυλώνας, του απολογισμού, έως τώρα, είναι ο ψηφιακός μετασχηματισμός. Η πανδημία επηρέασε την ψηφιακή διεπαφή (digital interface), όπως για παράδειγμα τον ανασχεδιασμό ιστοσελίδων (διεπαφή χρήστη: user interface) για καλύτερη διάδραση με το κοινό (εμπειρία χρήστη: user experience), τη δημιουργία νέων εφαρμογών (για ψηφιακές ξεναγήσεις σε μουσεία ή για θέαση φεστιβάλ κινηματογράφου εξ ολοκλήρου online), στα πλαίσια μεταφοράς του «φυσικού κόσμου» στον ψηφιακό.

Οι καλλιτεχνικές παραγωγές προσαρμόστηκαν στις νέες απαιτήσεις, όπου αυτό μπορούσε να καταστεί δυνατό, π.χ. στο θέατρο (χρήση του διαδικτύου με «ανέβασμα» είτε παλαιότερων παραστάσεων είτε νέων), στη μουσική με συναυλίες χωρίς κοινό³⁵ ή και συναυλίες μόνο για «εμβολιασμένους»,³⁶ στον κινηματογράφο κ.ά. Πολλά μουσεία διέθεσαν ψηφιακές συλλογές για πρώτη φορά στο κοινό, ενώ συνολικότερα υπήρξε μια «απότομη και ταχύτατη» ψηφιακή μετακίνηση. Τα παραπάνω αποτελούν μόνο κάποια από τα πολλά παραδείγματα των ψηφιακών, και όχι μόνο, μετασχηματισμών που πραγματοποιούνται την περίοδο COVID-19. Από την άλλη πλευρά, επηρεάστηκαν σημαντικά οι προϋπολογισμοί, οι στρατηγικές, τα καλλιτεχνικά προγράμματα, καθώς και η διασφάλιση της εργασίας.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κατά τη διάρκεια της πανδημίας δημιουργήθηκαν νέες πλατφόρμες και καμπάνιες. Τέτοιες είναι η πλατφόρμα Creatives Unite³⁷ που έχει ως σκοπό τη συγκέντρωση των σχετιζόμενων με τον δημιουργικό τομέα πρωτοβουλιών, το χάσταγκ #CreativeEuropeHome, η νέα λειτουργία EU Culture From Home (Ο Πολιτισμός της ΕΕ από το Σπίτι) που περιλήφθηκε στην εφαρμογή Culture gems³⁸ (Πολιτιστικοί θησαυροί) κ.ά. Για την εφαρμογή EU Culture From Home, οι δημιουργοί της αναφέρουν:

³⁴ Παράδειγμα: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/access-to-culture-during-COVID-19>

³⁵ <https://www.onassis.org/el/news/charlotte-de-witte-at-ancient-messene>

³⁶ <https://www.kathimerini.gr/world/561275695/synaylia-mono-gia-emvolismenous-sto-israil/>

³⁷ <https://creativesunite.eu/>

³⁸ <https://culturalgems.jrc.ec.europa.eu/>

«Η λειτουργία [της] βοήθησε εκατοντάδες πολιτιστικούς οργανισμούς να προσεγγίσουν το κοινό τους κατά τη διάρκεια των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας» (Alberti & Panella, 2020).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 – Δίκτυα και πολιτιστικές πολιτικές: η σημασία τους

Η δύναμη δεν βρίσκεται στους θεσμούς, ούτε καν στο κράτος ή στις μεγάλες εταιρίες. Βρίσκεται στα δίκτυα που συγκροτούν την κοινωνία... (Castells, 2004).

Τα δίκτυα, καθώς βρίσκονται στον πυρήνα των ανθρώπινων σχέσεων, αποτελούν μια από τις παλαιότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Στη σύγχρονη εποχή, ως εκδήλωση της παγκοσμιοποίησης, αποτελούν πολιτισμικό φαινόμενο. Στο παρόν κεφάλαιο θα μας απασχολήσουν έννοιες που αφορούν τα δίκτυα και ειδικότερα τα πολιτιστικά. Στόχος του κεφαλαίου είναι να μας εισάγει σε αυτές τις έννοιες και να καταγράψει ζητήματα και προβληματικές που τα αφορούν, καθώς και τον αντίκτυπο που έχουν στην κοινωνία και στην τοπική ανάπτυξη.

2.1 Στην «ώριμη εποχή των δικτύων»: η ανάμειξη του παγκόσμιου με το τοπικό

Η δικτύωση είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη δραστηριότητα και τα δίκτυα βρίσκονται παντού γύρω μας: από το διαδίκτυο, στα κοινωνικά δίκτυα και στα γενετικά δίκτυα που καθορίζουν τη βιολογική μας ύπαρξη (Barabasi, 2016). Υπάρχουν αμέτρητα δίκτυα (κοινωνικά, οικονομικά, χρηματοπιστωτικά, μεταφορικά, υπολογιστών, πολιτιστικά, εκπαιδευτικά κ.ά.), τα οποία συνθέτουν ένα ποικιλόμορφο μωσαϊκό κοινωνικής οργάνωσης. Στις πόλεις εμπλεκόμαστε με ποικίλα, σύνθετα, επικαλυπτόμενα και συχνά αντιθετικά δίκτυα, τα οποία αποτυπώνουν την κατακερματισμένη ταυτότητά μας, αλλά και την ανάγκη να ανήκουμε σε μια ή και περισσότερες κοινότητες. Η δημιουργία «κοινότητας» αποτυπώνεται εύλογα με δύο αντίθετες θεωρήσεις-επιχειρήματα: αυτό της «χαμένης κοινότητας» (community lost) και αυτό της «κοινότητας που διασώθηκε» (community saved). Οι παραπάνω θεωρήσεις υπήρξαν απότοκες μελετών σχετικών με πόλεις (Knox & Pinch, 2009, σ. 336-337).

Γιατί, όμως, στη σύγχρονη εποχή ο αριθμός των δικτύων έχει μεγαλώσει τόσο πολύ; Μια σημαντική παράμετρος που εξηγεί τον πολλαπλασιασμό τους, είναι η αυξανόμενη σημασία της γνώσης και της πληροφορίας.

Η έννοια της «κοινωνίας των δικτύων»,³⁹ έτσι όπως την όρισε ο Castells το 1996, αναφέρεται σε έναν τύπο κοινωνίας, στον οποίο η κοινωνική οργάνωση εκφράζεται μέσω της γνώσης και της πληροφορίας.

Η κουλτούρα της δικτυωμένης κοινωνίας είναι μια κουλτούρα πρωτοκόλλων επικοινωνίας μεταξύ όλων των κουλτουρών του κόσμου, που αναπτύχθηκε με βάση την κοινή πίστη στην δύναμη της δικτύωσης και της συνέργειας, η οποία επιτυγχάνεται με το να δίνεις σε άλλους και να λαμβάνεις από άλλους (Castells, 2013).

Ακολουθώντας τα πρότυπα οργάνωσης του διαδικτύου, η κοινωνία με έναν τρόπο μετασχηματίζεται σε «δικτυακή». Τη δεκαετία του 1960, ο θεωρητικός επικοινωνίας Marshal McLuhan διατύπωσε τον όρο «οικουμενικό χωριό»⁴⁰, ο οποίος αποτελεί, τρόπον τινά, προάγγελο της εποχής της πληροφορίας και της διασύνδεσης περιοχών του πλανήτη μέσω νέων μορφών επικοινωνίας. Η έννοια του δικτύου συνιστά επιπλέον μεταφορική έννοια που χρησιμοποιείται για την περιγραφή και ανάλυση των πόλεων ως «σύνδεση πολλών επικαλυπτόμενων ιστών κοινωνικής και οικονομικής διάδρασης» (Knox & Pinch, 2009, σ. 36).

Είναι λοιπόν η πληροφορία, η γνώση και η επικοινωνία, η αιτία για την «έκρηξη των δικτύων»;

Στην εποχή της πληροφορίας και της παγκοσμιοποίησης, ένας από τους σημαντικότερους μετασχηματισμούς είναι αυτός του χώρου: με βασικότερο αυτόν της συσχέτισης και της συνύπαρξης του φυσικού και ψηφιακού. Ήδη από το 1989, ο Castells είχε εισάγει τον όρο «χώρος των ροών»,⁴¹ σε διάκριση από τον «χώρο των τόπων»,⁴² για να κατανοήσει τη χωρική μεταμόρφωση⁴³ στην εποχή της πληροφορίας. Η σύνθεση των δύο τόπων δημιουργεί αρθρώσεις οι οποίες επηρεάζουν με ποικίλους τρόπους τη λειτουργία, τη μορφή και το περιεχόμενο που παράγεται στις σύγχρονες πόλεις (Castells, 2007).

³⁹ Στον πρώτο τόμο της τριλογίας *The Information Age Economy, Society and Culture*. Η τριλογία περιλαμβάνει το *The Rise of the Network Society* (1996), *The Power of Identity* (1997) και το *End of Millennium* (1998).

⁴⁰ Χρησιμοποιείται και ο όρος «παγκόσμιο χωριό» (Λεοντίδου, 2009, σ. 350).

⁴¹ Ο χώρος των ροών επεκτείνεται σε υλικά και άυλα δίκτυα. Οι ροές αφορούν ανθρώπους, πληροφορίες, τεχνολογίες (Castells, 1999).

⁴² Ο χώρος των τόπων συνιστά διάδραση και παραγωγή σε πραγματικό χώρο και χρόνο. (Castells, 1999).

⁴³ Της οποίας αφετηρία αποτελεί η σύγχρονη τάση «αποϋλοποίησης» της οικονομικής σφαίρας, ως προσπάθεια εξασφάλισης μιας τάχιστης διαβίβασης ροών που φανερώνει τη μετάβαση από τις υλικές «γεωγραφίες των τόπων» στις άυλες «γεωγραφίες των ροών» (Castells, 1996).

Ο χώρος μπορεί να είναι αμφίσημος, να έχει δηλαδή διττό χαρακτήρα, να είναι και «τοπικός» και «παγκόσμιος». Η σχέση και η διάδραση ανάμεσα στις τοπικές και στις παγκόσμιες δυνάμεις ονομάζεται glocalization,⁴⁴ ενώ αναφέρεται και ως παγκόσμιο-τοπικό σύμπλεγμα (global-local nexus) (Knox & Pinch, 2009, σ. 86). «Η πόλη δεν έχει πληρότητα ούτε κέντρο ούτε καθορισμένα μέρη. Αντίθετα, είναι ένα αμάλγαμα συχνά ασύνδετων διαδικασιών και κοινωνικής ετερογένειας, ένας τόπος κοντινών και μακρινών συνδέσεων, μια αλληλουχία ρυθμών που πάντα καταλήγει σε νέες κατευθύνσεις» (Amin & Thrift, 2002, όπως αναφέρεται στο Knox & Pinch, 2009, σ. 143). Στα πλαίσια αυτά η Λεοντίδου (2009, σ. 352) σημειώνει ότι ο «κυβερνοχώρος δεν αδυνατίζει το τοπικό [...] ενισχύει την αναζήτηση της τοπικής ταυτότητας [...] το τοπικό επίπεδο αναδύεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και λόγω αυτής».

Τα δίκτυα (ως μια παλιά πραγματικότητα, αλλά με νέα χαρακτηριστικά), έχουν προκαλέσει δομικές αλλαγές στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πεδίο. «Γιατί όμως τα δίκτυα έχουν σημασία;»⁴⁵ με αυτή την ερώτηση του Castells (2004), θα προχωρήσουμε στην επόμενη ενότητα.

2.2 Τι είναι τα δίκτυα;

Τα δίκτυα απασχολούν πολλούς ερευνητές και επιστήμονες από διαφορετικά επιστημονικά πεδία, όπως, π.χ. την κοινωνιολογία, τη γεωγραφία, τα μαθηματικά, τα οικονομικά κ.ά. (Castells, Sassen, Massey κ.ά.). Έχουν δοθεί αρκετοί ορισμοί σχετικά με αυτά, οι οποίοι μοιράζονται μία κοινή βάση: ότι, δηλαδή, τα δίκτυα αποτελούνται από μέρη που επιδιώκουν έναν κοινό στόχο-σκοπό, συνάπτοντας σχέσεις μεταξύ τους.

Η έννοια του δικτύου νοηματοδοτείται από την ύπαρξη μελών (τα οποία μπορεί να είναι άτομα, ομάδες, οργανισμοί, θεσμοί, πόλεις, περιφέρειες, κράτη κ.ά.), από τις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ τους και από ένα κοινό σκοπό που υπηρετούν. Τα δίκτυα αποτελούν ένα είδος οργανισμού ή συστήματος, που μπορεί να έχει χαρακτήρα τυπικό ή άτυπο με διαφοροποιημένη κοινωνική οργάνωση.

⁴⁴ Η λέξη αποτελεί νεολογισμό (global localization ή glocalization), αναφέρεται και ως «παγκοσμιοενοποίηση» (Κουρλιούρος, 2004).

⁴⁵ «Afterword why networks matter? » στο πρωτότυπο.

Σύμφωνα με τον Newman (2003), ο «πραγματικός κόσμος»⁴⁶ σε μια «χαλαρή κατηγοριοποίηση» περιλαμβάνει δίκτυα πληροφορίας, κοινωνικά, τεχνολογικά και βιολογικά δίκτυα, ενώ ο Καρβούνης (2016) σημειώνει ότι τον όρο «δίκτυα» τον συναντάμε σε πέντε επιστημονικά πεδία: α) στο δημόσιο μάνατζμεντ, β) στη θεωρία ανάλυσης κοινωνικών δικτύων, γ) στη συζήτηση που αναπτύσσεται σχετικά με τον ανταγωνισμό των παγκόσμιων πόλεων, δ) στην εφαρμογή καινοτομιών σε τοπικό επίπεδο και, ε) στο αίτημα της βιώσιμης ανάπτυξης και στην επιδίωξη της υλοποίησής του. Τα δυο τελευταία πεδία θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, καθώς αφορούν το τοπικό επίπεδο και τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Τις οργανωτικές δομές των δικτύων στον πραγματικό και στον εικονικό κόσμο εξετάζει η Uzelac (2007) στο άρθρο της «Recognising networks in cultural field- Networks models in real and virtual sphere». Για την ερευνήτρια τα δίκτυα αποτελούν όχι μόνο δομές αλλά και μεθόδους εργασίας ανάλογα με το είδος και τα χαρακτηριστικά που έχουν.

Όσον αφορά την έρευνα των δικτύων, τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μια σημαντική αλλαγή στην κλίμακά τους εξαιτίας της τεράστιας διάδοσης των υπολογιστών και των δικτύων επικοινωνίας – η διάδοση αυτή επέτρεψε συνεπακόλουθα τη γιγάντωση της ανάλυσης δεδομένων (Newman, 2003).

2.3 Τα βασικά χαρακτηριστικά των δικτύων

Εφόσον τα δίκτυα αποτελούνται από μέλη (άτομα, ομάδες, οργανισμούς, θεσμούς κ.ά.) που διέπονται από σχέσεις, συναλλαγές και αλληλεξαρτήσεις, αποτελούν δυναμικά συστήματα και όχι στατικά. Σύμφωνα με την έκθεση «Closer look: European Cultural Cooperation Networks in Practice» (2013), τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των δικτύων είναι: οι ισχυροί διαπροσωπικοί δεσμοί οι οποίοι υπερβαίνουν τις τυπικές αρμοδιότητες, οι μη-ιεραρχικές σχέσεις, η «ανοιχτότητα» για αλλαγή και ανάπτυξη και, τέλος, η καινοτομία στη δομή και τις δραστηριότητες.

Η Staines (1996), εξετάζοντας τα διακρατικά (transnational) ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα⁴⁷ ως «μορφές κοινοτήτων», μελετώντας τις ομοιότητες και τις

⁴⁶ Ο «πραγματικός κόσμος», σύμφωνα με τον Newman στο άρθρο του, «The structure and function of complex networks», αναφέρεται στις παρατηρήσεις ιδιοτήτων πραγματικών δικτύων και στη προσπάθεια μοντελοποίησής τους. Η οπτική του, προέρχεται από την επιστήμη της φυσικής.

⁴⁷ Στην Ευρώπη την εποχή εκείνη υπήρχαν περίπου 40 ενεργά διακρατικά ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα.

διαφορές τους, υποστηρίζει ότι υπάρχουν περισσότερες δομικές ομοιότητες παρά διαφορές. Αυτές οι ομοιότητες είναι: η ποικιλομορφία, η συνοχή, η ταυτόχρονη συνύπαρξη αντιπροσωπευτικότητας και απουσίας αντιπροσωπευτικότητας και η ατομικότητα. Σύμφωνα δε με τον Grabher (1993), παρά τις επιμέρους διαφορές τα κοινά χαρακτηριστικά είναι: η αμοιβαιότητα, η αλληλεξάρτηση, οι χαλαροί δεσμοί και η ισχύς (όπως αναφέρεται στο Κουρλιούρος, 2009, σ. 479-481). Η έννοια της συνεργασίας θεωρείται ακρογωνιαίος λίθος των δικτύων, καθώς, σύμφωνα με τον Pompili (2006), μπορεί να ιδωθεί και ως μια νέα οργανωτική και συμπεριφορική φόρμα. Από την άλλη, υπάρχουν σαφείς διαφορές μεταξύ των δικτύων. Σύμφωνα με τη Staines (1996), αυτές εντοπίζονται στην ωριμότητα και το επίπεδο οργάνωσής τους, στην κλίμακα, στο προφίλ και στάτους, στην πρόθεση, στον σκοπό, στις προτεραιότητες και στην αφοσίωση.

Πώς, όμως, ένα δίκτυο μπορεί να λειτουργήσει με έναν βιώσιμο τρόπο; Ο Paul van Paaschen (2011, σ. 160-161), στο κείμενό του «Cultural networks-how to assess?», παρουσιάζει τέσσερα ποιοτικά κριτήρια τα οποία θεωρεί ότι θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψιν τους τα δίκτυα, έτσι ώστε να μπορούν να λειτουργούν με βιώσιμο τρόπο για την επίτευξη ενός κοινού στόχου: τη δημοκρατική δομή, την ποικιλομορφία, τον δυναμισμό και την απόδοση.⁴⁸ Η Gardner (2011) προτείνει ένα μοντέλο βιωσιμότητας για τα δίκτυα, το οποίο περιλαμβάνει ένα τρίπτυχο: τους πόρους-ικανότητες-δεξιότητες, τα προσόντα και την απόδοση. Η βιωσιμότητα επιτυγχάνεται με την ισορροπία και τον συσχετισμό αυτών των τριών παραγόντων.

Τα βασικά ζητήματα που απασχολούν τα δίκτυα, σύμφωνα με την Uzelac (2016, σ. 7), είναι η διακυβέρνηση, τα μοντέλα εργασίας και τα μοντέλα επικοινωνίας.

⁴⁸ Η δημοκρατική δομή αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για να είναι οι σχέσεις μέσα στο δίκτυο ισορροπημένες και διαφανείς και επιπλέον για την ασφαλή-δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η ποικιλομορφία αφορά τα μέλη του δικτύου, καθώς και το ίδιο το περιεχόμενό του και αποτελεί τη δύναμή του. Η ύπαρξη ποικιλίας εμπειριών και γνώσεων βοηθεί στην επίλυση προβλημάτων. Η πρόκληση είναι η δημιουργία κοινού χώρου στα μέλη, ώστε να συμμετέχουν και να συνεισφέρουν στους κοινούς στόχους. Ο δυναμισμός αφορά την ενέργεια των μελών, καθώς η συμμετοχή τους είναι εθελοντική και επικεντρώνεται για άλλη μια φορά στη συνεισφορά, έτσι ώστε το δίκτυο να έχει ζωντάνια και να παράγει καινοτόμες στρατηγικές και δράσεις. Τέλος, η απόδοση είναι ο συνδετικός κρίκος που κρατά ένα δίκτυο ζωντανό. Τα μέλη θα πρέπει να ενημερώνονται συνεχώς, να βλέπουν αποτελέσματα, να αισθάνονται ότι συνεισφέρουν και ότι αυτή η συνεισφορά δημιουργεί προστιθέμενη αξία στο δίκτυο που συμμετέχουν. Επιπλέον, σε αυτά τα ποιοτικά κριτήρια ο συγγραφέας σημειώνει ότι ένα δίκτυο θα πρέπει ανά διαστήματα να μελετά και να επιβεβαιώνει τις εξής λειτουργίες και πράξεις: τη στρατηγική που ακολουθεί για την επίτευξη του στόχου, την οργανωτική του δομή και το μάνατζμεντ, την ηγεσία και τη συμμετοχή των μελών του.

Η έννοια της διακυβέρνησης⁴⁹ και των αποφάσεων αφορά ένα σύνθετο σύνολο θεσμών, που προέρχονται από τον κοινωνικό χώρο και όχι από το κράτος. Οι σχέσεις των εμπλεκόμενων φορέων που συμμετέχουν στη συλλογική δράση, είναι αυτές που διαμορφώνουν τις τελικές αποφάσεις (Stoker, 1998). Τα δίκτυα, σύμφωνα με τον Pompili (2006), αποτελούν ένα παράδειγμα αστικής ανάπτυξης και διακυβέρνησης. Οι Provan και Kenis (2008) αναγνωρίζουν τρεις γενικές κατηγορίες διακυβέρνησης:

- τη συλλογική (αποκεντρωμένη) διακυβέρνηση, η οποία απαιτεί υψηλή συμμετοχή από τα μέλη του δικτύου,
- τη διακυβέρνηση με βάση ένα μέλος-συντονιστή (ο οποίος για παράδειγμα έχει τους πόρους και τη νομιμοποίηση για να κατέχει κεντρικό ρόλο συντονισμού), και
- μια ξεχωριστή οντότητα που οργανώνεται για να διοικήσει το δίκτυο και τις δραστηριότητές του (για παράδειγμα ένα άτομο ως διαχειριστής δικτύου [network facilitator] ή μια ομάδα-εταιρία).

Κάθε μια από τις παραπάνω επιλογές έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, καμία ωστόσο επιλογή δεν θεωρείται ανώτερη ή αποτελεσματικότερη. Για την επιλογή αποτελεσματικής διακυβέρνησης, οι συγγραφείς σημειώνουν τέσσερις παραμέτρους-κλειδιά: την εμπιστοσύνη, τον αριθμό των συμμετεχόντων, την κοινή συναίνεση και το επίπεδο των αρμοδιοτήτων.

Εικόνα 2. Κατηγορίες διακυβέρνησης δικτύων και οι βασικοί παράγοντες πρόβλεψης της αποτελεσματικότητάς τους

Key Predictors of Effectiveness of Network Governance Forms

Governance Forms	Trust	Number of Participants	Goal Consensus	Need for Network-Level Competencies
Shared governance	High density	Few	High	Low
Lead organization	Low density, highly centralized	Moderate number	Moderately low	Moderate
Network administrative organization	Moderate density, NAO monitored by members	Moderate to many	Moderately high	High

Πηγή: Provan and Kenis (2008), Modes of Network Governance: Structure, Management and Effectiveness

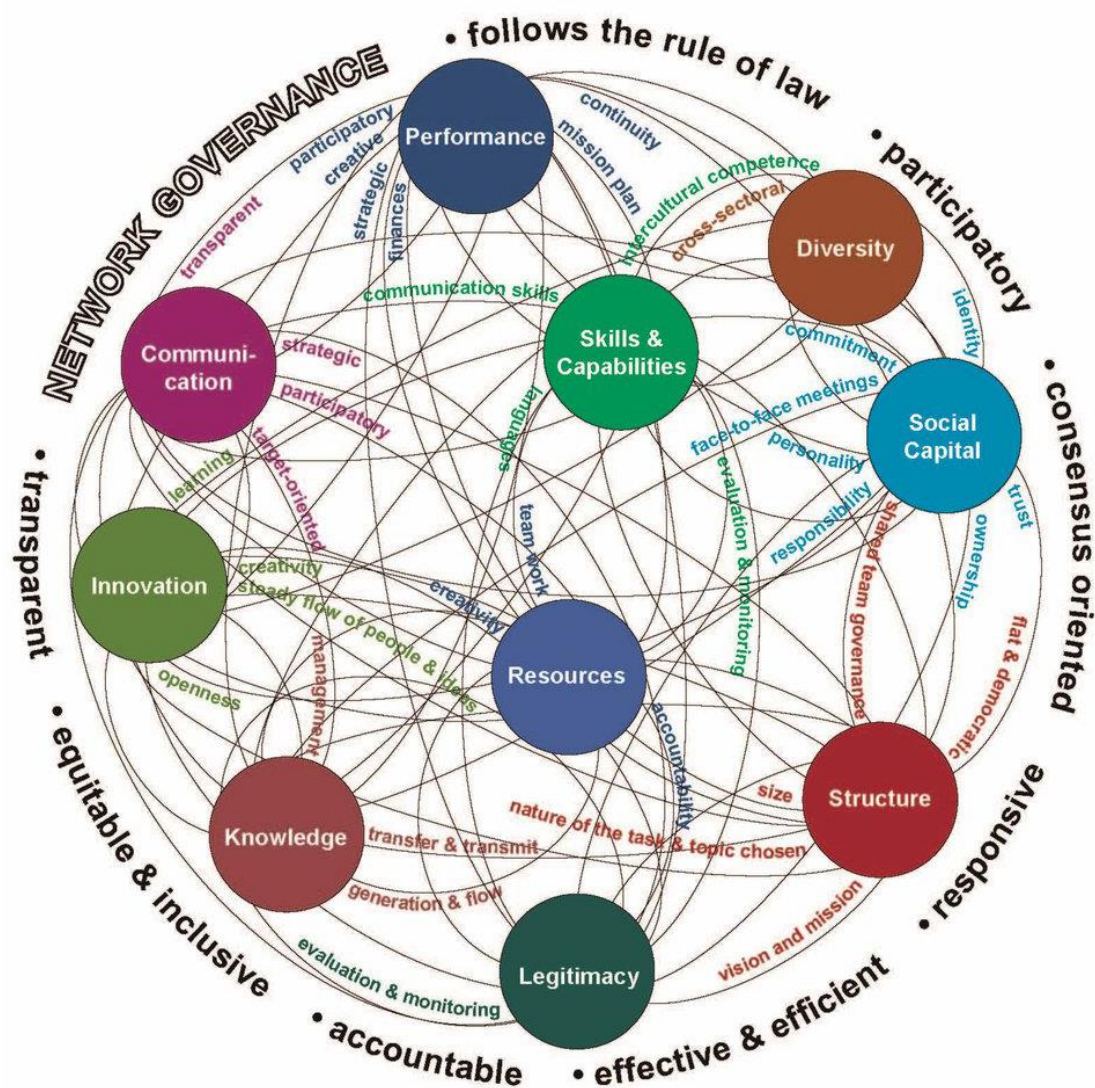
⁴⁹ Η δικτυακή διακυβέρνηση (Pompili 2006, Castells 1989, Stoker 1998) αποτελεί μια διαφοροποιημένη-εναλλακτική προσέγγιση στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Σχετικά με τη διακυβέρνηση, η διαδικασία ανακλιμάκωσης (rescaling) (Brenner 2009· Jessop 2008) αναφέρεται στις αλλαγές των σχέσεων μεταξύ των επιπέδων της πολιτικής εξουσίας. Ο Jessop (2008, όπως αναφέρεται στο Σουλιώτης, 2018, σ. 256-257) χρησιμοποιεί τον όρο «μετα-διακυβέρνηση» (meta-governance), ο οποίος αναφέρεται σε έναν συλλογικό αναστοχασμό των διαμορφωτών πολιτικής για την αντιμετώπιση των αποτυχιών της αγοράς και των εφαρμοζόμενων πολιτικών.

Η πολυπλοκότητα των ζητημάτων που αφορούν τη διακυβέρνηση απεικονίζεται στο μοντέλο της Steinkamp (2013) (Εικόνα 3) το οποίο προέκυψε από το ερευνητικό της ερώτημα σχετικά με τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα των δικτύων πολιτιστικής συνεργασίας⁵⁰.

⁵⁰ Η εμπειρική έρευνα περιλάμβανε τη μελέτη δύο διεθνών δικτύων πολιτιστικής συνεργασίας ως παραδείγματα, του IFCCD (The International Federation of Coalitions for Cultural Diversity) και του RT (Red Transatlantica).

Εικόνα 3. Το μοντέλο διακυβέρνησης πολιτιστικών δικτύων της Steinkamp

Πηγή: Steinkamp (2013) *Governance models of international networks of cultural cooperation* (σ. 58)

Το μοντέλο αποτελείται από δέκα παραμέτρους και δείκτες (Πίνακας 2) που σχηματίζουν ένα πλαίσιο για την κατανόηση και την ανάλυση της διακυβέρνησης. Η Steinkamp, στο μοντέλο που δημιούργησε, χρησιμοποιεί οχτώ χαρακτηριστικά, τα οποία ακολουθούν αυτά της «χρηστής διακυβέρνησης»⁵¹.

⁵¹ Τα χαρακτηριστικά της «χρηστής διακυβέρνησης» σημειώνονται από τη Steinkamp στην περιφέρεια του κύκλου.

Πίνακας 2. Οι παράμετροι και οι δείκτες του μοντέλου διακυβέρνησης της Steinkamp

Παράμετροι	Δείκτες
Δομή	Δημοκρατική, Συμμετοχική-ομαδική διακυβέρνηση, Όραμα και αποστολή, Μέγεθος, Η φύση της εργασίας και του θέματος επιλογής
Πόροι	Ομαδική εργασία, Δημιουργικότητα, Υπευθυνότητα
Επικοινωνία	Διαφανής, Στρατηγική, Προσανατολισμένη στον στόχο, Συμμετοχική
Γνώση	Διαχείριση, Παραγωγή και ροή, Μεταφορά και διάδοση
Κοινωνικό κεφάλαιο	Εμπιστοσύνη, Δέσμευση, Προσωπικότητα, Ιδιοκτησία, Υπευθυνότητα, Ταυτότητα, Συναντήσεις «πρόσωπο με πρόσωπο» (face-to-face meetings)
Ικανότητες και Δεξιότητες	Επικοινωνιακές, Διαπολιτισμική ευχέρεια, Γνώσεις γλωσσών, Σταθερή ανάπτυξη ικανοτήτων μέσω αξιολόγησης και παρακολούθησης
Απόδοση	Συμμετοχική, Δημιουργική, Συνεχής, Οικονομική, Με αποστολή και σχέδιο δράσης, Με στρατηγική
Ποικιλομορφία	Διατομεακή
Καινοτομία	Ανοιχτότητα, Δημιουργικότητα, Μάθηση, Σταθερή ροή ανθρώπων και ιδεών
Αξιοπιστία-ορθότητα	Αξιολόγηση και παρακολούθηση

Πηγή: Steinkamp (2013, σ. 56-57), μετάφραση από τη γράφουσα

Ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών θεωρεί ότι η διακυβέρνηση σημαίνει «τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και συνεπακόλουθα τη διαδικασία μέσω της οποίας αυτές οι αποφάσεις εφαρμόζονται ή δεν εφαρμόζονται». Σύμφωνα, λοιπόν, με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή για την Ασία και τον Ειρηνικό, η «χρηστή διακυβέρνηση» (ως νοητό ιδανικό μοντέλο) (Εικόνα 4) έχει οχτώ βασικά χαρακτηριστικά: «είναι συμμετοχική, ακολουθεί το κράτος δικαίου, είναι διαφανής, έχει ανταπόκριση, είναι προσανατολισμένη στη συναίνεση, είναι αποτελεσματική και αποδοτική, ισότιμη και περιεκτική και τέλος υπεύθυνη και υπόλογη» (Sheng, 2009).

Εικόνα 4. Τα χαρακτηριστικά της «χρηστής διακυβέρνησης»

Πηγή: <https://schoolofpoliticalscience.com/what-is-good-governance/>

Μια ακόμη παράμετρος στην εννοιολόγηση των δικτύων, αφορά τον τύπο των συναλλαγών. Ο Williamson⁵² πρότείνει ένα δυαδικό μοντέλο, το οποίο περιλαμβάνει στο ένα άκρο τις «αγορές» και στο άλλο τις «ιεραρχίες»⁵³ (όπως αναφέρεται στο Κουρλιούρος, 2009, σ. 473-475). Ωστόσο, παρατηρήθηκε ότι από το παραπάνω μοντέλο διαφεύγουν συναλλαγές που δεν ανήκουν ούτε στη μια ούτε στην άλλη κατηγορία, συνεπώς το μοντέλο δεν καταφέρνει να καλύψει το σύνολο των συναλλαγών του πραγματικού κόσμου. Αυτές οι συναλλαγές είναι οι δικτυακές σχέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως «χαλαρές» (ό.π., σ. 475).

Τα δίκτυα, παρά τα προβλήματα, σαν γενική αρχή μπορούν να παράγουν θετικά αποτελέσματα, τα οποία δεν θα ήταν πιθανά σε μια αγορά ή σε μια ιεραρχία (Provan & Kenis, 2008, σ. 233), ενώ η δυνατότητα μετατόπισης ανάμεσα στις αγορές

⁵² Η μελέτη του «Markets and hierarchies» (1975) αποτελεί αφετηρία της έρευνας των δικτύων από την οπτική του δικτύου ως μορφή διακυβέρνησης (Provan και Kenis, 2008).

⁵³ Το τριαδικό μοντέλο *αγορές, ιεραρχίες και δίκτυα* αναφέρεται στις βασικές μορφές βιομηχανικής οργάνωσης. Οι «αγορές» αποτελούν οικονομικό περιβάλλον, στο οποίο οι επιχειρήσεις λειτουργούν ανταγωνιστικά με την απουσία σταθερών και μακροπρόθεσμων σχέσεων μεταξύ τους. Οι «ιεραρχίες», από την άλλη πλευρά, εντάσσονται σε ένα περιβάλλον όπου οι σχέσεις είναι οργανωμένες και ελέγξιμες. Τα «δίκτυα», υποστηρίζεται ότι αναπτύσσονται ως απάντηση στην αποτυχία των αγορών, της ιεραρχίας, του συντονισμού και της κοινωνικής και τεχνολογικής ανάπτυξης (Provan και Kenis, 2008, σ. 233).

και τις ιεραρχίες αποτελεί το στοιχείο που δίνει στα δίκτυα υπεροχή τόσο έναντι των αγορών όσο και έναντι των ιεραρχιών (Κουρλιούρος, 2009, σ. 479).

Τέλος, οι D'Angelo και Vesperrini (2014) συνοψίζουν τα χαρακτηριστικά των δικτύων σε δύο βασικές κατηγορίες: α) στα συγκεκριμένα πρότυπα διαχείρισής τους (specific management patterns), που είναι οι μη ιεραρχικές δομές, η ανάπτυξη ενός μεγάλου φάσματος δεξιοτήτων (επικοινωνία, ανταλλαγή εμπειριών, καινοτομία) και τα πλαίσια συνεργασίας και κινητικότητας εντός και εκτός του δικτύου και, β) στον ρόλο τους ως «διαμεσολαβητές στη δημόσια διακυβέρνηση». Θεωρούν ότι ο ρόλος τους βρίσκεται ανάμεσα σε δύο άκρα, την «ευρωπαϊκή ατζέντα» και τα εσωτερικά προβλήματα και ζητήματα (π.χ. τις ανάγκες) που αφορούν τους πολιτιστικούς οργανισμούς.

2.4 Πολιτιστικά δίκτυα

Τα πολιτιστικά δίκτυα ανήκουν στον ευρύτερο κόσμο των κοινωνικών δικτύων. Συναντώνται ακόμη ως δημιουργικά δίκτυα ή δίκτυα πολιτισμού, ενώ ο van Heur (2010, σ. 12) τα ονομάζει δίκτυα αισθητικής παραγωγής⁵⁴. Τα δίκτυα, όντας δυναμικά συστήματα, εξυπηρετούν πολλαπλούς σκοπούς. Από τους σημαντικότερους είναι η επικοινωνία, η διάδοση της πληροφορίας και η συνεργασία. Σύμφωνα με την Steinkamp (2013), τα διεθνή δίκτυα πολιτιστικής συνεργασίας διαμορφώνονται μέσω ενός κοινού στόχου ή ενδιαφέροντος, λαμβάνουν διάφορες μορφές νομικής υπόστασης (από άτυπες έως επίσημες), είναι δυναμικά και ευέλικτα, ικανά να προωθούν τον διαπολιτισμικό διάλογο.

Δεν υπάρχει ένα ιδεολογικά καθαρό μοντέλο για τα πολιτιστικά δίκτυα, όλα τα «αληθινά δίκτυα βρίσκονται σε μια συνεχή διαδικασία αλλαγής και προσαρμογής» (Staines, 2016), πρόκειται δηλαδή για «ευπροσάρμοστους οργανισμούς μάθησης».⁵⁵ Ο Pompili (2006), κινούμενος στην ίδια κατεύθυνση, σημειώνει ότι μέσω διαδικασιών εκμάθησης τα δίκτυα εξελίσσονται. Οι παραπάνω επισημάνσεις αποτυπώνουν την ευμετάβλητη φύση των δικτύων και την απουσία ενός και

⁵⁴ Ο Heur (2010) υποστηρίζει ότι η έννοια της δημιουργικότητας είναι πολύ αόριστη, δεδομένου ότι μπορεί να εφαρμοστεί πρακτικά στα πάντα. Από την άλλη, και η έννοια της αισθητικής αντιμετωπίζει παρόμοια προβλήματα, ωστόσο θέτει ορισμένες προδιαγραφές. Πρώτον, η αισθητική στην ιστορική της σημασία αναφέρεται στις τέχνες και στις συμβολικές διαστάσεις της κοινωνικής ζωής. Δεύτερον, αναφέρεται σε συγκεκριμένα «αντικείμενα» μέσω των οποίων η αισθητική εμπειρία διαμεσολαβείται.

⁵⁵ Στο πρωτότυπο: adaptable learning organizations.

μοναδικού μοντέλου δομής τους. Οι Minichbauer και Mitterdorfer (2000, σ.6) ορίζουν ως πολιτιστικά δίκτυα αυτά που η μέθοδος εργασίας τους και η δομή τους χαρακτηρίζονται από το ότι έχουν καθιερωθεί από τη βάση, έχουν μη αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα και διακρίνονται από οριζόντια-μη ιεραρχική συνεργασία, διακρατικό προσανατολισμό και ποικιλομορφία. Σε γενικές γραμμές ένα δίκτυο είναι ένα μέσο το οποίο φέρνει τους ανθρώπους κοντά για να μοιραστούν πληροφορίες και εμπειρίες, να παράξουν ιδέες, να διαθέσουν συνεργάτες για συλλογικά έργα, να εμβαθύνουν στις ανάγκες του πολιτιστικού τομέα και να συμμετέχουν συνολικότερα στην ανάπτυξή τους (Staines, 1996).

Για να γίνει κατανοητός ο τρόπος λειτουργίας των δικτύων από τη δεκαετία του 1990 έως τις μέρες μας, παραθέτουμε ένα δείγμα μελετών-ερευνών από την ανάλογη βιβλιογραφία: Το 1996 η έρευνα *Network solutions for cultural cooperation in Europe*⁵⁶ –από τις πρώτες του είδους της– πραγματοποίησε μια διεξοδική ανάλυση των δικτύων (ανάγκες, οφέλη, μεθοδολογία, προκλήσεις και προβλήματα) και έκανε προτάσεις στην Ε.Ε. (Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ.λπ.) σχετικά με την υποστήρισή τους. Ευρύτερος σκοπός της έρευνας ήταν να αναγνωριστούν και να αναδειχθούν οι ανάγκες του τομέα των Τεχνών και της πολιτιστικής κληρονομιάς στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής της Ε.Ε. και να αναγνωριστεί η σημασία της συμμετοχής του τομέα στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων.

Το 2000 το ερευνητικό πρότζεκτ *European Cultural Networks and Networking in Central and Eastern Europe* είχε ως σκοπό τη μελέτη δικτύων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και του βαθμού συμμετοχικότητας σε αυτά⁵⁷. Επιπλέον εξετάστηκαν τοπικά και εθνικά δίκτυα από τις παραπάνω περιοχές.

Το 2003, η έρευνα *The State of Cultural Cooperation in Europe*,⁵⁸ διερεύνησε την έννοια της «πολιτιστικής συνεργασίας» στον ευρωπαϊκό χώρο.

⁵⁶ Στην έρευνα συμμετείχαν ΜΚΟ, δίκτυα και φορείς-επαγγελματίες από τον χώρο των τεχνών και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Την εποχή διεξαγωγής της έρευνας, λειτουργούσαν 40 δίκτυα στους παραπάνω τομείς.

⁵⁷ Την επόμενη χρονιά, το 2001, δημοσιεύτηκε το *How networking works (IETM Study on the effects of Networking)* μια από τις πρώτες μελέτες του φαινομένου της πολιτιστικής δικτύωσης στην Ευρώπη η οποία εξετάζει τις πρακτικές των δικτύων χρησιμοποιώντας ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους.

⁵⁸ Εξετάστηκαν 31 ευρωπαϊκές χώρες και περισσότεροι από 450 εθνικοί πολιτιστικοί οργανισμοί με σκοπό την περιγραφή και την ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης, των παροντικών αλλά και των μελλοντικών τάσεων της πολιτιστικής συνεργασίας. Η έννοια της «πολιτιστικής συνεργασίας», έτσι όπως περιγράφεται στην εν λόγω μελέτη, νοείται ως η οποιαδήποτε συνεργασία επίσημων φορέων που περιλαμβάνει τουλάχιστον δυο ευρωπαϊκές χώρες. Μεθοδολογικά, η έρευνα διαχώρισε τους τομείς των τεχνών και εξέτασε πέντε: τις οπτικές και παραστατικές τέχνες, την πολιτιστική κληρονομιά, τη μουσική και το βιβλίο.

Το 2016, η έκθεση *D'Art 49: International Culture Networks* παρουσίασε τα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος *THRIVE: Networking Culture Leaders*,⁵⁹ το οποίο είχε ως σκοπό να διερευνήσει τη λειτουργία των δικτύων και να απαντήσει σε μια σειρά από ερωτήματα που τα αφορούν, όπως π.χ. τους σκοπούς και το όραμά τους, τις δραστηριότητές τους, τις πηγές χρηματοδότησής τους, τα μέλη τους καθώς και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Σε αυτή την έρευνα ανταποκρίθηκαν δίκτυα από όλο τον κόσμο (Αφρική, Αμερική, Ασία και Ευρώπη). Το 2016, το *Cultural Networking in Europe-Today and tomorrow*⁶⁰ μελέτησε τις νέες φόρμες δικτύωσης και συνεργασιών, των σχέσεων που δημιουργήθηκαν λόγω της ψηφιακής επανάστασης, τη σημασία των δικτύων στη σημερινή εποχή, τα αφηγήματα που αυτά προτείνουν, καθώς και το πώς ευθυγραμμίζονται με την ευρωπαϊκή ατζέντα της Ε. Ένωσης και τη χρηματοδότησή τους. Επιπλέον εξέτασε τις ευρύτερες

⁵⁹ Το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε το 2015 στη Σιγκαπούρη. Στο εργαστήριο συμμετείχαν 20 πολιτιστικοί οργανισμοί από 16 χώρες, ενώ στη δημοσκόπηση έλαβαν μέρος 50 πολιτιστικά δίκτυα και οργανισμοί από 32 χώρες. Ο φορέας υλοποίησης του προγράμματος ήταν ο IFACCA (<https://ifacca.org/en/>). Τα βασικά ευρήματα της έρευνας ήταν τα ακόλουθα: 1) Οι κύριοι σκοποί των πολιτιστικών δικτύων είναι η προώθηση των τεχνών και του πολιτισμού, η συνεργασία, η υποστήριξη της δημιουργικής έκφρασης, η ανάπτυξη ικανοτήτων, το να είναι καταλύτες αλλαγής, ενημέρωσης και εκπαίδευσης. 2) Η πλειοψηφία των πολιτιστικών δικτύων είναι μικρές οργανώσεις (το 70% απασχολεί ανθρώπινο δυναμικό 10 ή λιγότερων ατόμων). 3) Η μεγαλύτερη πηγή εσόδων προέρχεται από χρηματοδότες. Άλλες πηγές εσόδων αποτελούν οι συνδρομές των μελών και η παροχή υπηρεσιών. 4) Οι κυρίαρχοι τομείς δραστηριότητάς τους είναι η δικτύωση, η έρευνα και η ανάπτυξη. 5) Παρά τον ισχυρό ρόλο της ψηφιακής επικοινωνίας στο έργο τους, η προσωπική επαφή εξακολουθεί να έχει μεγάλη σημασία (το 81% πραγματοποιεί προσωπικές εκδηλώσεις δικτύωσης). 6) Τα πολιτιστικά δίκτυα, σχετικά με τον ρόλο τους, θεωρούν (το 75% επί του συνόλου) ότι είναι στο πνεύμα της εποχής και ότι η δουλειά που κάνουν είναι σχετική και συναφής περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν. 7) Βασική πρόκληση των δικτύων αποτελεί η οικονομική αβεβαιότητα, ωστόσο η πλειοψηφία των οργανισμών προσβλέπει θετικά στο μέλλον. Τα πολιτιστικά δίκτυα έχουν ισχυρή αίσθηση του οράματός τους και των στόχων τους, θεωρώντας συχνά ότι αποτελούν τον σύνδεσμο ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και τον δημόσιο τομέα (σ. 18, σ. 71-77), ενώ ο σκοπός τους δεν διαφέρει πολύ από το όραμά τους (σ. 20, σ. 78-82). Αναφορικά με τη στρατηγική, πολλά από αυτά δεν την έχουν δημοσιοποιήσει (είτε γραπτά, είτε σε μετάφραση στην αγγλική γλώσσα). Τα δίκτυα διακρίνονται από την ερευνητική ομάδα σε μικρά, μεσαία και μεγάλα, ανάλογα με τον αριθμό των μελών τους (σ. 20-24). Το 16% δεν έχει μόνιμο προσωπικό και το 70% προσλαμβάνει από ένα 1 έως 10 άτομα. Το 50% των οργανισμών δήλωσε ότι είναι ενεργό σε πολλούς τομείς δραστηριότητας εκτός των βασικών, όπως η εκπαίδευση, η συμμετοχή στην κοινότητα, η συνεργασία, η πολιτιστική ανταλλαγή, η επαγγελματική ανάπτυξη, τα εργαστήρια και η εκπροσώπηση σε περιφερειακά και διεθνή ιδρύματα. Στους τομείς ενδιαφερόντων τους ανήκουν η ποικιλομορφία, η ανάπτυξη και η ενίσχυση του πολιτιστικού τομέα, η εκπαίδευση των τεχνών και των επιστημών, το περιβάλλον και η πολεοδομία, τα κοινωνικοπολιτισμικά ζητήματα και τα δικαιώματα. Σχετικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν (σ. 43-46), η χρηματοδότηση αποτελεί τη βασικότερη από αυτές, ενώ η υποχρηματοδότηση πολλές φορές οδηγεί σε αλλαγή του επιχειρηματικού μοντέλου ή της οικονομικής διαχείρισης. Αναμένουν ότι θα ωφεληθούν από την ψηφιακή τεχνολογία και τα κοινωνικά μέσα. Πολλά δίκτυα βλέπουν τον εαυτό τους ως αντιεραρχικές-δημοκρατικές δομές με ισότιμη σχέση μεταξύ των εταίρων και επιχειρούν τον μετασχηματισμό της δομής τους από παραδοσιακή σε μια άλλη μορφή, πιο σύγχρονη, π.χ., σε διαδραστική πλατφόρμα (σ. 47-48).

⁶⁰ https://cultureactioneurope.org/files/2017/04/CAE_Cultural-Networking-in-Europe-2016.pdf

προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, την επιδραστικότητά τους και τον δυνητικό πολιτικό τους ρόλο.

Οι παραπάνω έρευνες είχαν διαφορετικούς στόχους. Αρχικά τη μελέτη του πεδίου το οποίο ήταν σχετικά άγνωστο μέσα από ποσοτικές και ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους, δευτερευόντως την αναγνωρισιμότητα-ορατότητα και προβολή τους στο διεθνές τοπίο, καθώς και τη διασύνδεση πολιτιστικών πρακτικών σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι συντάχθηκαν είτε από ερευνητικά ινστιτούτα, είτε από τα ίδια τα πολιτιστικά δίκτυα.

Τα δίκτυα μπορούν να ταξινομηθούν και να κατηγοριοποιηθούν με πολλούς τρόπους. Οι Minichbauer και Mitterdorfer (2000), αναγνωρίζοντας αυτή την πραγματικότητα, έθεσαν κάποιες ελάχιστες απαιτήσεις στην έρευνά τους για το αν ένα σύστημα αποτελεί ή όχι δίκτυο (χωρίς ωστόσο αυτές να τηρούνται απαραίτητα). Αυτές είναι: τα δίκτυα να έχουν δημιουργηθεί με σκοπό τη μακροχρόνια συνεργασία (και όχι την πραγματοποίηση ενός ή παραπάνω έργων-πρότζεκτ), η ύπαρξη κοινού στόχου, και η πραγματοποίηση φυσικών συναντήσεων των μελών τους. Η τελευταία απαίτηση αποτυπώνει τη σημασία και τη δυναμική των «από κοντά»-φυσικών συναντήσεων και τη διάδραση των ανθρώπων. Ακόμη, μπορούν να ταξινομηθούν με βάση την κύρια θεματική τους, το αντικείμενο, τον στόχο-όραμα, τον γεωγραφικό προσδιορισμό (διεθνή, ευρωπαϊκά, εγχώρια, περιφερειακά, τοπικά δίκτυα), το μέγεθος, τον φορέα πρωτοβουλίας, τη νομική υπόσταση, τη φύση των συμμετεχόντων μελών. Κριτήρια ταξινόμησης είναι η γεωγραφική τους κλίμακα και τέλος το αν αυτά είναι θεσμοθετημένα ή άτυπα. Η ύπαρξη της τεχνολογίας αποτελεί ένα ακόμη εργαλείο διάκρισης: το αν δηλαδή τα δίκτυα δρουν κατά αποκλειστικότητα εικονικά στο διαδίκτυο. Η διαδικασία ταξινόμησης των δικτύων αποτελεί μια εξειδικευμένη εργασία, που εξαρτάται από την επιλογή προσέγγισης, μορφής, περιεχομένου και σκοπού.

Οι προκλήσεις και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα δίκτυα προέρχονται από την ίδια τους τη φύση, καθώς και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Τι συνεισφέρουν όμως και ποια είναι η δυναμική τους; Τα δίκτυα απαντούν ως μοντέλα οργάνωσης και διοίκησης στην ολοένα μεγαλύτερη πολυπλοκότητα των μεταμοντέρνων κοινωνιών. Αποτελούν τους «ενδιάμεσους», τους μεσολαβητές ανάμεσα στην κρατική διακυβέρνηση ή την ευρωπαϊκή, στους πολιτιστικούς οργανισμούς και τους πολιτιστικούς επαγγελματίες και καλλιτέχνες, εκπροσωπώντας τους και εκφράζοντας τις ανάγκες τους. Πρόκειται για «υβριδικές οντότητες» που

συνδέουν κράτη και αγορές, ιεραρχίες και κοινωνία των πολιτών (van Heur, 2010, σ. 78) μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Σε αυτά τα πλαίσια, θα περιγράψουμε παρακάτω συνοπτικά δικτυώσεις που δραστηριοποιούνται στον διεθνή και στον ευρωπαϊκό χώρο.

2.4.1 Το διεθνές και το ευρωπαϊκό τοπίο

Στο πλαίσιο της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης, υπεύθυνοι για τη δημιουργία και υποστήριξη δικτύων είναι και οι υπερεθνικοί οργανισμοί, όπως για παράδειγμα η Ουνέσκο και η Ευρωπαϊκή Ένωση. Μέσω προγραμμάτων χρηματοδότησης κινητοποιούν και δίνουν κίνητρα για σχηματισμούς δικτύων τόσο σε θεσμούς, όσο και σε πόλεις.

Η Ουνέσκο, δίνοντας σημασία στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων και προγραμμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει αναλάβει πρωτοβουλία για τη δημιουργία δικτύων⁶¹ (όπως για παράδειγμα το Δίκτυο Δημιουργικών Πόλεων⁶²) και μέσω αυτών εκφράζει την πολιτική της ατζέντα. Πιο συγκεκριμένα, ο ορισμός για τον πολιτισμό από την Ουνέσκο⁶³ αποτυπώνει μέχρι και σήμερα μια δυναμική πρόσληψη και όχι στατική (Ζερβάκη, 2018, σ. 83). Η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της Ευρωπαϊκής Επιτροπής υποστηρίζει πολλά δίκτυα (για παράδειγμα το Cultural and Creative Cities Monitor⁶⁴). Στο υπο-εθνικό επίπεδο (περιφεριακό και πόλεων) διεθνές και ευρωπαϊκό, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η δημιουργία δικτύων, όπως, για παράδειγμα το World Cities Culture Forum.⁶⁵

2.4.2 Τα πολιτιστικά δίκτυα πόλεων

Η δημιουργία διεθνών δικτύων πόλεων με επίκεντρο τον πολιτισμό και τη δημιουργικότητα, αποτελεί μια τάση της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης (Σουλιώτης, 2018, σ. 255). Οι πόλεις αποτελούν, μεταξύ άλλων, φορείς που καλούνται να υλοποιήσουν σχεδιασμούς και στρατηγικές πέρα από αυτές που αποφασίζονται από

⁶¹ <https://en.unesco.org/forum/networks>

⁶² Creative Cities Network <https://en.unesco.org/creative-cities/home>

⁶³ Σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Πόλης του Μεξικού το 1982, περιλαμβάνει «[...] το σύνολο των διακριτών πνευματικών, ένυλων, διανοητικών και συναισθηματικών γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ή μια κοινωνική ομάδα. Δεν περιορίζεται στις τέχνες και τα γράμματα αλλά περιλαμβάνει τρόπους ζωής, τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, συστήματα αξιών, παραδόσεις και πεποιθήσεις, ο πολιτισμός είναι εκείνος που δίνει τη δυνατότητα στον [Α]νθρώπο να στοχάζεται σχετικά με τον εαυτό του» (UNESCO, 1982:41) (Ζερβάκη, 2018:82).

⁶⁴ <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/cultural-creative-cities-monitor>

⁶⁵ <http://www.worldcitiescultureforum.com/>

τους κυβερνητικούς-κρατικούς θεσμούς. Έτσι, ένας άλλος τρόπος θέασης της παγκοσμιοποίησης, είναι από την οπτική γωνία των δικτύων πόλεων.

Ο Σουλιώτης (2018, σ. 256) σημειώνει δύο βασικές τάσεις του πλαισίου της εποχής της παγκοσμιοποίησης και των μεταβιομηχανικών οικονομιών, σχετικά με τα διεθνή πολιτιστικά δίκτυα: τη σχετική πολιτική αυτονομία των πόλεων και τη διασύνδεση του πολιτισμού με την ανάπτυξη, και ειδικότερα τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Οι πόλεις συμμετέχουν σε δίκτυα για πολλούς λόγους (ανταλλαγές πληροφοριών, ενίσχυση ανταγωνιστικότητας, συνθήκη ορατότητας και αναγνωρισιμότητας, πίεση για επίλυση των προβλημάτων τους, ευκαιρία διεθνοποίησης κ.ά.). Τα αιτήματα και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πόλεις είναι κοινά, και ως εκ τούτου μέσω των δικτύων η διεκδίκησή τους αποκτά διευρυμένο χαρακτήρα πέρα από τον τοπικό.

Η στρατηγική της Ε.Ε. αναφορικά με τον πολιτισμό και την αστική ανάπτυξη αποτυπώνεται σε διάφορα προγράμματα χρηματοδότησης. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το URBACT (πρόγραμμα εδαφικής συνεργασίας με στόχο την ενδυνάμωση της βιώσιμης ολοκληρωμένης αστικής ανάπτυξης), το οποίο έχει σχεδιαστεί για να χρηματοδοτεί δίκτυα. Είναι σημαντικό, γιατί προωθεί «μεθόδους» κι όχι «έργα», δηλαδή μαθαίνει στα στελέχη των δήμων «πώς» να κάνουν πράγματα αντί «τι» να κάνουν (Καρβούνης, 2017, σ. 54). Το πρόγραμμα έχει ήδη διανύσει την τρίτη περίοδο (URBACT III, 2014-2020) και σε αυτό συμμετέχει και η Περιφέρεια Αττικής. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα δικτύων είναι: Eurocities, Organization of world heritage cities, Cultural capitals of Europe κ.ά. Τέλος, μια σημαντική οπτική μέσα από την οποία θα πρέπει να ιδωθούν τα δίκτυα πόλεων, είναι η πολιτική τους ατζέντα, δηλαδή το κατά πόσο παράγουν πολιτική και τι είδους.

2.4.3 Τα Ευρωπαϊκά Πολιτιστικά Δίκτυα

Τα Ευρωπαϊκά Πολιτιστικά Δίκτυα (European Cultural Cooperation Networks) αποτελούν κατά κάποιο τρόπο την εξέλιξη της συνεργασίας και των ανταλλαγών μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Η πολιτιστική συνεργασία στην Ευρώπη έχει μακρά παράδοση, η οποία αποτελεί και κορυφαίο πυλώνα της πολιτιστικής της διπλωματίας. Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός έχει αναδείξει (μέσω εκπαιδευτικών οργανισμών, πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων κ.ά.) πληθώρα συνεργασιών, δικτυώσεων, ανταλλαγών με στόχο την ευρωπαϊκή ενοποίηση στο κοινωνικό επίπεδο.

Τα πρώτα ευρωπαϊκά δίκτυα⁶⁶ ιδρύθηκαν μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Από τη δεκαετία του 1990 έως σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί πολλές αλλαγές, ενώ από το 2000 μέχρι και τις μέρες μας παρατηρείται μεγάλη αύξηση του αριθμού τους. Η ανάπτυξη και επέκταση των δικτύων οφείλεται στη διεύρυνση και στο άνοιγμα του πολιτιστικού πεδίου (Mercer, 2010, όπως αναφέρεται στο *Θοκίό*, 2011), καθώς και στην έννοια του «πολιτισμού» ή καλύτερα της λέξης πολιτισμός (Eagleton, 2005, όπως αναφέρεται στο *Θοκίό*, 2011), η οποία ενσωματώνει και εκφράζει νέους τομείς αλλά και έννοιες που ανήκουν σε διαφορετικά πεδία και δραστηριότητες. Οι τέχνες, η γλώσσα, τα ΜΜΕ, το φύλο, το φαγητό, η επικοινωνία είναι κατά αυτή την έννοια πολιτισμός. Η επικοινωνία, μέσω των νέων τεχνολογιών, είναι κομβική για την επέκταση των δικτύων, αφού όλοι με έναν τρόπο μιλούν μια παρόμοια γλώσσα, ενώ εκφράζουν διαφορετικό περιεχόμενο, έννοιες και αξίες (*Θοκίό*, 2011).

Συνοπτικά, κάποιοι από τους παράγοντες που οδήγησαν στην ανάπτυξη και τον πολλαπλασιασμό των δικτύων, είναι:

- η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (των 27 μελών-κρατών),
- τα προγράμματα υποστήριξης και χρηματοδότησης από θεσμικούς φορείς (π.χ., το Πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη),
- ο κεντρικός ρόλος της ψηφιακής τεχνολογίας και των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας,
- η πληθώρα πολιτιστικών οργανισμών και ο μεταξύ τους «ανταγωνισμός»,
- η αναγνώριση της «προστιθέμενης αξίας», της συνεργασίας και της «ήπιας δύναμης», καθώς και των «συνολικών» σχέσεων που δημιουργούνται,
- η αλλαγή παραδείγματος στο θεσμικό πλαίσιο (η «μετα-διακυβέρνηση» η οποία επηρεάζει το τοπικό-περιφερειακό-κρατικό επίπεδο),
- οι συνολικότερες επιπτώσεις της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και της «νέας οικονομίας».

Οι δραστηριότητες των δικτύων κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα, συνδυάζοντας έρευνα και πρακτική. Σχετικά με το ανθρώπινο δυναμικό (networkers – οι άνθρωποι των δικτύων), χαρακτηριστική είναι η άποψη της Steinkamp (2013), ότι «τα δίκτυα είναι περισσότερο οι άνθρωποι παρά οι δομές», και της DeVlieg (2016) αναφορικά με

⁶⁶ Μερικά παραδείγματα ευρωπαϊκών δικτύων τα οποία ιδρύθηκαν μετά το τέλος του Πολέμου, είναι: το *JMI* (Jeunesses Musicales International) το 1945, το *EFA* (European Festivals Associations) το 1952, το *AEC* (Association Européenne Conservatoires, Academies de Musique et Musikhochschulen) το 1953.

την ιδέα της δικτύωσης, την οποία περιγράφει ως «τέχνη της συνεργασίας» (the art of collaboration).

Ο αριθμός των δικτύων που δραστηριοποιούνται στην Ευρώπη, είναι δύσκολο να καταμετρηθεί με ακρίβεια για να καταλήξουμε σε ένα ασφαλές συμπέρασμα, καθώς υπάρχουν διαφορετικοί τύποι αλλά και σχηματισμοί οι οποίοι δεν φέρουν απαραίτητα το όνομα «δίκτυο». Ο κατάλογος των ενεργών ευρωπαϊκών δικτύων⁶⁷ ταξινομεί τα δίκτυα βάσει του κύριου τομέα απασχόλησής τους.⁶⁸ Τα περισσότερα από αυτά τα δίκτυα χρηματοδοτούνται από τα δύο υποπρογράμματα της Δημιουργικής Ευρώπης, το Culture και το MEDIA, για τα οποία θα μιλήσουμε παρακάτω. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει 89 ενεργά δίκτυα. Σε έναν άλλο κατάλογο⁶⁹ με τίτλο List of the most important cultural networks in Europe, καταγράφονται 38 δίκτυα. Στην εποχή της COVID-19, στις 30.10.2020, εμφανίστηκε μια ομάδα αποτελούμενη από 110 δίκτυα, η οποία απευθύνθηκε στην Ε.Ε. και τα κράτη μέλη της ζητώντας τους να προστατεύσουν τον πολιτισμό και να αφιερώσουν τουλάχιστον το 2% του εθνικού προϋπολογισμού τους για την ανάκαμψη και την ανθεκτικότητα του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας. Η ομάδα αυτή πήρε την πρωτοβουλία και συνέταξε ανοικτή επιστολή με τίτλο «Make culture central in the EU Recovery»,⁷⁰ εκ μέρους των ευρωπαϊκών πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών. Τέλος, ο κατάλογος Malta Group (20 δίκτυα) παρουσιάζει ένα μανιφέστο αξιών των διεθνών πολιτιστικών δικτύων (The value of International Cultural Networks)⁷¹.

Ολοκληρωμένη εικόνα των ευρωπαϊκών δικτύων δεν στάθηκε δυνατό, εκ των πραγμάτων, να βρεθεί ή να αποτυπωθεί από τη γράφουσα. Δεν υπάρχει κάποιος κατάλογος ή μια βάση δεδομένων που να περιλαμβάνει το σύνολό τους. Αυτή η διαπίστωση μπορεί να εμπεριέχει αρχικά μια παραδοξότητα, μιας και ζούμε στην εποχή του πλουραλισμού δεδομένων, της πληροφορίας και του διαδικτύου, από την

⁶⁷ Προέρχεται από το Creative Europe Desk UK <https://www.creativeeuropeuk.eu/european-networks>

⁶⁸ Σημειώνουμε παρακάτω την κατηγοριοποίηση έτσι όπως παρουσιάζεται στην βρετανική ιστοσελίδα του Creative Europe, ενώ στις παρενθέσεις αναγράφεται ο αριθμός των δικτύων: Αρχιτεκτονική (2), Κοινά και Συμμετοχή (2), Πολιτιστική Πολιτική και Έρευνα (8), Χορός (3), Design (1), Digital (1), Ευρωπαϊκές πόλεις και περιοχές (4), Φεστιβάλ (4), Φίλμ και Media (9), Διατομεακά (1), Βιβλιοθήκες (2), Λογοτεχνία (8), Κινητικότητα (2), Μουσεία και Κληρονομιά (9), Παραστατικές Τέχνες (8), άτυπη και τυπική Εκπαίδευση (5), Οπτικές Τέχνες (1), Νεολαία (4), video-παιχνίδια (1).

⁶⁹ Στο έγγραφο Closer look: European Cultural Cooperation Networks in Practice http://www.curators-network.eu/uploads/pdf_actual/69.pdf

⁷⁰ Η επιστολή <https://cultureactioneurope.org/news/make-culture-central-for-the-eu-recovery-open-letter/>

⁷¹ <https://encc.eu/resources/database/value-international-cultural-networks>

άλλη όμως αποτυπώνει και φανερώνει τη διάχυση, την ποικιλία αλλά και την πολυπλοκότητα των Ευρωπαϊκών Δικτύων. Οι υπάρχοντες κατάλογοι αποτυπώνουν – κατά κύριο λόγο– τα δίκτυα που χρηματοδοτούνται, καθώς και αυτά που έχουν μεγαλύτερη ορατότητα και επιρροή. Για τη συμμετοχή των ελληνικών δικτύων στα ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας Α1.

2.5. Παραδείγματα ευρωπαϊκών συνεργασιών

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τρεις περιπτώσεις ευρωπαϊκών συνεργασιών, που η επιλογή τους έγινε με βάση δυο κριτήρια: α) τη ποικιλομορφία και διαφορετικότητα τους και, β) την κλίμακα εμβέλειάς τους.

Η κλίμακα εμβέλειας στην πρώτη περίπτωση (The Art Factory & Art_Inkubator) είναι τοπική και αφορά τη πόλη Λοτζ της Πολωνίας. Στη δεύτερη αφορά το επίπεδο πόλεων και το πανευρωπαϊκό πρότζεκτ Human cities: Challenging the city. Τέλος, η τρίτη αναφέρεται στο δίκτυο Trans Europe Halles, που δραστηριοποιείται στον ευρωπαϊκό χώρο, και το πρότζεκτ Cultural and creative spaces and cities, το οποίο επιχειρεί να δημιουργήσει ένα νέο δίκτυο τοπικών κοινοτήτων στην Ευρώπη.

2.5.1. Art Factory και Art_Inkubator Λοτζ, Πολωνία

Το The Art Factory in Łódź,⁷² βρίσκεται στο Λοτζ, μια πρώην εργοστασιακή πόλη της Πολωνίας. Ο δήμος, μέσω της επικοινωνιακής καμπάνιας «Łódź creates» («Το Λοτζ δημιουργεί») έδειξε ενδιαφέρον για την ανάδειξη του δημιουργικού τομέα της πόλης. Έτσι το 2007 δημιουργήθηκε το Art Factory, που (αυτο)προσδιορίζεται ως κοινοτικό κέντρο (community centre) και είναι αυτοδιοικούμενο. Οι δραστηριότητές του επικεντρώνονται στο θέατρο, στη σύγχρονη τέχνη, στην εκπαίδευση, συνολικότερα στην επιχειρηματικότητα και στην υποστήριξη και ανάπτυξη των δημιουργικών βιομηχανιών. Οργανωτικά, δημιουργήθηκε μέσω της σύμπραξης τριών εταίρων: του δήμου και δύο μη κυβερνητικών οργανώσεων: του Łódź Art Center Foundation και του Chorea Theatre Association, ενώ στηρίχθηκε οικονομικά από κονδύλια της Ε.Ε. Επιπλέον η τοποθεσία του –σε μια μεταβιομηχανική περιοχή–, σε συνδυασμό με την εμπλοκή του σε κοινωνικά ζητήματα της πόλης, ο διατηρηματικός

⁷² <http://www.fabrykasztuki.org>

του χαρακτήρα καθώς και η ελευθερία του να δημιουργεί (λόγω της νομικής του υπόστασης) ανεξάρτητο πρόγραμμα, του παρείχαν τον δρόμο να πληροί τις προϋποθέσεις και τις απαιτήσεις ένταξης στο δίκτυο Trans Europe Halles,⁷³ με αποτέλεσμα να γίνει εξωστρεφές και να έχει ευκαιρίες συνεργασίας και μεγαλύτερης εμπλοκής με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Έτσι, συμμετείχε στο πρόγραμμα Engine Room Europe (ERE) και εν συνεχεία ανέλαβε τον συντονισμό δύο προγραμμάτων του BEEznes και του 220VOLT! Η οργανωτική δομή του, του έδωσε τη δυνατότητα να συμμετέχει σε διαφορετικά ευρωπαϊκά προγράμματα αποκτώντας την ανάλογη εμπειρία, με αποτέλεσμα τη συμμετοχή του και σε ένα δεύτερο δίκτυο, το Culture Action Europe (CAE). Η διπλή συμμετοχή στα εν λόγω δίκτυα ωφέλησε το Art Factory πολλαπλά. Του έδωσε τη δυνατότητα για εξεύρεση νέων συνεργατών, πρόσβαση σε γνώση και υποστήριξη, ανταλλαγές, εκπαιδεύσεις και έμπνευση. Η δικτύωση το μετέφερε κυριολεκτικά στο επόμενο βήμα: τη δημιουργία ενός νέου χώρου. Η στενή σχέση με την Ε.Ε. τροφοδότησε τις φιλοδοξίες του και «γέννησε την ιδέα» του Art_Inkubator,⁷⁴ του οποίου χαρακτηριστικό ήταν η διπλή ιδιότητα, να είναι δηλαδή και έργο (project) και τόπος.

Το Art_Inkubator είναι το μέρος όπου «η δημιουργικότητα συναντά την επιχειρηματικότητα» (<http://www.artinkubator.com/>). Εγκαταστάθηκε σε ένα εργοστασιακό συγκρότημα του 19ου αιώνα 7.000 τ.μ., χαρακτηριστικό της ιστορίας της πόλης του Λοτζ (για την ανακαίνισή του, που διήρκεσε δύο χρόνια, απαιτήθηκαν 32 εκ. ευρώ, το 50% των οποίων καλύφθηκε από την Ε.Ε. και το υπόλοιπο 50% από το δημαρχείο), και σε τρία κτίρια φιλοξενεί ένα μωσαϊκό δραστηριοτήτων: καφέ, εργαστήρια, γραφεία, γκαλερί, μουσείο, συνεδριακούς και συνεργατικούς (co-working) χώρους, start up εταιρίες, φεστιβάλ, συναυλίες κ.ά. Ακόμα προσφέρει πολλά εργαλεία υποστήριξης, όπως το Multimedia Creativity Management Platform, συμβουλευτική για τις νέες ομάδες κ.ά. Οι δικτυώσεις αποτυπώνουν τη σημασία που δίνει το Art_Incubator στη συνεργασία και την ενεργητική εμπλοκή. Έτσι, είναι μέλος σε περισσότερα από ένα δίκτυα, όπως αναφέραμε παραπάνω. Τα δίκτυα

⁷³ Οι προδιαγραφές συμμετοχής στο Trans Europe Halles είναι πολύ συγκεκριμένες, καθώς το δίκτυο εκπροσωπεί ανεξάρτητα πολιτιστικά κέντρα. Χρειάζεται λοιπόν ο υποψήφιος φορέας να βρίσκεται σε μεταβιομηχανική τοποθεσία, να έχει ανεξαρτησία προγράμματος, προσανατολισμό στη σύγχρονη (τοπική και διεθνή) τέχνη και να συνεργάζεται με την τοπική κοινότητα. Τέλος η τελική απόφαση για τη συμμετοχή του υποψήφιου φορέα προκύπτει μετά από ψηφοφορία.

⁷⁴ Έλαβε χρηματοδότηση για τη περίοδο 2007-2013 στα πλαίσια διαγωνιστικής διαδικασίας («The IIIrd Priority Axes of Economy, innovation, entrepreneurship ROP for 2007-2013. Measure III. Developing business environment») <http://artinkubator.com>.

απαιτούν συμμετοχή, αφοσίωση και διάδραση μέσω φυσικών συναντήσεων, οικονομικών συνεισφορών, συγγραφή εκθέσεων, newsletters και γενικότερα μια ενεργητική αλληλεπίδραση. Δεν είναι τυχαίο ότι στο ανθρώπινο δυναμικό της διοίκησής του υπάρχει άτομο που εργάζεται κάτω από τον τίτλο co-working/networking.

To The Art Factory in Łódź: «Είναι το πρώτο ολοκληρωμένο έργο που ιδρύθηκε από πολιτιστικό ίδρυμα, σκοπός του οποίου είναι η υποστήριξη της επιχειρηματικότητας και της δικτύωσης στον δημιουργικό τομέα» (European Creative Hubs Network⁷⁵).

Μια πρώτη διαπίστωση της μελέτης της παραπάνω περίπτωσης, είναι αυτής της υβριδικότητας. Αναπτύσσεται μια νέα γενιά πολιτιστικών μορφωμάτων με πολλαπλές ταυτότητες και ρόλους, στα οποία μπορούν να δοθούν διαφορετικές ονομασίες, αλληλοεμπλεκόμενες και συχνά δυσδιάκριτες: του cluster, του hub, του incubator, του δικτύου. Η τριπλή συμμαχία (δύο μη κυβερνητικών φορέων και του δήμου) λειτούργησε ως καταλύτης εξωστρέφειας και διεθνών συνεργασιών. Το Art Factory δεν παρέμεινε μόνο στη δημιουργία του αρχικού πρώτου χώρου, αλλά «εκμεταλλεύτηκε» τις ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις καθώς και τη συμμετοχή του στα ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα, για να δημιουργήσει κάτι πολύ μεγαλύτερο. Μια ακόμη διαπίστωση είναι αυτή της εμπλοκής των εννοιών των cluster, hub, incubator, network, platform σε ένα συνολικότερο αφήγημα, αυτό της συνάντησης της δημιουργικότητας με την επιχειρηματικότητα: το συγκεκριμένο αστικό μοντέλο πολιτισμού περιλαμβάνει δραστηριότητες ψυχαγωγίας, παραγωγής, επικοινωνίας, κατανάλωσης, εμπορευματοποίησης, μαζί σε ένα ενιαίο χωρικό συγκρότημα, σε μια συγχώνευση εργασίας και ελεύθερου χρόνου.

2.5.2. Human cities – Challenging the city scale 2014-2018

Η ιδέα των «Ανθρώπινων Πόλεων» (Human Cities)⁷⁶ γεννήθηκε το 2006 στο Βέλγιο από τον οργανισμό Pro Materia.⁷⁷ Η ιδέα ωρίμασε και μετά από δυο χρόνια, το 2008, με βάση αυτήν ξεκίνησε ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα συνεργασίας, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το υπο-πρόγραμμα Culture της Δημιουργικής Ευρώπης για την

⁷⁵ <http://www.creativehubs.net/mapproject/hub.php?id=192>

⁷⁶ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα και τις δράσεις του, βλ. <http://humancities.eu/>

⁷⁷ <https://promateria.org/>

περίοδο 2014-2018.⁷⁸ Το 2008, το δίκτυο Human Cities εμπνεύστηκε το πρότζεκτ Challenging the city scale, καλώντας πέντε ιδρύματα αρχιτεκτονικής, design και αστικού σχεδιασμού από το Βέλγιο, την Ιταλία, τη Σλοβενία και τη Γαλλία να εργαστούν πάνω στην ιδέα των συνηθειών των ανθρώπων στον αστικό δημόσιο χώρο. Έτσι ξεκίνησε το έργο Human cities-Challenging the city scale, αποτελώντας ουσιαστικά μια πλατφόρμα διεπιστημονικών ανταλλαγών ανάμεσα σε 12 εταιρους-συνεργάτες από 11 πόλεις (Σεντ Ετιέν, Μιλάνο, Λιουμπλιάνα, Λονδίνο, Βελιγράδι, Βρυξέλλες, Ελσίνκι, Γκραζ, Ταλίν, Μπιλμπάο), με φορείς, πανεπιστήμια (τμήματα αρχιτεκτονικής και design), ερευνητικά κέντρα, φεστιβάλ κ.ά.

Ο βασικός ερευνητικός στόχος του πρότζεκτ ήταν η εξερεύνηση της αστικής κλίμακας και της συν-δημιουργίας (co-creation) στις πόλεις, ενώ ως όραμα είχε την επανεφεύρεση των αστικών περιοχών. Όλοι οι εταίροι είχαν κοινό στόχο τον εντοπισμό των πρακτικών που προκαλούν και κινητοποιούν τον από κοινού σχεδιασμό των πόλεων. Κεντρικός του πυρήνας ήταν η αμφισβήτηση κοινωνικοπολιτισμικών ζητημάτων του αστικού σχεδιασμού (από τη κλίμακα των αστικών αντικειμένων έως τους δημόσιους χώρους) στις ευρωπαϊκές πόλεις. Οι συμμετέχουσες πόλεις, μέσω των φορέων που δρούσαν σε αυτές, ανέπτυξαν «αστικούς πειραματισμούς» δίνοντας τη δυνατότητα στους πολίτες να επανεξετάσουν τους χώρους στους οποίους ζουν, εργάζονται και περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους – για παράδειγμα οι πόλεις πειραματίστηκαν με τον συνεργατικό μετασχηματισμό άδειων χώρων προσεγγίζοντας νέους τρόπους μάθησης, ενοποιώντας την κοινότητα για να συμβάλουν στην ανάπτυξη μιας περιοχής. Το πρότζεκτ είχε ως αφετηρία την εξερεύνηση σε μελέτες περίπτωσης⁷⁹ (case studies), μέσα από τις οποίες άρθρωσε το ερευνητικό πλαίσιο της ανάλυσης σύγχρονων πρακτικών «από τη βάση» (bottom up) αστικών κινημάτων και κοινωνικής καινοτομίας σε ευρωπαϊκή κλίμακα.

Συντονίστρια ήταν η πόλη του Σεντ Ετιέν, η οποία συμμετέχει στο Δίκτυο Δημιουργικών Πόλεων της Ουνέσκο στη θεματική Design από το 2010.⁸⁰ Η συμμετοχή της σε αυτό το δίκτυο, της είχε δώσει την απαιτούμενη εμπειρία τόσο για τη δικτύωση όσο και για την ανάληψη της ευθύνης του συντονισμού. Το

⁷⁸ <https://promateria.org/update/human-cities-2014-2018-challenging-the-city-scale/>

⁷⁹ <http://humancities.eu/casestudies/>

⁸⁰ <https://en.unesco.org/creative-cities/saintetienne>

πρότζεκτ, εν συνεχεία, αναγνωρίστηκε από την Ουνέσκο ως εξαιρετική περίπτωση συνεργασίας μεταξύ πόλεων.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το συγκεκριμένο παράδειγμα, αφορά στα επίπεδα των δικτύωσης και τις πολλαπλές κατευθύνσεις που αυτές πήραν. Σύμφωνα με τη συντονίστρια του έργου Josyane Franc (2019), το κύριο όφελος που ανέφεραν οι συνεργάτες του, ήταν η «τεράστια γνώση» που απέκτησαν. Συσχετιζόμενοι με ομάδες της κοινότητας, οι σχεδιαστές (designers) απέκτησαν μεγαλύτερη εμπειρία σχετικά με τις παρεμβάσεις στον αστικό σχεδιασμό. Δημιουργήσαν νέες μεθόδους σχεδιασμού, οι οποίες κοινοποιήθηκαν στους ενδιαφερόμενους και στους τοπικούς φορείς, έτσι ώστε οι τοπικοί οργανισμοί και τα ιδρύματα να μπορούσαν να τις χρησιμοποιούν ως εργαλεία συνεργασίας για την ανάπτυξη συμμετοχικών και καινοτόμων υπηρεσιών.

Το τέλος του πρότζεκτ το 2018, τουλάχιστον από τη χρηματοδοτική πλευρά, γιατί κατά τη Franc (2019) «το πρότζεκτ δεν σταμάτησε ποτέ!», στάθηκε έμπνευση για τη δημιουργία του Ασιατικού Δικτύου Ανθρώπινων Πόλεων (Human Cities Asia Network). Η Σεούλ⁸¹ δεσμεύτηκε για την έναρξη ενός δικτύου συνεργασίας στην Ασία, εμπνευσμένο από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα και την προώθηση πρωτοβουλιών που αφορούν τα θέματα των Ανθρώπινων Πόλεων. Πιο συγκεκριμένα, πήρε την πρωτοβουλία της δημιουργίας του βραβείου Human City Design Award⁸² μαζί με τις πόλεις Σεντ Ετιέν και Ναγκόγια⁸³.

Το Challenging the city scale αποτυπώνει συνολικά μια ολοκληρωμένη διαδικασία, από την αρχική σύλληψη μιας ιδέας ως την υλοποίησή της με πολλαπλές μορφές και σε διαφορετικές κλίμακες: δίκτυο, hub, διεπιστημονική πλατφόρμα, πανευρωπαϊκό πρόγραμμα, διεθνή αναγνώριση. Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας της έρευνας ευνόησε περαιτέρω τη δικτύωση. Η ανταλλαγή γνώσης και εμπειρίας ανάμεσα στις πόλεις είχε αντίκτυπο και σε άλλους τομείς στην τοπική κοινωνία, ενώ λειτούργησε με πολλαπλασιαστικά οφέλη εμπνέοντας τη δημιουργία και άλλων σχηματισμών και δικτύων εκτός Ευρώπης. Οι δικτυώσεις, λοιπόν, και οι διακλαδώσεις τους δημιούργησαν νέα δίκτυα. Επιπλέον, σε αυτήν τη περίπτωση το δίκτυο λειτούργησε ως μεσολαβητής (μεσάζων) ανάμεσα στους πολίτες και την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

⁸¹ <https://en.unesco.org/creative-cities/seoul>

⁸² Με θέμα τον σχεδιασμό για μια βιώσιμη πόλη, για τις αρμονικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και το περιβάλλον, <https://en.unesco.org/creative-cities/events/2020-human-city-design-award-seoul>

⁸³ <https://en.unesco.org/creative-cities/nagoya>

Το Challenging the city scale θα μπορούσε να ιδωθεί ως ένα παράδειγμα του πώς νέα δίκτυα που δραστηριοποιούνται μέσα σε ήδη υπάρχοντα αλλά και έξω από αυτά, δρουν σε κλίμακα που ξεκινά από την τοπική κοινωνία και την πόλη, και φτάνουν έως το διεθνές τοπίο και την Ουνέσκο. Η Franc (2019),⁸⁴ με βάση αυτή την εμπειρία, δήλωσε ότι το επόμενο βήμα για τη περίοδο 2020-2024 θα είναι η επανενεργοποίηση αυτής της διαδικασίας για ανθρωποκεντρική προσέγγιση σε μικρά και απομακρυσμένα μέρη.

2.5.3. Trans Europe Halles & Cultural and Creative Spaces and Cities project (CCSC project)

Το Trans Europe Halles⁸⁵ είναι ένα ευρωπαϊκό δίκτυο πολιτιστικών κέντρων με έδρα την Σουηδία, που ξεκίνησε το 1983 ως πρωτοβουλία ακτιβιστών, καλλιτεχνών και πολιτών. Θεωρείται ένα από τα παλαιότερα και τα πιο ενεργά δίκτυα, ενώ παράλληλα ανήκει σε μια ομάδα υψηλού επιπέδου συντονισμού δικτύων (The High Level Coordination Group),⁸⁶ στην οποία συμμετέχουν δέκα ευρωπαϊκά δίκτυα. Ασχολείται με τον καλλιτεχνικό ακτιβισμό και την επανάχρηση εγκαταλειμμένων κτιρίων σε όλη την Ευρώπη. Οι τρεις πυλώνες του δικτύου είναι: άνθρωποι, κτίρια και τέχνες. Οι άνθρωποι αποτελούν την καρδιά του δικτύου, τα (βιομηχανικά) κτίρια το μικροσύμπαν μεταμόρφωσης και οι τέχνες τον τρόπο επαναπροσδιορισμού της πραγματικότητας. Το δίκτυο εκπροσωπεί 122 πολιτιστικά κέντρα σε 36 χώρες. Από την Ελλάδα συμμετέχουν: το CulturePolis, το ODC Ensemble, το Mosaic και το Communitism. Το δίκτυο, στην έρευνα, επιλέγει διεπιστημονικούς τρόπους προσέγγισης, εργάζεται με ετερογενείς φορείς και ομάδες μικρής κλίμακας και έχει συνεχή παρουσία από τότε που ξεκίνησε. Διαθέτει ανεξάρτητη διακυβέρνηση, ενώ συνεργάζεται στενά με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Αποτελεί ένα δίκτυο-«πρότυπο» διεθνούς και τοπικής συνεργασίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη εναλλακτικών πολιτιστικών κέντρων.

Το δίκτυο Trans Europe Halles περιλαμβάνει πολλές δραστηριότητες που κινητοποιούν συνολικά τον πολιτιστικό-δημιουργικό τομέα, συμμετέχοντας σε

⁸⁴ Συνέντευξη της Josyane Franc <https://www.youtube.com/watch?v=bzySOoXofpk>

⁸⁵ <https://teh.net/>

⁸⁶ Σε αυτό ανήκουν τα: Culture Action Europe, European Music Council, European Choral Association, Fresh Arts Coalition Europe, International Network for Contemporary Performing Arts, Network of European Museum Organisations, On the Move, Res Artis, European Network for Opera and Dance Education.

πλήθος προγραμμάτων και συνεργατικών πρότζεκτ. Ενδεικτικά, αναφέρουμε κάποια από αυτά των τελευταίων ετών: Cultural and Creative Spaces and Cities (2018-2021),⁸⁷ Developing inclusive and sustainable creative economies (DISCE) (2019-),⁸⁸ Factories of Imagination: investing in cultural change makers (2017-2021)⁸⁹ και Creative Lenses (2015-2019).⁹⁰

Από τα παραπάνω θα περιγράψουμε συνοπτικά το Cultural and Creatives Spaces and Cities (CCSC project), γιατί σε αυτό αναπτύσσονται διαφορετικού είδους δικτύωσεις. Το πρόγραμμα δημιουργήθηκε με σκοπό να αποδείξει ότι η δημιουργικότητα, οι τέχνες και ο πολιτισμός μπορούν να μεταμορφώσουν τους δημόσιους χώρους και τις πόλεις. Οι αξίες του βασίζονταν στο τρίπτυχο: πολιτισμός, κοινά, τοπική συμμετοχή.

Συν-σχεδιάζοντας τις πόλεις μας: πιστεύουμε σε ένα πιο βιώσιμο μέλλον για τις πόλεις. Ένα μέλλον στο οποίο οι πολιτιστικοί και δημιουργικοί τομείς θα αντιμετωπίζουν τις αστικές προκλήσεις σε συνεργασία με τις δημόσιες αρχές. Μαζί, συν-σχεδιάζουμε από κοινού νέες δημόσιες πολιτικές προς το όφελος των πολιτών (<https://www.spacesandcities.com/>).

Σε αυτό συμμετείχαν έντεκα οργανισμοί δημόσιοι και μη κερδοσκοπικοί,⁹¹ με συντονιστή το Trans Europe Halles. Ο πυρήνας του αποτελούνταν από επτά αστικά εργαστήρια (urban labs) σε επτά ευρωπαϊκές πόλεις.⁹² Ο σκοπός τού κάθε αστικού εργαστηρίου ήταν να συγκεντρώσει κερδοσκοπικούς οργανισμούς, την Τοπική Αυτοδιοίκηση και άλλους ενδιαφερόμενους και όλοι μαζί να βρουν συμμετοχικές και κοινές λύσεις στα τοπικά προβλήματα. Κάθε εργαστήριο χρησιμοποίησε διαφορετικές μεθοδολογίες και όλα υποστηρίχτηκαν από ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου της Αμβέρσας.

Το πρόγραμμα, εκκινώντας από τη διαπίστωση της κρίσης στην πολιτική αντιπροσώπευση και της θέσης ότι τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. δεν είναι κοντά στις τοπικές κοινότητες, στόχευσε στο να φέρει τους πολιτιστικούς και δημιουργικούς

⁸⁷ <https://www.spacesandcities.com/>

⁸⁸ <https://disce.eu/>

⁸⁹ <https://teh.net/project/factories-of-imagination/>

⁹⁰ <https://creativelenses.eu/>

⁹¹ Το Trans Europe Halles, το European Cultural Foundation, η περιφέρεια Skåne της Σουηδίας, ο δήμος της πόλης Lund της Σουηδίας, το πανεπιστήμιο της Αμβέρσας, η δημιουργική βιομηχανία Kocise στη Σλοβακία, το TimeLab στο Βέλγιο, το Kaapeli στη Φινλανδία, το πολιτιστικό κέντρο Ambasadà στη Ρουμανία και ο πολιτιστικός οργανισμός Hablarenarte στη Μαδρίτη.

⁹² Ελσίνκι, Μαδρίτη, Τιμισοάρα, Lund και Skåne στη Σουηδία, Κόσιτσε, και Sant Boi de Llobregat στην επαρχία της Βαρκελώνης.

χώρους στον πυρήνα νέων δημοκρατικών μορφών –γεφυρώνοντας το τοπικό με το υπερεθνικό επίπεδο–, βασιζόμενο στις αρχές της ατομικής και κοινωνικής συνοχής.

Τα αστικά εργαστήρια παρουσιάζουν ενδιαφέρον, γιατί λειτουργούν και ως μεθοδολογία και ως φυσικοί χώροι για συμμετοχικές διαδικασίες καινοτομίας. Ενδέχεται να βρίσκονται σε φυσικούς χώρους ή μπορεί να μην έχουν ένα προκαθορισμένο χώρο. Μπορούν δηλαδή να λειτουργούν σε έναν εικονικό χώρο, όπως μια διαδικτυακή πλατφόρμα η οποία συντονίζει τη συνεργατική εργασία (Arreaga, Hernández & Rodríguez, 2020).

Οι συμμετέχοντες στα αστικά εργαστήρια, προέρχονταν από διαφορετικά περιβάλλοντα αλλά μοιράζονταν την κοινή επιθυμία να εργαστούν μαζί για τα κοινά και να αντιμετωπίσουν μαζί τις τοπικές προκλήσεις. Με αυτό το τρόπο δημιουργήθηκε ένα «δίκτυο επτά εργαστηρίων», το οποίο υποστηρίχτηκε από ερευνητική ομάδα που βοήθησε στη συλλογή πληροφοριών, πρακτικών και μεθοδολογιών. Οι προκλήσεις που αντιμετώπισαν ήταν διαφορετικές, κάποιες από αυτές αφορούσαν το πώς θα ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ των ενδιαφερομένων, πώς θα ευθυγραμμιστούν οι ενδιαφερόμενοι σε ένα κοινό όραμα για τη πόλη, πώς η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να εμπλέξει τους πολίτες σε στρατηγικές συν-σχεδιασμού (co-design strategies), πώς θα εμπλακούν τα παιδιά σε αστικές συμμετοχικές διαδικασίες και πώς θα κινητοποιηθούν οι πολίτες για να συμμετέχουν σε έργα καινοτομίας στη πόλη (Arreaga et al., 2020).

Το πρόγραμμα, μετά από δύο χρόνια εργασίας στα αστικά εργαστήρια, προσέγγισε τον πυρήνα και τους στόχους του αναγνωρίζοντας ότι τα πολιτιστικά κοινά παράγουν αστική, κοινωνική και πολιτική αξία. Έτσι πρότεινε ως υβριδικούς χώρους (φυσικοί και ψηφιακοί χώροι) τα «homes of commons», που δεν έχουν συγκεκριμένο ορισμό αλλά γίνονται κατανοητά ως:

[...] ένα δίκτυο υβριδικών χώρων σε ευρωπαϊκές πόλεις, όπου πολίτες και ιδρύματα συν-δημιουργούν πολιτικές, ανταλλάσσουν τοπικές πρακτικές [...], χώροι που λειτουργούν ως πλατφόρμες, οι οποίες συνδέουν άμεσα την Ευρώπη και τους πολίτες που απαιτούν κοινωνικές αλλαγές (<https://www.spacesandcities.com/>).

Επιπλέον δημιούργησε μια εργαλειοθήκη⁹³ σχετική με ζητήματα που αφορούν τα «κοινά» (όπως, π.χ., τον φεμινισμό, την ποικιλομορφία, τον δημόσιο χώρο, την

⁹³ On line toolkit for homes of commons: <https://www.spacesandcities-toolkit.com/>

οικολογία, τη διακυβέρνηση, τις ψηφιακές υποδομές κ.ά.).⁹⁴ Σκοπός της εργαλειοθήκης ήταν να διευκολύνει τις κοινότητες και τους οργανισμούς να διερευνήσουν τα παραπάνω ζητήματα. Με ένα εργαλείο αυτόματης αξιολόγησης,⁹⁵ τους δίνεται επιπλέον η δυνατότητα να παρακολουθούν και να κατανοούν την πορεία τους. Μια άλλη παράμετρος στη πρακτική των «homes of commons» ήταν η έμπνευση από το σύστημα διασφάλισης ποιότητας ως δίκτυο που βασίζεται στον συνεχή κοινωνικό έλεγχο⁹⁶ και το οποίο έχει ως βασικές αρχές το κοινό όραμα, τη συμμετοχή, τη διαφάνεια, την εμπιστοσύνη, τη παιδαγωγική διαδικασία και την οριζοντιότητα (De Tullio, 2021, σ. 89).

Στο τέλος του προγράμματος μεταξύ άλλων εκδόθηκαν δύο βιβλία, το *Commons. Between dreams and reality*⁹⁷ και το *Policy analysis Policy recommendations*,⁹⁸ τα οποία προέκυψαν έπειτα από συμμετοχικές διαδικασίες και φιλοξενούν, το πρώτο απόψεις γύρω από τα θέματα των «κοινών» και του πολιτισμού ως πεδία προσिता στη κοινότητα, και το δεύτερο αναπτυξιακές προτάσεις για νέες πολιτικές, που αφορούν είτε το τοπικό είτε το ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η ερευνητική ομάδα του CCSC project άσκησε κριτική στο πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη, δίνοντας έμφαση στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μικροί και άτυποι πολιτιστικοί-δημιουργικοί χώροι και οργανισμοί για να συμμετάσχουν σε αυτό, στα γραφειοκρατικά ζητήματα (συγγραφή εκθέσεων που απαιτούν εξειδικευμένη γλώσσα και τεχνικές κ.ά.), στα οικονομικά εμπόδια (π.χ. πληρωμή μετά το τέλος του πρότζεκτ, οικονομικοί και λογιστικοί έλεγχοι, θέματα χρηματοροής κ.ά.) και στο ότι οι ενδιαφερόμενοι υποχρεούνται να καταθέσουν αναλυτικό σχέδιο δραστηριοτήτων με προαποφασισμένα αποτελέσματα, πράγμα που αντίκειται στην ανοιχτή και οριζόντια συμμετοχή και στην καλλιτεχνική ελευθερία.

Με βάση τα παραπάνω, η ερευνητική ομάδα έκανε προτάσεις στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Πρότεινε την απλοποίηση και ευελιξία των διαδικασιών του προγράμματος και τον πειραματισμό του με την έννοια της συμμετοχικής δημοκρατίας, με τις συμμετοχικές διαδικασίες, δηλαδή, τις οποίες θεωρεί απαραίτητες για την ουσιαστική εμπλοκή της κοινότητας. Καταληκτικά, πιστεύει ότι

⁹⁴ Το σύνολο των θεμάτων: τα κοινά, πολιτισμός και φεμινισμός, γνώση, δημόσιος χώρος, οικολογία, διακυβέρνηση, ψηφιακές υποδομές, πολιτική, νομικά εργαλεία, η έννοια της ουτοπίας ως εργαλείο.

⁹⁵ Auto-assessment tool: <https://www.spacesandcities-toolkit.com/auto-assessment-tool>

⁹⁶ Η συγκεκριμένη πρακτική προέρχεται από τον χώρο της αγροοικολογίας.

⁹⁷ <https://www.spacesandcities.com/wp-content/uploads/2021/02/Commons.-From-Dream-to-Reality.pdf>

⁹⁸ <https://www.spacesandcities.com/wp-content/uploads/2021/04/policy-recommendations-analysis.pdf>

η πρόσκληση του προγράμματος Δημιουργική Ευρώπη θα πρέπει να συντάσσεται με όρους συν-δημιουργίας με τις κοινότητες κι όχι να ορίζεται «από τα πάνω» (top down) ώστε να εφαρμόζεται η ιδέα της ανοιχτής και οριζόντιας συμμετοχικότητας (Cremer, 2021).

Η περίπτωση του CCSC project παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί τοποθετεί την έννοια της συμμετοχικότητας στον πυρήνα της δημόσιας συζήτησης, αναγνωρίζοντας ότι πολύ σπάνια η συμμετοχή σημαίνει και άμεση εμπλοκή στη διατύπωση προτεραιοτήτων, στη λήψη αποφάσεων και στη δημιουργία κριτηρίων αξιολόγησης. Οι συμμετοχικές προσεγγίσεις έχουν ως αποτέλεσμα επίσης την «αναδιανομή» της εξουσίας, ενώ ταυτόχρονα διασφαλίζουν ότι όσοι διαφωνούν δεν περιθωριοποιούνται.

2.6. Ευρωπαϊκές πολιτιστικές πολιτικές

Από τις αρχές του 2000 έως και σήμερα, το πλαίσιο διαμόρφωσης της πολιτιστικής πολιτικής της Ε.Ε. περιλαμβάνει: την παγκοσμιοποίηση, την καθιέρωση της ψηφιακής τεχνολογίας, τις δομικές αλλαγές στην παραγωγή (νέες μορφές πολιτιστικής δημιουργίας), στη διανομή (διεύρυνση επικοινωνιακών στρατηγικών) και κατανάλωση των πολιτιστικών αγαθών, τις νέες μορφές πολιτιστικών υπηρεσιών, αλλά και πιο συγκεκριμένα τη διεθνή οικονομική κρίση (μνημόνια, λιτότητα, ανεργία), την αμφισβήτηση των ευρωπαϊκών θεσμών, τη μεγάλη εισροή μεταναστών από εμπόλεμες περιοχές, τη διεύρυνση της Ένωσης και τις αλλαγές στην παγκόσμια πολιτιστική αγορά (Κοντοχρήστου, 2018, σ. 47). Σημαντικά έγγραφα, μεταξύ άλλων, που αποτυπώνουν την ευρωπαϊκή στρατηγική στον πολιτισμό, είναι: η «Ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό σ' έναν κόσμο παγκοσμιοποίησης» (2007), η «Νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό» (2017), και «Ο κόσμος μας, η αξιοπρέπεια μας, το μέλλον μας» (2017).

2.6.1. Δημιουργική Ευρώπη

Το πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη (Creative Europe)⁹⁹ της Ε.Ε. αποτελεί ένα από τα πιο γνωστά προγράμματα υποστήριξης του πολιτιστικού τομέα και αποτελείται από δύο υπο-προγράμματα, το Culture και το MEDIA. Το μέγεθος των πολιτιστικών

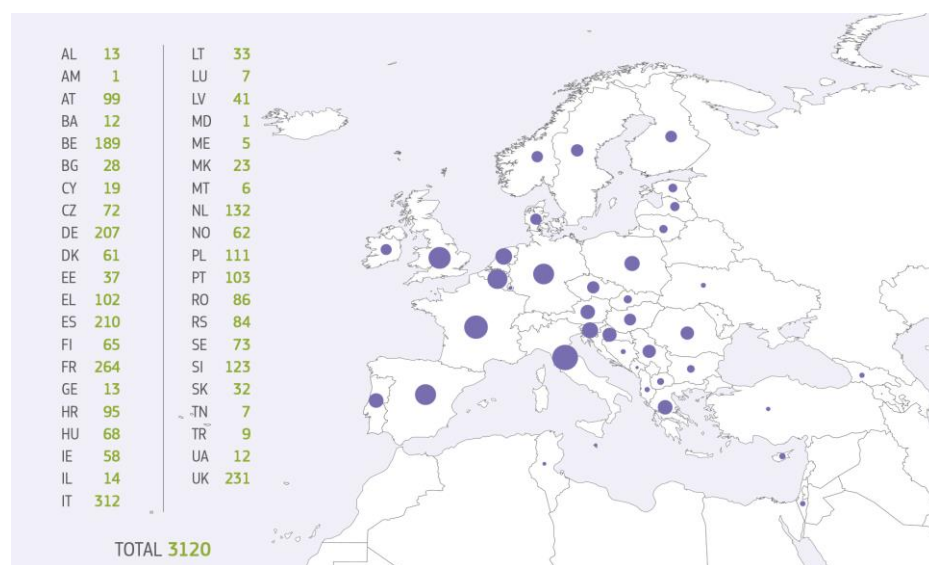
⁹⁹ Το πρόγραμμα υποστηρίζει τον οπτικοακουστικό και πολιτιστικό τομέα, καθώς και την πρόσβαση των «καλλιτεχνικών έργων» στις διεθνείς αγορές και σε νέα ακροατήρια με διάφορα εργαλεία χρηματοδότησης και διευκόλυνσης. (https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/node_en).

και δημιουργικών βιομηχανιών αντιπροσωπεύει το 4% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ. Οι πολιτιστικοί και δημιουργικοί τομείς της Ευρώπης αποτελούνται κατά κύριο λόγο από μικρούς ή πολύ μικρούς οργανισμούς (micro or small organizations).¹⁰⁰ Το γεγονός αποτυπώνεται και στο υπο-προγράμματα Culture (2014-2019), καθώς οι μικροί ή πολύ μικροί οργανισμοί αποτελούσαν το 82% των συμμετεχόντων, ενώ στο MEDIA (2018-2019) το 71% αντίστοιχα.

Τα συνεργατικά πρότζεκτ χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες:

α) Δια-τομεακή συνεργασία (Cross-sectoral cooperation). Τα διατομεακά έργα (cross-sectoral projects), έχουν ιδιαίτερη σημασία για το πρόγραμμα, γιατί σε αυτά διαφορετικοί οργανισμοί από διαφορετικά κράτη συνεργάζονται, συν-παράγουν και συν-πειραματίζονται. Από το 2014 χρηματοδοτήθηκαν πάνω από 530 συνεργατικά πρότζεκτ, συνδέοντας πάνω από 3.100 πολιτιστικούς οργανισμούς (Εικόνα 5).

Εικόνα 5. Πολιτιστικοί οργανισμοί που συμμετέχουν σε συνεργατικά πρότζεκτ από το 2014-2019

Πηγή: Creative Europe, Monitoring Report (2019, σ. 69)

Για να ανταποκριθεί το πρόγραμμα στις ανάγκες των μικρών οργανισμών, το 40% του συνολικού προϋπολογισμού του δαπανήθηκε το 2019 σε ποιοτικά έργα μικρής κλίμακας (quality «small-scale» cooperation projects). Με αυτή την επιλογή υποστηρίζονται πολιτιστικοί οργανισμοί με μικρή εμπειρία στη συνεργασία σε ευρωπαϊκό επίπεδο, εμπλέκονται περισσότερες οργανώσεις «από τα κάτω»,

¹⁰⁰ Πολύ μικροί οργανισμοί (micro) < 10 εργαζόμενοι, μικροί οργανισμοί (small) < 50 εργαζόμενοι.

κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες, και δίνεται χώρος στον πειραματισμό και στην καινοτομία.

β) Ευρωπαϊκές πλατφόρμες (European platforms). Οι ευρωπαϊκές πλατφόρμες δημιουργήθηκαν για να υποστηρίζουν καλλιτέχνες και ειδικότερα ταλέντα, (για) να προβληθούν σε μεγαλύτερο κοινό έξω από τις δικές τους χώρες σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το 2014 το πρόγραμμα ξεκίνησε υποστηρίζοντας 5 τέτοιες πλατφόρμες, ενώ από το 2017-2020 υποστήριξε 20.

γ) Σχήμα δικτύων (Network scheme). Τα δίκτυα ενδυναμώνουν συνολικά τον πολιτιστικό-δημιουργικό τομέα και διαχέουν τις καλές πρακτικές. Με βάση τα παραπάνω, το συγκεκριμένο πρόγραμμα επενδύει στη μακροπρόθεσμη υποστήριξή τους και τη βιωσιμότητά τους. Τη χρονική περίοδο 2014-2017 υποστήριξε 23 δίκτυα για 3 χρόνια, ενώ για την περίοδο 2017-2020 αύξησε τον αριθμό τους σε 28 (Εικόνα 6), καθώς και τη χρηματοδότησή τους.¹⁰¹

¹⁰¹<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1e4ce5f2-8508-11ea-bf12-01aa75ed71a1/language-en>

Η κατηγοριοποίηση των δικτύων πραγματοποιείται σύμφωνα με τον τομέα ή τους τομείς πολιτισμού όπου αυτά δραστηριοποιούνται. Έτσι προκύπτουν τέσσερις βασικές κατηγορίες, και μια πέμπτη που είναι διατομεακή: α) μουσική, β) πολιτιστική κληρονομιά και μουσεία, γ) θέατρο, χορός και τσίρκο, δ) αρχιτεκτονική και design, και ε) διατομεακά.

Εικόνα 6. Δίκτυα που υποστηρίζονται από το πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη

NETWORKS

MUSIC

AEC - ASSOCIATION EUROPÉENNE DES CONSERVATOIRES, ACADÉMIES DE MUSIQUE ET MUSIKHOCHSCHULEN
EJN - EUROPE JAZZ NETWORK
ECA-EC - EUROPEAN CHORAL ASSOCIATION - EUROPA CANTAT
ECSA - EUROPEAN COMPOSER AND SONGWRITER ALLIANCE
REMA - RESEAU EUROPÉEN DE MUSIQUE ANCIENNE
EMC - EUROPEAN MUSIC COUNCIL
JMI - JEUNESSES MUSICALES INTERNATIONAL
Live DMA - EUROPEAN NETWORK FOR MUSIC VENUES AND FESTIVALS

CULTURAL HERITAGE AND MUSEUMS

Europa Nostra - EUROPA NOSTRA
ERIH - EUROPEAN ROUTE OF INDUSTRIAL HERITAGE
FRH - FUTURE FOR RELIGIOUS HERITAGE
NEMO - NETWORK OF EUROPEAN MUSEUMS ORGANISATIONS

THEATRE - DANCE - CIRCUS

EDN - EUROPEAN DANCEHOUSE NETWORK
CIRCOSTRADA - EUROPEAN NETWORK FOR CIRCUS ARTS AND STREET ARTS
ETC - EUROPEAN THEATRE CONVENTION
FEST - FEDERATION FOR EUROPEAN STORYTELLING
IETM - INTERNATIONAL NETWORK FOR CONTEMPORARY PERFORMING ARTS

ARCHITECTURE AND DESIGN

ACE - ARCHITECTS' COUNCIL OF EUROPE
ADCE - ART DIRECTORS CLUB OF EUROPE

MULTIDISCIPLINARY

AMATEO - EUROPEAN NETWORK FOR ACTIVE PARTICIPATION IN CULTURAL ACTIVITIES
CAE - CULTURE ACTION EUROPE
EFA - EUROPEAN FESTIVALS ASSOCIATIONS
EUNIC - EU NATIONAL INSTITUTES FOR CULTURE
ENCC - EUROPEAN NETWORK OF CULTURAL CENTRES
ENCATC - EUROPEAN NETWORK OF CULTURAL MANAGEMENT AND POLICY
Eurozine - NETWORK OF EUROPEAN CULTURAL JOURNALS
IMZ - INTERNATIONAL MUSIC AND MEDIA CENTRE
TEH - TRANS EUROPE HALLES

Πηγή: Creative Europe Networks, Creative Europe (2019, σ. 5)

Τα δίκτυα αντιπροσωπεύουν περισσότερους από 4.500 οργανισμούς σε 92 χώρες εντός και εκτός Ευρώπης, ενώ καλύπτουν συνολικά τον δημιουργικό και πολιτιστικό τομέα. Θεωρούνται αντιπροσωπευτικοί φορείς και συμβάλλουν στη χάραξη πολιτιστικής πολιτικής της Ε.Ε. Ως «συνδετικοί κρίκοι» ανάμεσα σε οργανισμούς που βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες, έχουν βοηθήσει στην ανάπτυξη και στην υλοποίηση πολλών συνεργατικών προτζεκτ ή στις πλατφόρμες για την

υποστήριξη καλλιτεχνών. Διασφαλίζουν, επίσης, ότι τα πρότζεκτ θα έχουν μακροπρόθεσμα οφέλη και ότι τα θετικά αποτελέσματα θα διαχυθούν σε μεγάλα κοινά. Το ποσό που δαπανήθηκε για τα ευρωπαϊκά δίκτυα την περίοδο 2014-2020 εκτιμάται σε 38 εκατομμύρια ευρώ (Creative Europe Networks, 2019).

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του προγράμματος (Creative Europe statistics and infographics, 2018), για την περίοδο 2014-2017 υποστηρίχτηκαν συνολικά 51 δίκτυα¹⁰² (Εικόνα 7).

Εικόνα 7. Ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα, περίοδος 2014-2017

Πηγή: Creative Europe statistics and infographics (2018)

Τέλος, όσον αφορά τη συμμετοχή της Ελλάδας (για την περίοδο 2014-2017),¹⁰³ τα πρότζεκτ στα οποία συμμετείχε ως «επικεφαλής» ήταν 8 (20ή ανάμεσα σε 34 χώρες), ενώ οι ελληνικοί οργανισμοί που συμμετείχαν είτε ως επικεφαλής είτε ως συνεργάτες ήταν 53 (16^η ανάμεσα σε 40 χώρες). Στις πρώτες θέσεις βρίσκονται η Ιταλία, η Γαλλία, η Αγγλία και το Βέλγιο.

Σχετικά με το μέλλον του, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε τη συνέχειά του για την περίοδο 2021-2027, έπειτα από πολιτική συμφωνία, αυξάνοντας τον

¹⁰² Παραστατικές τέχνες: 28, Πολιτιστική κληρονομιά: 8, Άλλα-διάφορα (multidisciplinary): 8, Design και Εφαρμοσμένες Τέχνες: 4, Βιβλίο: 2, Αρχιτεκτονική: 1.

¹⁰³ Τα στοιχεία έχουν αντληθεί από το Creative Europe statistics and infographics.

προϋπολογισμό του κατά 17% (2,24 δις. ευρώ). Οι ειδικοί στόχοι του προγράμματος για την περίοδο 2021-2027¹⁰⁴, είναι οι εξής:

- η ενίσχυση της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής συνεργασίας, περιλαμβανομένης της κινητικότητας καλλιτεχνών και επαγγελματιών, σε ευρωπαϊκό επίπεδο,
- η ενίσχυση της συνεργασίας, της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας της ευρωπαϊκής οπτικοακουστικής βιομηχανίας,
- η υποστήριξη της δημιουργίας, κυκλοφορίας και προώθησης ευρωπαϊκών έργων,
- η προαγωγή ενός ποικιλόμορφου και πολυφωνικού περιβάλλοντος μέσω ενημέρωσης,
- η εξοικείωση με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (Creative Europe programme 2021-2027)

Μια σημαντική διαφορά της νέας περιόδου σε σχέση με την προηγούμενη, είναι ότι το προτεινόμενο καινούργιο πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής υπογραμμίζει όχι μόνο την οικονομική διάσταση του πολιτιστικού τομέα, αλλά και τον ρόλο της κοινωνικής συνοχής, της καλλιτεχνικής ελευθερίας και της ποικιλομορφίας. Η οικονομική διάσταση οράται παράλληλα με την κοινωνική διάσταση και τη συμβολή του πολιτισμού στις διεθνείς σχέσεις. Τα παραπάνω υπήρξαν απότοκα των ανησυχιών που εκφράστηκαν από εταίρους του προγράμματος για την οικονομική προσέγγιση του πολιτισμού. Επιπλέον, την περίοδο αυτή θα δοθεί μεγαλύτερη χρηματοδότηση στα ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα, ενώ στις προτάσεις περιλαμβάνονται η δημιουργία ενός δικτύου ευρωπαϊκών φεστιβάλ, η εγκαθίδρυση ενός δικτύου για τις πλατφόρμες video-on demand καθώς και η υποστήριξη και ενθάρρυνση για δικτύωση των νέων δημιουργικών επιχειρηματιών (Creative Europe 2021-2027).

¹⁰⁴ [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)628229](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)628229)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 – Τα δίκτυα στον ελληνικό χώρο, το Δίκτυο Συγγρού ως μελέτη περίπτωσης

3.1. Η ελληνική εμπειρία της δικτύωσης

Για τα δίκτυα του ελληνικού χώρου (εθνικά, περιφερειακά, τοπικά), δεν υπάρχει κάποια εμπεριστατωμένη καταγραφή. Στο κεφάλαιο αυτό δεν θα επιχειρηθεί κάποιο είδος κατηγοριοποίησής τους –μιας και κάτι τέτοιο δεν περιλαμβάνεται στις στοχεύσεις της μελέτης–, αλλά η συγκρότηση κάποιων ομαδοποιήσεων οι οποίες θα διευκολύνουν τη περιγραφή τους. Σε αυτή την κατεύθυνση θα εξετάσουμε ενδεικτικά παραδείγματα από δίκτυα μουσείων, πόλεων, δημιουργών, επαγγελματιών πολιτισμού, κοινωνίας πολιτών κ.ά. Για τα ελληνικά δίκτυα, βλ. Παράρτημα Β, Πίνακας Α2.

Δίκτυα Μουσείων

Τα ελληνικά μουσεία έχουν ξεκινήσει πρόσφατα τη δημιουργία δικτύων. Η Κόνσολα (2011α), βασιζόμενη στη σχετική βιβλιογραφία και την εμπειρική της έρευνα, σημειώνει μορφές δικτυώσεων των μουσείων διακρίνοντας τις δύο βασικές κατηγορίες τους: τις Συνοικίες Μουσείων (Museum Cluster) και τις Διαδρομές Μουσείων. Στο ελληνικό χώρο, συναντούμε δίκτυα μουσείων στα μητροπολιτικά κέντρα και στη περιφέρεια, αλλά όχι Συνοικίες ή Διαδρομές μουσείων. Η Κόνσολα (2011α) σημειώνει έναν άτυπο, μη θεσμοθετημένο, άξονα Μουσείων στη οδό Βασιλίσσης Σοφίας στην Αθήνα, καθώς και ότι η Θεσσαλονίκη διαθέτει το υπόβαθρο για τη δημιουργία Συνοικιών Μουσείων, όπως για παράδειγμα στην προβλήτα Α΄ στο λιμάνι και στο κέντρο της πόλης, όπου γειτνιάζουν τρία μουσεία σε ένα ευρύτερο πολεοδομικό σύνολο.

Σε περιφερειακό επίπεδο, ένα από τα παλαιότερα δίκτυα (αρχές δεκαετίας '80) είναι το «Δίκτυο Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου της Τράπεζας Πειραιώς»,¹⁰⁵ ένα δίκτυο θεματικών μουσείων στο οποίο συμμετέχουν εννέα μουσεία είτε κρατικά είτε τοπικών κοινοτήτων.¹⁰⁶ Το ΠΙΟΠ έχει αναλάβει τόσο

¹⁰⁵ <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx>

¹⁰⁶ Αυτά είναι: Μουσείο Μετάξης στο Σουφλί, Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στην Τήνο, Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα, Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη,

το λειτουργικό κόστος των παραπάνω μουσείων για 50 έτη όσο και την προώθησή τους, τη διατήρηση των συλλογών, τις εκδόσεις, την οργάνωση των εκδηλώσεων και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, δημιουργώντας έτσι ένα συνολικό προφίλ διαχείρισης (Negri, 2013). Αυτή η πρακτική, μοναδική έως τώρα στην Ευρώπη, αντιπροσωπεύει ένα πιθανό μοντέλο διαχείρισης μουσείων (μουσειολογικό-μουσειογραφικό, οικονομικό, τεχνικό) σε περιόδους μείωσης κρατικών κονδυλίων, το οποίο με τη συνεκτική μουσειολογική πρακτική του τού δίνει καινοτομικό χαρακτήρα (Negri, 2013). Για τη συνολική του συνεισφορά, το ΠΙΟΠ βραβεύτηκε το 2012 από το Europa Nostra στην κατηγορία «Ειδικές υπηρεσίες».¹⁰⁷

Σε τοπικό επίπεδο, στην Αθήνα, το 2009 δημιουργήθηκε το «Δίκτυο Μουσείων και Πολιτιστικών Φορέων Ιστορικού Κέντρου Αθηνών»¹⁰⁸, με μέλη 37 Μουσεία και άλλους πολιτιστικούς φορείς της πόλης. Αντίστοιχα στη Θεσσαλονίκη, το 2010 δημιουργήθηκε η «Κίνηση 5 Μουσείων Θεσσαλονίκης».¹⁰⁹ Το 2018 τέσσερα μουσεία από τη Θεσσαλονίκη και ένα από την Αθήνα¹¹⁰ ένωσαν τις δυνάμεις τους δημιουργώντας έναν ενιαίο δημόσιο φορέα πολιτισμού, το «MOMus».¹¹¹

Το «Δίκτυο Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού» (ΥΠΠΟΑ)¹¹², ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της Διεύθυνσης Εικαστικών, Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφίας και Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού του Υπουργείου Πολιτισμού. Σε αυτό συμμετέχουν οι εποπτευόμενοι μουσειακοί φορείς σύγχρονου πολιτισμού και λειτουργεί υπό τη μορφή συνεργατικής πλατφόρμας.

Η ιδέα προέκυψε από την επιτακτική ανάγκη των καιρών μας και τα προτάγματα της διεθνούς μουσειακής πρακτικής για τη δημιουργία ενός πλέγματος συνεργειών και συνεργασιών με στόχο την εξοικονόμηση πόρων, την εξεύρεση συνεργατικών τρόπων και εργαλείων, την ανταλλαγή τεχνογνωσίας και την από κοινού ανάδειξη των έργων που ανήκουν στις δημόσιες συλλογές της χώρας (<https://res.momus.gr/el/network-of-contemporary-culture-museums-gr>).

Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου, Μουσείο Μαστίχας Χίου, Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Ν.&Σ. Τσαλαπάτα στον Βόλο, Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλίας, Μουσείο Αργυροτεχνίας στο κάστρο Ιωαννίνων.

¹⁰⁷ <https://www.piop.gr/el/idrima/pistopoihsh-vraveuseis.aspx>. Στο βιβλίο *Banks and museums beyond sponsorship. An overview of European museums created by bank foundations*, έχουν καταγραφεί λιγιστές μόνο ανάλογες περιπτώσεις που μπορούν να συγκριθούν με τη περίπτωση του ΠΙΟΠ (Negri, 2013).

¹⁰⁸ <http://www.athensmuseums.net/index.php>

¹⁰⁹ Αυτά είναι: το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του ΑΠΦ, το Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης και το Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης.

¹¹⁰ Είναι τα: Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης – Συλλογή Κωστάκη, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μουσείο Φωτογραφίας, Πειραματικό Κέντρο Τεχνών και Μουσείο Άλεξ Μυλωνά.

¹¹¹ Μητροπολιτικός Οργανισμός Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης <https://www.momus.gr/>.

¹¹² Συμμετέχουν η Εθνική Πινακοθήκη, το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης και το MOMus.

Το δίκτυο στοχεύει σε ζητήματα βιωσιμότητας, έννοιες όπως αυτή της συνέργειας και της συνεργασίας σε διαφορετικά πεδία (εργαλεία, τεχνογνωσία κ.ά.), καθώς και την ιδέα της κοινής-συλλογικής επιμέλειας και έκθεσης. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η διεθνής έκθεση αφιερωματικού χαρακτήρα με τίτλο «Οπτικοποιώντας την ανθρωπότητα»,¹¹³ η οποία είναι εξ ολοκλήρου ψηφιακή.

Η νοητή δικτύωση των μουσείων έχει θετικά αποτελέσματα τόσο για τα ίδια τα μουσεία, όσο και για την πόλη στην οποία φιλοξενούνται. Μεταξύ των αποτελεσμάτων αυτών μπορούμε να θεωρήσουμε ότι συμπεριλαμβάνονται η αύξηση της επισκεψιμότητας, η αποτελεσματικότερη προβολή, η ανταλλαγή ιδεών, πληροφοριών και τεχνογνωσίας, καθώς και, στο επίπεδο της πόλης, η προσέλκυση αστικού-πολιτιστικού τουρισμού και η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Ένα δίκτυο με αναγνωρίσιμο και ισχυρό όνομα (brand name), συμβάλλει στην εικόνα μιας πόλης (Κονσόλα, 2011). Οι διάφορες μορφές δικτύωσης στοχεύουν επιπλέον στη βιωσιμότητα, στην επιβίωση αλλά και στην καθημερινή διαχείριση των μουσείων.

Πέρα, όμως, από τα μουσεία των δύο μητροπολιτικών κέντρων, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, στην Ελλάδα υπάρχουν πολλά περιφερειακά, μεσαία και μικρά μουσεία. Ένα περιφερειακό δίκτυο που δημιουργήθηκε πρόσφατα στην εποχή COVID-19 (Νοέμβριος 2020), είναι το «Δίκτυο Μουσείων Ιονίων Νήσων» (ΔιMIN) με τη συνεργασία 14 μουσειακών φορέων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα από τα Επτάνησα.¹¹⁴ Την πρωτοβουλία για τη δημιουργία του, πήρε το Μουσείο του Ιονίου Πανεπιστημίου. Η συνεννόηση τόσο διαφορετικών και αυτόνομων φορέων έγινε, σύμφωνα με τον καθηγητή του Ιονίου Πανεπιστημίου και διευθυντή των Μουσειακών Συλλογών του, Σταύρο Βλίζο (2021), «με το να αποδέχεται καθένας την αρχή της συμμετοχικότητας και των ίσων δικαιωμάτων». Ο ίδιος δηλώνει την πίστη του τόσο στην εξωστρέφεια των μουσείων, όσο και στο ότι το μουσείο του 21ου

¹¹³ Η οποία είναι διαθέσιμη στην πλατφόρμα <https://res.momus.gr/el/network-of-contemporary-culture-museums-gr>.

¹¹⁴ Αυτοί είναι, στη Ζάκυνθο το Μουσείο Γρηγορίου Ξενόπουλου — Σύλλογος Φίλων Ξενοπούλειου Βιβλιοθήκης, το Μουσείο Ούγκο Φώσκολο, το Μουσείο Σολωμού & Επιφανών Ζακυνθίων, στην Ιθάκη το Ναυτικό και Λαογραφικό Μουσείο Ιθάκης, στην Κεφαλονιά η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη, το Μουσείο Ληξουρίου, το Κοργιαλένιο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο, το Λαογραφικό Μουσείο Καμιναράτων, στην Κέρκυρα η Εθνική Πινακοθήκη — παράρτημα Κέρκυρας, η Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία Κέρκυρας, οι Μουσειακές Συλλογές Ιονίου Πανεπιστημίου, το Μουσείο Καποδίστρια και στη Λευκάδα το Λαογραφικό Μουσείο Καβάλου, το Μουσείο Άγγελου Σικελιανού και το Πνευματικό Κέντρο Λευκάδας.

αιώνα θα πρέπει να στοχεύει πρωτίστως στην εξυπηρέτηση των κοινοτήτων και στην αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών.¹¹⁵

Το «Δίκτυο Μουσείων Ιονίων Νήσων» δείχνει ότι κινείται με ταχείς ρυθμούς. Έχει συγκροτήσει τμήματα εργασιών (οργάνωσης, επικοινωνίας, επιμέλειας συλλογών, προώθησης-προβολής, προγραμματισμού, οικονομικού σχεδιασμού και έρευνας), έχει δημιουργήσει ομάδα εξωτερικών συμβούλων και κανάλι επικοινωνίας με την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων και τη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού, ενώ, τέλος, διαμορφώνει το πρόγραμμα εκδηλώσεων και δράσεων για το 2021. Το όραμά του είναι «η διαμόρφωση μιας μουσειακής πολιτικής που θα αποφέρει οφέλη για τους οργανισμούς που το απαρτίζουν, τα οποία όμως θα διαχυθούν στην τοπική και ευρύτερη κοινωνία».¹¹⁶ Οι σκοποί του –όπως καταγράφονται στο υπόμνημα συνεργασίας–,¹¹⁷ είναι η βιωσιμότητα των μουσείων της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων, η δημιουργία μιας κοινής πολιτιστικής πολιτικής και η ανάδειξη της ιδιαίτερης επτανησιακής πολιτιστικής ταυτότητας.

Ένα ακόμη παράδειγμα δημιουργίας δικτύου στην εποχή COVID-19 (Μάρτιος 2020), είναι το «Διεθνές Δίκτυο Θεάτρου Ντοκουμέντου» (ΔΔΘΝ),¹¹⁸ το οποίο ιδρύθηκε με σκοπό να δημιουργήσει δυναμικό πόλο έρευνας, καλλιτεχνικής δημιουργίας και ανάδειξης του θεάτρου ντοκουμέντου εντός και εκτός Ελλάδας. Την πρωτοβουλία, που υποστηρίχθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, πήρε η εταιρία Plays2Place.

Δίκτυα με συνεργασία Τοπικής Αυτοδιοίκησης και ιδρυμάτων

Ένας ακόμη τρόπος κατηγοριοποίησης των πολιτιστικών δικτύων είναι εκείνος με βάση τον φορέα ή τους φορείς που ανέλαβαν την πρωτοβουλία για την ίδρυσή τους. Πολλά δίκτυα έχουν δημιουργηθεί με πρωτοβουλίες συνέργειας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και ιδρυμάτων.

Το δίκτυο «συνΑθηνά»¹¹⁹ είναι μια από κοινού πρωτοβουλία του Ιδρύματος Μποδοσάκη και του Δήμου Αθηναίων, και δημιουργήθηκε το 2013. Σήμερα, υπάγεται στην Αντιδημαρχία Κοινωνίας των Πολιτών και Καινοτομίας του Δήμου

¹¹⁵ <https://www.kathimerini.gr/culture/561254728/moyseiaki-ischys-en-ti-enosei/>

¹¹⁶ ό.π.

¹¹⁷ <https://ionio.gr/gr/news/20173/>

¹¹⁸ <https://documentarytheatre.com/>

¹¹⁹ <https://www.synathina.gr/el/>

Αθηναίων. Λειτουργεί ως διαμεσολαβητής ανάμεσα στη κοινωνία των πολιτών και τον Δήμο, διευκολύνοντας και διασυνδέοντας τις δράσεις της πόλης. Έως σήμερα,¹²⁰ έχουν πραγματοποιηθεί 4.059 δράσεις από 454 ομάδες σε ποικίλα πεδία: μετανάστες & πρόσφυγες, εκπαίδευση & ενημέρωση, πολιτισμός, περιβάλλον, υγεία, παιδί, δημόσιος χώρος, οικονομία, τεχνολογία κ.ά. Το «συνΑθηνά» συμμετέχει σε διεθνή δίκτυα, όπως, π.χ., στην ομάδα εργασίας Creative Citizenship (δίκτυο Eurocities) και στο Bloomberg Philanthropies. Συμμετείχε στη διαμόρφωση της πρότασης Curing the Limbo,¹²¹ η οποία εντάχθηκε το 2017 στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Urban Innovative Actions.¹²² Η δράση του υπήρξε σημαντική για τη δημιουργία του Social Dynamo, ενός κοινού οράματος του Δήμου Αθηναίων και του Ιδρυματος Μποδοσάκη. Το δίκτυο αναδεικνύει τη «γειτονιά» στο επίπεδο της πόλης και λειτουργεί με συμμετοχικά μοντέλα.

Το «Δίκτυο Πολιτισμού Δήμου Αθηναίων» (Athens Culture Net),¹²³ συμμετέχει στο Δίκτυο Συγγρού εκπροσωπώντας τον Δήμο Αθηναίων. Πρόκειται για ένα δίκτυο πολιτισμού στο οποίο συμμετέχουν μικροί και μεγάλοι, δημόσιοι και ιδιωτικοί, πολιτιστικοί οργανισμοί της Αθήνας. Το δίκτυο έχει, επίσης, επαφή με όλες τις δημοτικές κοινότητες του Δήμου Αθηναίων. Δημιουργήθηκε το 2016 με μέγα δωρητή το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος και τελεί υπό την εποπτεία του Δήμου Αθηναίων. Σκοπός του είναι η δικτύωση και η συνεργασία ανάμεσα στους συμμετέχοντες φορείς.

Το δίκτυο λειτουργεί ως σύνδεσμος μεταξύ των κύριων πολιτιστικών φορέων της Αθήνας, προσφέροντας υποστήριξη. Παράλληλα, συνομιλεί και δικτυώνει μικρότερους φορείς και ομάδες της πόλης. Κάνει πράξη και στο πεδίο του πολιτισμού τη δικτύωση, σε ευρεία κλίμακα, κεντρική στρατηγική επιλογή σε διαφορετικούς τομείς της δημοτικής αρχής (Σακαλής, 2018).

Ανάμεσα στις δράσεις που έχει αναλάβει, είναι η έρευνα για τον πολιτισμό το 2017 και η υλοποίηση της διοργάνωσης «Αθήνα 2018 Παγκόσμια Πρωτεύουσα Βιβλίου». Το Athens Culture Net παρακολουθεί διεθνή δίκτυα (όπως για παράδειγμα

¹²⁰

<https://www.synathina.gr/el/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%AC/%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC.html>

¹²¹ <https://curingthelimbo.gr/>

¹²² <https://uia-initiative.eu/en/uia-cities/athens>

¹²³ <https://www.athensculturenet.com/el>

το Eurocities, EUNIC, κ.ά.) και προβάλλει και επικοινωνεί τα αθηναϊκά πολιτιστικά γεγονότα σε ένα «κοινό οπτικό χάρτη».

Παράδειγμα συνεργασίας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και ενός ιδρύματος είναι και το «Social Dynamo»¹²⁴ (Κοινωνικό Δυναμό), ένας χώρος που στοχεύει (ως hub) στην ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών, με κεντρικούς πυλώνες τη μάθηση, την επαγγελματική υποστήριξη και τη δικτύωση. Είναι αποτέλεσμα κοινής πρωτοβουλίας του Ιδρύματος Μποδοσάκη και του Δήμου Αθηναίων.

Όπως ακριβώς το δυναμό συσσωρεύει και μετασχηματίζει την ενέργεια, έτσι και το Social Dynamo (Κοινωνικό Δυναμό) επιδιώκει να αναδείξει και να αναπτύξει τις δεξιότητες φορέων της κοινωνίας των πολιτών, προσφέροντας κάθε μήνα ευκαιρίες μάθησης ανοιχτές στις οργανώσεις, μεταφέροντάς τους τεχνογνωσία και δίνοντάς τους ευκαιρίες για συνεργασία και δικτύωση (<https://www.socialdynamo.gr/poioi-eimaste/to-orama/>).

Ένα ακόμη παράδειγμα φορέα πρωτοβουλίας αποτελεί ο «Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας»¹²⁵ (Athens Social Atlas), που δημιουργήθηκε το 2016 – μια περίπτωση σύμπραξης και συνέργειας κρατικών και ιδιωτικών θεσμών. Μέσα από τη συνεργασία του τμήματος Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου (ο φορέας υλοποίησης), της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, του Ιδρύματος Ωνάση (ο χορηγός του έργου) και της ΕΛΣΑΤ, δημιουργήθηκε μια διαδικτυακή πλατφόρμα¹²⁶ όπου, μέσα από 15 θεματικές κατηγορίες-λήμματα (οικονομία, δομημένο περιβάλλον, εκπαίδευση, εθνοτικές ομάδες, υγεία, ιστορία κ.ο.κ) η επιστήμη της Γεωγραφίας και ειδικότερα η Κοινωνική Γεωγραφία της Αθήνας αναδεικνύεται και καθίσταται ορατή σε ένα ευρύτερο κοινό πέραν του ειδικού (αυτού, δηλαδή, των ερευνητών και των κοινωνικών επιστημόνων). Ο ψηφιακός άτλαντας αποτελεί μια μορφή δικτύωσης, η οποία όντας εξολοκλήρου διαδικτυακή, είναι δυναμική και όχι στατική αφού εμπλουτίζεται συνεχώς με νέο υλικό.

Διατομεακά δίκτυα

Μια άλλη μορφή δικτύων είναι τα διατομεακά. Οι φορείς που συμμετέχουν σε αυτά καλύπτουν μεγάλο εύρος: τέχνες-πολιτισμός, ανθρώπινα δικαιώματα, ευάλωτες

¹²⁴ <https://www.socialdynamo.gr/>

¹²⁵ <https://www.athenssocialatlas.gr/>

¹²⁶ Για την παρουσίαση του Athens Social Atlas στο ίδρυμα Μποδοσάκη, βλ. <https://www.blod.gr/lectures/athens-social-atlas-i-koinoniki-geografia-tis-polis-se-ena-site/>

κοινωνικές ομάδες, περιβάλλον, έρευνα-επιστήμη, υγεία, επιχειρηματικότητα, παιδεία-νεολαία κ.ά. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί το «Δίκτυο του Ευρω-Μεσογειακού Ιδρύματος Anna Lindh»,¹²⁷ το οποίο δημιουργήθηκε το 2005 με μέλη του δεκάδες φορείς της κοινωνίας των πολιτών απ' όλη την ελληνική επικράτεια.

Το δίκτυο είναι ανοιχτό στις διαδικασίες ένταξης, δηλαδή τα μέλη του μπορεί να είναι φυσικά πρόσωπα, ΜΚΟ, εταιρίες, ομάδες και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Συντονιστής του είναι το Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού με συνεπικεφαλής την ΑΜΚΟ «Ενωμένες Κοινωνίες των Βαλκανίων». Το ελληνικό δίκτυο, ως εθνικό, συμμετέχει μαζί με τα αντίστοιχα άλλα εθνικά δίκτυα στο Ευρω-Μεσογειακό ίδρυμα «Anna Lindh»,¹²⁸ το οποίο αποτελεί τον πρώτο φορέα από τη σύσταση της Ευρομεσογειακής Συνεργασίας που ιδρύθηκε το 2004 και χρηματοδοτείται από τα κράτη-μέλη και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το ίδρυμα λειτουργεί ως «Δίκτυο Δικτύων»¹²⁹ και πιο συγκεκριμένα 37 εθνικών δικτύων. Το ελληνικό εθνικό δίκτυο είναι δραστήριο, με πλήθος δράσεων.¹³⁰ Στα μέλη του προσφέρει δυνατότητα μεγαλύτερης ορατότητας, οργανωτική ευχέρεια, ευκαιρία χρηματοδοτήσεων-επιχορηγήσεων, κοινή επικοινωνιακή στρατηγική «κάτω» από την ομπρέλα της επικοινωνίας του δικτύου, συμμετοχή σε μια κοινή βάση δεδομένων όλης της χώρας, ευκαιρίες δικτύωσης με άλλα μέλη, κοινές συναντήσεις προς επίλυση προβλημάτων και θεμάτων που αφορούν την κοινωνία των πολιτών. Στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης ωστόσο παρατηρούμε χαμηλό επίπεδο παρουσίας του, με μικρή κινητικότητα στο Facebook (1.049 άτομα) και καμία παρουσία στο YouTube και το Twitter.

Δίκτυα εθελοντισμού

Παράδειγμα, αποτελεί το «Δίκτυο Εθελοντικών Οργανώσεων Θεσσαλονίκης» (Thessdίκτυο),¹³¹ ένα άτυπο διατομεακό δίκτυο, το οποίο δημιουργήθηκε το 2011 και έχει στόχο την ανάδειξη της αξίας του εθελοντισμού σε συνεργασία με τοπικούς

¹²⁷ <https://www.alfhellas.gr/>

¹²⁸ <https://www.annalindhfoundation.org/>

¹²⁹ <https://www.annalindhfoundation.org/networks>

¹³⁰ ACIL: Active Citizens Laboratory: Σεμινάριο με θέμα τον ενεργό πολίτη (2015). Διαγωνισμός της καλύτερης δράσης για την περίοδο 2019-2020. Συμμετείχαν 16 δράσεις, ενώ με ψηφοφορία αναδείχτηκε καλύτερη η δράση Welcommon Hostel: we offer accommodation and education for refugees in Athens during Covid-19. Όλοι οι φορείς του δικτύου μπορούν να υποστηριχτούν από το πρόγραμμα Erasmus for Young Entrepreneurs. Δημιουργία πλατφόρμας σε συνεργασία με το Δίκτυο Εθελοντικών Οργανώσεων Θεσσαλονίκης (Thessdiktio), η οποία συγκεντρώνει τις ευκαιρίες χρηματοδότησης. Blog, χώρος αναρτήσεων για τα μέλη.

¹³¹ <http://www.thessdiktio.gr/>

φορείς, διοργανώνοντας κοινωνικές δράσεις στην πόλη. Το 2014 ήταν βασικός εταίρος του Δήμου Θεσσαλονίκης κατά τη διεκδίκηση του τίτλου της «Ευρωπαϊκής Πρωτεύουσας Νεολαίας 2014». Τα μέλη του είναι οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε ένα ευρύτατο φάσμα ζητημάτων (ανθρώπινα δικαιώματα, περιβάλλον νέοι και παιδιά, άτομα με αναπηρία, ποιότητα ζωής, δημιουργικός ελεύθερος χρόνος, πολιτισμός, πολιτιστική κληρονομιά, κ.ά.)

Δίκτυα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας

Στον τομέα της σύγχρονης τεχνολογίας και ειδικότερα της καινοτομίας, το δίκτυο «Corallia»¹³² αποτελεί τον πρώτο φορέα που έχει συστηθεί στην Ελλάδα για την οργανωμένη και συστηματική ανάπτυξη συνεργατικών σχηματισμών (clusters) σε αυτούς τους τομείς. Ο βασικός του στόχος είναι η δημιουργία οικοσυστημάτων καινοτομίας. Αποτελείται από τρία τεχνολογικά cluster: α) το mi-Cluster¹³³ (2006) ως επιχειρηματικό cluster καινοτομίας, β) το si-Cluster¹³⁴ (2009) και, γ) το gi-Cluster¹³⁵ (2011), στα οποία το Corallia λειτουργεί ως συντονιστής.

Το επιχειρηματικό δίκτυο «Enterprise Europe Network Hellas»,¹³⁶ αποτελεί την εξέλιξη των Κέντρων Αναδιανομής της Καινοτομίας και των Ευρωπαϊκών Κέντρων Πληροφόρησης στην Ελλάδα. Σε αυτό συμμετέχουν 12 οργανισμοί καταναμεμημένοι στην ελληνική επικράτεια. Συντονιστής του είναι το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου (ΕΚΤ). Αποτελείται από Τα μέλη του δικτύου είναι ερευνητικά-τεχνολογικά ιδρύματα, βιομηχανικούς συνδέσμους, βιομηχανικά και εμπορικά επιμελητήρια και μικρομεσαίες επιχειρήσεις και βασικό σκοπό έχει την επιχειρηματική υποστήριξη (<https://www.een.gr/el/diktyo>).

Δίκτυα πόλεων

Το «Δίκτυο πόλεων για τη βιώσιμη ανάπτυξη και κυκλική οικονομία», με τον διακριτικό τίτλο «Βιώσιμη Πόλη»,¹³⁷ ιδρύθηκε το 2017 και περιλαμβάνει 64 μέλη (45 δήμους από Ελλάδα και Κύπρο, πανεπιστήμια και άλλους οργανισμούς). Πρόκειται

¹³² <https://www.corallia.org/el/>

¹³³ Συνεργατικός Σχηματισμός Συστημάτων και Εφαρμογών Νανο/Μικροηλεκτρονικής <https://www.mi-cluster.gr/>

¹³⁴ Συνεργατικός Σχηματισμός Διαστημικών Τεχνολογιών και Εφαρμογών <https://www.si-cluster.gr/>

¹³⁵ Συνεργατικός Σχηματισμός Ψυχαγωγικών και Δημιουργικών Τεχνολογιών & Εφαρμογών <https://www.gi-cluster.gr/el/>

¹³⁶ <https://www.een.gr/>

¹³⁷ <https://www.sustainable-city.gr/index.html>

για αστική μη κερδοσκοπική εταιρία με έδρα τον Δήμο Πύλου-Νέστορος. Σκοπός του είναι η υποστήριξη των δήμων για την επιτυχή υποβολή προτάσεων χρηματοδότησης σε ευρωπαϊκά προγράμματα. Αφορμή για τη δημιουργία του δικτύου ήταν η αναγνώριση της δυσκολίας τόσο του εντοπισμού χρηματοδοτικών εργαλείων, όσο και του σχεδιασμού ολοκληρωμένων προτάσεων από την πλευρά των δήμων, καθώς επίσης ο μη αποτελεσματικός συντονισμός και η αδυναμία σχηματισμού κατάλληλων ομάδων για να σχεδιαστεί ολοκληρωμένα μια πρόταση (<https://www.sustainable-city.gr/about-us-gr.html>).

Δίκτυα των δημιουργών

Χαρακτηριστικό δίκτυο των δημιουργών και από τα παλαιότερα συνάμα, είναι το «The Meet Market»,¹³⁸ το οποίο ξεκίνησε το 2007 με έδρα την Αθήνα. Το όνομά του αποδίδει και την ταυτότητά του: συνάντηση και αγορά. Αφορά τη συνάντηση δημιουργικών ανθρώπων και στη συνέχεια τη σύνδεσή τους με ένα κοινό που ενδιαφέρεται για τη χειροποίητη δημιουργία, το ντιζάιν και γενικότερα την άμεση επαφή με τον δημιουργό-παραγωγό. Πρόκειται για μια νομαδική αγορά δημιουργικών ανθρώπων, μια δημιουργική πλατφόρμα όπου παρουσιάζονται νέες ιδέες και προϊόντα. Το δίκτυο έχει μια σταθερή πορεία από το ξεκίνημά του, με σταθερό ραντεβού με το κοινό μία φορά το μήνα σε διαφορετικούς χώρους της Αθήνας (Τεχνόπολη, BIOS, Ωδείο Αθηνών). Τα κριτήρια επιλογής για τη συμμετοχή σε αυτό, είναι τρία: η ποικιλία, η καινοτομία και η διαθεσιμότητα. Οι παλιοί συμμετέχοντες εναλλάσσονται με τους καινούργιους, έτσι ώστε να υπάρχει μεγαλύτερη αντιπροσώπευση.

Το Meet Market υπάρχει εξαιτίας της πληθώρας από εντυπωσιακές ιδέες, πρωτοβουλίες και προσπάθειες που συμβαίνουν γύρω μας. Στην ουσία αυτό που αγωνιζόμαστε να κάνουμε είναι να τιμήσουμε την επιχειρηματική αφθονία και να ενισχύσουμε έμπρακτα την ιδέα ότι μπορούμε να αναπτυχθούμε μέσα από εναλλακτικές και ανεξάρτητες δράσεις (<https://www.themeetmarket.gr/el/mission-statement/>).

Το οργανωτικό μοντέλο του Meet Market¹³⁹ προσεγγίζει την έννοια της «λαϊκής αγοράς» με έναν σύγχρονο τρόπο, όπου το εμπόριο ως λειτουργία εμπλουτίζεται και με άλλες δραστηριότητες όπως μουσική, dj sets, σεμινάρια, φαγητό

¹³⁸ <https://themeetmarket.gr/el/>

¹³⁹ Έχει διερευνηθεί ως μελέτη περίπτωσης σε διπλωματική εργασία με τίτλο «Διερεύνηση ευκαιριών εναλλακτικής μορφής λαϊκών αγορών – Μελέτη περίπτωσης: The Meet Market» (Σταματίου, 2014).

(street food) κ.ά. Υποστηρίζει την τοπική οικονομία, αποτελεί πλατφόρμα για νέες επιχειρήσεις και ταυτόχρονα μια ζωντανή κοινότητα.

Μια άλλη περίπτωση δικτύου δημιουργών είναι το «Δίκτυο Επιχειρηματιών της οδού Πανδρόσου» (Pandrosou street market).¹⁴⁰ Η περίπτωση αυτή επικεντρώνεται σε έναν μικρό δρόμο του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, πρόκειται δηλαδή για ένα τοπικό δίκτυο. Δημιουργήθηκε το 2015 με την υποστήριξη του Ινστιτούτου Μικρών Επιχειρήσεων ΓΣΕΒΕΕ.

Στα δίκτυα των δημιουργών ανήκει και το «Αθηναϊκό Καλλιτεχνικό Δίκτυο»¹⁴¹ (Athens Art Network), το οποίο ιδρύθηκε το 2012 και είναι μια μη κερδοσκοπική οργάνωση εθελοντών καλλιτεχνών. Σκοπός του είναι η πολιτιστική-κοινωνική αναβάθμιση μέσα από δράσεις σε υποβαθμισμένες περιοχές και σχολεία.

[Το «Αθηναϊκό καλλιτεχνικό δίκτυο»] πιστεύει ότι αν η καλλιτεχνική έκφραση εκτιμηθεί ως ενεργειακό δυναμικό που μπορεί να επενδυθεί και να αποδώσει καρπούς, τότε είναι σίγουρο πως η οικονομική κρίση δεν μπορεί να καταβάλει τον δραστήριο καλλιτεχνικό κόσμο και να προσδώσει ευκαιρίες απόδρασης από την σκληρή καθημερινότητα σε όλο τον κόσμο.

Με γνώμονα τα παραπάνω έχει δημιουργήσει τρία ετήσια προγράμματα: «Οι κήποι των Αθηνών», το «Μικρό Παρίσι των Αθηνών» και το «Η Πατησίων μας», τα οποία υποστηρίζει με αντίστοιχα φεστιβάλ, δηλαδή, τα Athens Gardens Festival, Μικρό Παρίσι των Αθηνών και Patisserie Cinemart.

Δίκτυα των επαγγελματιών του πολιτισμού

Οι επαγγελματίες του πολιτισμού δημιουργούν κι αυτοί δίκτυα. Ενδεικτικά σημειώνονται, εδώ, δύο από αυτά.

Το πρώτο, το «Δίκτυο Επαγγελματιών των Μουσείων και Πολιτιστικών Οργανισμών»,¹⁴² είναι μια πρωτοβουλία του Βρετανικού Συμβουλίου η οποία απευθύνεται σε επαγγελματίες του πολιτισμού που εργάζονται τόσο στα μουσεία όσο και γενικότερα στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το δεύτερο, το «Culture for Change»,¹⁴³ ένα άτυπο δίκτυο με οριζόντια δομή και συμμετοχικό τρόπο διαχείρισης, δημιουργήθηκε με αφορμή το πρόγραμμα

¹⁴⁰ <https://agoraofpandrossou.wordpress.com/>

¹⁴¹ <http://athensartnetwork.blogspot.com/>

¹⁴² <https://www.britishcouncil.gr/programmes/arts/cultural-skills/transforming-future-museums/museum-professionals-network>

¹⁴³ <https://cultureforchange.net/>

ανάπτυξης ικανοτήτων και υποτροφιών START-Create Cultural Change¹⁴⁴ (2015-2020). Μέλη του δικτύου είναι οι 150 απόφοιτοι του προγράμματος, νέοι επαγγελματίες του πολιτισμού με έμφαση στις κοινωνικό-πολιτιστικές πρακτικές. Το δίκτυο αυτό παρουσιάζει ενδιαφέροντα στοιχεία. Πρώτον αφορά νέους επαγγελματίες από διαφορετικές ειδικότητες, οι οποίοι «αυθόρμητα» το δημιούργησαν. Δεύτερον, το θετικό αποτέλεσμα που προέκυψε από την ολοκλήρωση του προγράμματος έδωσε την αφορμή, μέσω του σχηματισμού ενός δικτύου, να εκφραστεί η ανάγκη συνέχειας. Τρίτον, η κοινή αφετηρία και αντίληψη των συμμετεχόντων: η συνολικότερη επαφή τους με το γερμανικό κοινωνικό-πολιτιστικό γίγνεσθαι, καθώς και η ανταλλαγή απόψεων με αντίστοιχους Γερμανούς επαγγελματίες. Από τον Σεπτέμβριο, όμως, του 2019 (τελευταία ανάρτηση στην ιστοσελίδα του) το δίκτυο εμφανίζεται ανενεργό. Αν και εφόσον το δίκτυο συνεχιστεί, δυνητικά θα μπορούσε να δημιουργήσει μια ενεργή κοινότητα επαγγελματιών που εντάσσουν στα έργα τους πρακτικές και δράσεις για μια βιώσιμη πολιτιστική ανάπτυξη.

Δίκτυα της κοινωνίας των πολιτών

Σχετικά με τη κοινωνία των πολιτών, παράδειγμα δικτύου αποτελεί η ομάδα «ΕπιΜένουμε Πατησίων».¹⁴⁵ Με αναφορά στον οδικό άξονα Πατησίων, ομάδες κατοίκων και συλλογικότητες δημιούργησαν μια πολυσυλλεκτική ομάδα με κοινό ενδιαφέρον την αστική καθημερινότητα καθώς και έννοιες της βιώσιμης πόλης.

Τομεακά δίκτυα

Τέλος, συγκεκριμένοι κλάδοι και τομείς δημιουργούν τομεακά δίκτυα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, αφορά τις βιβλιοθήκες. Το «Δίκτυο Ελληνικών Βιβλιοθηκών»,¹⁴⁶ το οποίο περιλαμβάνει 243 βιβλιοθήκες, δημιουργήθηκε με σκοπό την υποστήριξη των υπηρεσιών που προσφέρουν οι ακαδημαϊκές, ερευνητικές, δημόσιες, δημοτικές και σχολικές βιβλιοθήκες. Ανάλογό του, τοπικής εμβέλειας, είναι το «Δίκτυο Βιβλιοθηκών Δήμου Θεσσαλονίκης»,¹⁴⁷ μια online συνέργεια που περιλαμβάνει όλες τις βιβλιοθήκες του δήμου Θεσσαλονίκης.

¹⁴⁴ <https://www.startgreece.net/>

¹⁴⁵ <https://www.facebook.com/epiMenoumePatision/>

¹⁴⁶ <https://network.nlg.gr/>

¹⁴⁷ <https://lib.thessaloniki.gr/>

Τα πιο πάνω δίκτυα του ελληνικού χώρου επιλεχτήκαν και συνοπτικά περιγράφηκαν με σκοπό να αναδειχθεί η ποικιλομορφία και η διαφορετικότητά τους. Από αυτά και μόνο δεν είναι, βεβαίως, δυνατόν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα και κανονιστικά πλαίσια για τα ελληνικά δίκτυα. Έχοντάς τα ως βάση, όμως, μπορούμε να κάνουμε κάποιες επισημάνσεις. Αυτές είναι:

Οι συμπράξεις Τοπικής Αυτοδιοίκησης και ιδιωτικών φορέων καθώς και πανεπιστημίων. Τα παραδείγματα του «συνΑθηνά», «Social Dynamo» και «Κοινωνικού Άτλαντα της Αθήνας», ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Πρόκειται για παραδείγματα τα οποία μας δείχνουν παραγωγή έργου και εμπλοκή της κοινότητας και της κοινωνίας των πολιτών.

Η στασιμότητα ή η κινητικότητα των δικτύων. Σε άλλα δίκτυα παρατηρούμε στασιμότητα, όπως, π.χ. στο «Culture for Change» ή στο «Δίκτυο της Αγοράς Πανδρόσου», ενώ στον αντίποδά τους συναντούμε ενεργά και ζωντανά (δυναμικά) δίκτυα με βιώσιμες προοπτικές που αγκαλιάζονται από τη κοινότητα, όπως π.χ. το «The Meet Market».

Τον βαθμό επιτυχίας ή η αποτυχίας ενός δικτύου. Αυτός καθορίζεται από τον τρόπο δημιουργίας του (από τη προέλευσή του), από τη διακυβέρνηση και τη συμμετοχή των μελών του, αλλά και από το αν ο σκοπός, το όραμα και οι στόχοι του αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και είναι βιώσιμοι. Παράγοντες επιτυχίας ή αποτυχίας ενός δικτύου είναι, επίσης, και ο βαθμός επιδραστικότητας και κοινωνικής απήχησής του.

3.2 Ο χαρακτήρας των τοπικών δικτύων

Ένα τοπικό δίκτυο είναι ένας ιστός από συνεργατικές, οριζόντιες, άμεσες και δημοκρατικές σχέσεις μεταξύ αυτόνομων ενεργών φορέων σε μια περιοχή (Iacob, 2021). Η έννοια του τοπικού στον συγκεκριμένο ορισμό αναφέρεται σε μια διευρυμένη γεωγραφική κλίμακα, από τη γειτονιά έως μια χώρα, ωστόσο αυτό που θεωρείται σημαντικό είναι η συχνότητα των αλληλεπιδράσεων των φορέων και το αν οι άνθρωποι μοιράζονται τις ίδιες ανησυχίες, αντιμετωπίζοντας μια κοινή πραγματικότητα.

Εάν το δίκτυο ιδωθεί ως σύστημα, μπορεί να θεωρηθεί και ως μια μορφή ανόργανου και ανασυνθέσιμου συστήματος (DeBresson & Amesse, 1991). Ως τέτοια συστήματα, λοιπόν, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και τα τοπικά δίκτυα λόγω του ότι, απευθυνόμενα στην τοπική κοινωνία, μπορούν να αλλάζουν μορφή και σύνθεση ανάλογα με τη συμμετοχή και την εμπλοκή της τελευταίας. Αυτονόητη για πολλούς ενασχολούμενους με το θέμα αυτό, θεωρείται η εμπλοκή των πολιτών και η συμμετοχή της κοινότητας. Πολλά, όμως, από τα τοπικά δίκτυα δεν λειτουργούν στην πράξη με τον παραπάνω τρόπο, δεν επιχειρούν δηλαδή διείσδυση στην τοπική κοινωνία, με αποτέλεσμα την αποτυχία ή την παρακμή τους.

Ο χαρακτήρας ενός τοπικού δικτύου θα μπορούσε να συμπυχθεί και στη φράση-πρόσκληση «Δράστε παγκόσμια, αλληλεπιδράστε τοπικά» (Act globally engage locally).¹⁴⁸

Μια άλλη οπτική, μέσα από την οποία μπορούν να ιδωθούν τα τοπικά δίκτυα, είναι αυτή της θεωρίας των ενδιαφερόμενων (stakeholder theory). Πρόκειται για ένα εργαλείο που προέρχεται από τη θεωρία του μάνατζμεντ και αφορά τη δεοντολογία και την ηθική στις επιχειρήσεις. Ωστόσο, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στα πολιτιστικά δίκτυα, αλλά και στο city branding, στο τελευταίο με το σκεπτικό ότι αν θεωρήσουμε ότι οι βασικές λειτουργίες μιας πόλης είναι τρεις, δηλαδή να «ζεις, να εργάζεσαι και να επισκέπτεσαι» (Bayraktaroglu, 2017), αντίστοιχα ορίζονται και οι ενδιαφερόμενοι ως «κάτοικοι, επιχειρηματίες και επισκέπτες». Σύμφωνα με τη Iacob (2021), η οπτική του φιλτραρίσματος των ενδιαφερομένων με βάση τη δύναμη και την επιρροή τους, αποτελεί μια εγωκεντρική πρακτική, στην οποία το δίκτυο βλέπει τους ενδιαφερόμενους (stakeholders) μόνο ως μέσα επίτευξης των στόχων του.

Τα δίκτυα μπορούν, επίσης, να ιδωθούν ως συνεργασίες. Αυτό προϋποθέτει μια διαδικασία κατά την οποία τα μέλη ενός δικτύου ακολουθούν έναν κοινό τρόπο σκέψης ή έχουν ένα κοινό όραμα και επιθυμούν να κινηθούν μαζί για να επιτύχουν τους σκοπούς τους (Iacob, 2021).

Ο χαρακτήρας ενός τοπικού δικτύου είναι ρευστός και εύπλαστος. Όσο περισσότερο εμπλέκει την τοπική κοινότητα και μοιράζεται το όραμά του, τόσο περισσότερο θα εμπεριέχει το στοιχείο της έκπληξης και του αναπάντεχου.

¹⁴⁸ <https://www.unglobalcompact.org/engage-locally/about-local-networks>

Τέλος, σύμφωνα με τη Jacob (2021), τα τοπικά δίκτυα παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τρεις λόγους: πρώτον τη συμμετοχή της κοινότητας, δεύτερον τη βιωσιμότητα και την επαγγελματική ανάπτυξη και τρίτο την κοινωνική αλλαγή.

3.3 Το Δίκτυο Συγγρού ως μελέτη περίπτωσης

Το Δίκτυο Συγγρού ανήκει στη κατηγορία των τοπικών δικτύων. Δραστηριοποιείται στη νότια πλευρά του νομού Αττικής, έχοντας ως κέντρο αναφοράς του τον οδικό άξονα της Λεωφόρου Συγγρού.¹⁴⁹

Εικόνα 8. Δίκτυο Λεωφόρου Συγγρού

Πηγή: <https://www.athensculturenet.com/en/acn-member/syngrou-av-network>

Στις δύο πλευρές της λεωφόρου έχει αναπτυχθεί ένα ισχυρό πολιτισμικό αποτύπωμα με σημαντικές υποδομές πολιτισμού, όπως, π.χ., το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, η Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση, το Ευγενίδειο Ίδρυμα με το Πλανητάριο και το Κέντρο Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος,. Η Λεωφόρος Συγγρού απέκτησε έτσι, συν τω χρόνω, χαρακτήρα «πολιτιστικής φύσης» χωρίς, όμως, αυτός να είναι αποτέλεσμα κάποιου κεντρικού σχεδιασμού από το κράτος, την τοπική αυτοδιοίκηση ή από κάποια άλλη πρωτοβουλία. Το Πάντειο Πανεπιστήμιο, με αφετηρία τη διαπίστωση ότι η περιοχή έχει μια τεράστια δυναμική με κοινωνικό,

¹⁴⁹ Η Λεωφόρος Ανδρέα Συγγρού, με μήκος 3,5 χλμ., είναι μία από της σημαντικότερες λεωφόρους της Αθήνας. Συνδέει το κέντρο της πόλης με τη θάλασσα. Αρχή της η Αθανασίου Διάκου στην Αθήνα, στους Στύλους του Ολυμπίου Διός, και τέλος της η Λεωφόρος Ποσειδώνος στο Παλαιό Φάληρο. Η κατασκευή της ξεκίνησε το 1898 και ολοκληρώθηκε το 1904. Η ιστορία της, που καταμετρά ήδη 117 έτη, περιλαμβάνει πολλές παρεμβάσεις, ανακατασκευές, μελέτες κ.ο.κ. Ενδεικτική είναι η μελέτη με τίτλο «Συγγρού. Από τον αυτοκινητόδρομο στην αστική λεωφόρο», που πραγματοποιήθηκε το 2011 από την επιστημονική ομάδα του ΕΜΠ σε συνεργασία με τις αρχιτεκτονικές σχολές του Παρισιού La Villette και του Στρασβούργου.

πολιτιστικό και ιστορικό ενδιαφέρον, και με τη θεώρηση ότι η Συγγρού αποτελεί διεθνή πολιτιστικό άξονα που είναι ταυτόχρονα και οικονομικός και συγκοινωνιακός, ανέλαβε την πρωτοβουλία της δημιουργίας ενός δικτύου τόσο για τους φορείς που συμμετέχουν όσο και –κυρίως– για τους κατοίκους της περιοχής (Λεάνδρος, 2018).

Έτσι, τον Ιανουάριο του 2018, δημιουργήθηκε το Δίκτυο Συγγρού, το οποίο συγκροτείται από δεκαεπτά φορείς: πολιτιστικούς οργανισμούς, ιδρύματα, ένα πανεπιστήμιο, την Τοπική Αυτοδιοίκηση και ένα πολιτιστικό δίκτυο. Πιο συγκεκριμένα σε αυτό συμμετέχουν: το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, η Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος, η Εθνική Λυρική Σκηνή, το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, το Ίδρυμα Αντώνιος και Ιωάννης Αγγελικούσης, το Ίδρυμα Ευγένιου Ευγενίδου, το Ίδρυμα Μαρία Τσάκος, το Ίδρυμα Ωνάση, το Κέντρο Πολιτισμού – Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, το Μουσείο Ακρόπολης, η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, η Περιφέρεια Αττικής, το Δίκτυο Πολιτισμού Δήμου Αθηναίων, ο Δήμος Καλλιθέας, ο Δήμος Νέας Σμύρνης και ο Δήμος Παλαιού Φαλήρου.

Το δίκτυο προς το παρόν έχει άτυπο χαρακτήρα – δεν διαθέτει δηλαδή νομική υπόσταση. Αποτελεί τρόπο τινά ένα «hub πολιτιστικού περιεχομένου», μια πρωτοβουλία για το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η ετερογένεια των μελών του και η διαφοροποίησή τους ως προς την κουλτούρα και το προφίλ τους (Πίνακας 3), δημιουργούν ένα πλαίσιο ποικιλομορφίας.

Πίνακας 3. Οι συμμετέχοντες στο δίκτυο Συγγρού

ΜΟΥΣΕΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	ΙΔΡΥΜΑΤΑ	ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ	ΔΙΚΤΥΟ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
<u>Μουσείο Ακρόπολης</u>	<u>Η Στέγη του Ίδρυματος Ωνάση</u>	<u>Ίδρυμα Ωνάση</u>	<u>Δήμος Νέας Σμύρνης</u>	<u>Δίκτυο Πολιτισμού ή Δήμου Αθηναίων</u>	<u>Πάντειο Πανεπιστήμιο</u>
<u>ΕΜΣΤ</u>	<u>Εθνική Λυρική Σκηνή</u>	<u>Ίδρυμα Μαρία Τσάκος</u>	<u>Δήμος Καλλιθέας</u>		
<u>Πλωτό Ναυτικό Μουσείο Θωρηκτό «Γεώργιος Αβέρωφ»</u>	<u>Εθνική Βιβλιοθήκη</u>	<u>Ίδρυμα Ευγενίδου (Πλανητάριο)</u>	<u>Δήμος Παλαιού Φαλήρου</u>		
	<u>Κέντρο Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος</u> <u>Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος</u>	<u>Ίδρυμα Αντώνιος & Ιωάννης Αγγελικούσης</u>	<u>Περιφέρεια Αττικής</u>		

Η σύμπραξη ιδιωτικών και κρατικών φορέων, ιδρυμάτων και τοπικής αυτοδιοίκησης αποτελεί μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις του δικτύου, τόσο σε σχέση με θέματα στρατηγικής, οργάνωσης-διαχείρισης και συντονισμού όσο και με θέματα διακυβέρνησης, αντιπροσώπευσης και βιωσιμότητας, τα οποία αποτελούν ζητήματα που θα εξεταστούν παρακάτω.

Οι βασικές στοχεύσεις του δικτύου¹⁵⁰ κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα:

η ανάδειξη και η περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτιστικού αποτυπώματος, το οποίο ήδη υφίσταται και το οποίο οι εμπλεκόμενοι φορείς επιδιώκουν με δράσεις και συνεργασίες να το προβάλλουν με στόχο την πολιτιστική, οικονομική και τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας και επικοινωνίας και την δημιουργική οικονομία [...]. Απώτερος και ουσιαστικός στόχος είναι η εξασφάλιση μιας σταθερής συνεργασίας των εμπλεκόμενων φορέων ώστε να επιτευχθούν συνέργειες με πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα και να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα των παρεμβάσεων (<https://syngrou-network.panteion.gr/>).

Ο Λεάνδρος (2018) επισημαίνει τον διπλό στόχο του δικτύου: από τη μια τη διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου με έμφαση στην εξωστρέφεια, στις νέες τεχνολογίες, στην παραγωγή νέων προϊόντων-υπηρεσιών με υψηλή προστιθέμενη αξία και στη συνεργασία ανάμεσα στην τοπική κοινωνία, το πανεπιστήμιο και τους τοπικούς φορείς, και από την άλλη στη διάχυση των θετικών αποτελεσμάτων στην κοινωνία. Η αναπτυξιακή πρωτοβουλία, σύμφωνα με τον Λεάνδρο (2018), θα πρέπει να συμπεριλάβει και τον άξονα Πειραιώς αλλά και το παραλιακό μέτωπο, ενώ διευρύνει το γεωγραφικό της πλαίσιο λέγοντας ότι δυνητικά αυτή μπορεί να αναμορφώσει όλον τον νότο της Αθήνας. Η ανθρωπολογική θεώρηση του πολιτισμού από το δίκτυο τονίζεται από τη φράση «Ο πολιτισμός αποτελεί τον βασικό συνεκτικό ιστό κάθε κοινωνίας», με την οποία καταλήγει το κείμενο της πρωτοβουλίας.¹⁵¹

¹⁵⁰ <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/news/initiative-of-syngrou-network-on-environment-and-sustainable-development>

¹⁵¹ Ο.π.

3.4 Τομείς δράσεων του δικτύου

Η διαμόρφωση ενός προτύπου βιώσιμης ανάπτυξης αποτελεί βασική επιδίωξη του Δικτύου Συγγρού, σύμφωνα με την αρχική του διακήρυξη.¹⁵² Το δίκτυο στοχεύει μέσω της ενημέρωσης και της ενεργοποίησης των πολιτών, καθώς και της συντονισμένης δραστηριοποίησης των φορέων του, να προωθήσει λύσεις που συμβάλλουν στην ποιότητα ζωής και στην αναβάθμιση του περιβάλλοντος. Με αυτό το σκεπτικό και με βάση τη Συμφωνία του Παρισιού¹⁵³ για την κλιματική αλλαγή, αλλά και τους στόχους των Ηνωμένων Εθνών για τη βιώσιμη ανάπτυξη, το δίκτυο επιδιώκει να αναπτύξει δράσεις στους παρακάτω τομείς:

- Ετήσιες πολιτιστικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης των πολιτών με κορύφωση στις 5 Ιουνίου (Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος)
- Ανάπτυξη και υλοποίηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης και δια βίου μάθησης για το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη
- Διοργάνωση συμποσίων, ημερίδων και διεθνών συναντήσεων για την εξειδίκευση πολιτικών και μέτρων σχετικά με την κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα
- Συμβολή στην κατάρτιση και εφαρμογή από τους Δήμους της περιοχής της «Τοπικής Ατζέντας 21»
- Έρευνα και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας και επικοινωνίας
- Εθελοντισμός
- Θερινό σχολείο για το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη
- Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, πράσινα κτίρια, βιώσιμη κινητικότητα
- Ανταλλαγή εμπειρίας, σύγκλιση και συντονισμός με ανάλογες δράσεις στην ευρύτερη περιφέρεια.

Με βάση τα παραπάνω, οι δράσεις μπορούν να χωριστούν «νοητά» σε τρεις κατηγορίες: η πρώτη αφορά το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη, η δεύτερη την «Τοπική Ατζέντα 21» και η τρίτη την έρευνα και τις νέες τεχνολογίες.

Στο καίριο ερώτημα «Γιατί ο πολιτισμός πρέπει να είναι στη καρδιά της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης;» (Duxbury, Hosagrahar, Pascual, 2016), ο Ινδός οικονομολόγος Amartya Sen απαντά:

¹⁵² <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/news/initiative-of-syngrou-network-on-environment-and-sustainable-development>

¹⁵³ Η οποία αποτελεί την πρώτη νομικά δεσμευτική παγκόσμια συμφωνία για το κλίμα και που υπογράφηκε τον Απρίλιο του 2016. <https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=el>

Τα πολιτιστικά θέματα αποτελούν αναπόσπαστα μέρη της ζωής μας. Εάν η ανάπτυξη μπορεί να ιδωθεί ως ενίσχυση του βιοτικού επιπέδου, τότε οι προσπάθειες που έχουν ως στόχο την ανάπτυξη δύσκολα μπορούν να αγνοήσουν τον κόσμο του πολιτισμού (ό.π.).

Η επιστημονική κοινότητα ασχολείται τις τελευταίες δεκαετίες με τη βιώσιμη ανάπτυξη¹⁵⁴ και ανάμεσα στα άλλα που ερευνά ασχολείται και με την αστική ανάπτυξη σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, την κοινωνική δικαιοσύνη και τον υλικό πλούτο (Καυκαλάς, Βιτοπούλου, Γεμεντζή, Γιαννακού & Τασοπούλου, 2015, σ. 333). Υπό το πρίσμα της Πολιτικής Οικονομίας, ο Λέανδρος (2012, σ. 325) επικεντρώνεται στην ανθρώπινη ανάπτυξη, η οποία περιλαμβάνει «όλες τις ανθρώπινες επιλογές: οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές». Η προσέγγιση της ανθρώπινης ανάπτυξης στηρίζεται σε τέσσερις αλληλοσυμπληρούμενες έννοιες: την ισότητα, τη βιωσιμότητα, τη παραγωγικότητα και την ανθρώπινη αυτενέργεια (ό.π., σ. 330).

Η «Τοπική Ατζέντα 21»¹⁵⁵ αφορά το τοπικό επίπεδο, έχοντας ως βασικό στόχο την προώθηση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης. Στην Ελλάδα υπάρχουν δύο περιπτώσεις δήμων, του Μαρουσίου και του Χαλανδρίου,¹⁵⁶ που έχουν απασχολήσει την έρευνα και έχουν περιληφθεί στη σχετική βιβλιογραφία (Getimis & Grigoriadou, 2004), μιας και αποτέλεσαν τους πρώτους πιλοτικούς ελληνικούς δήμους που συμμετείχαν στη «Τοπική Ατζέντα 21» τη δεκαετία του 1990. Σύμφωνα με τους Getimis και Grigoriadou (2004, σ. 21-22), τα πελατειακά και προσωπικά δίκτυα χαρακτηρίζουν τη Τοπική Αυτοδιοίκηση, ενώ τρεις είναι οι ενδογενείς παράγοντες που εμποδίζουν την ισότιμη συμμετοχή των ενδιαφερομένων στα αστικά ζητήματα:

¹⁵⁴ Έχουν περάσει 34 χρόνια από την έκθεση Our common future (Το κοινό μας μέλλον, 1987) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, η οποία είναι γνωστή στη βιβλιογραφία και ως Brundtland report (από τη συγγραφέα Gro Harlem Brundtland). Σε αυτήν δόθηκε και ένας από τους θεμελιώδεις ορισμούς της βιώσιμης ανάπτυξης: «...[είναι] η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους».

¹⁵⁵ Η Τοπική Ατζέντα 21, δημιουργήθηκε στη Διάσκεψη Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992. Η διακήρυξη είναι διαθέσιμη στο <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>. Στο κεφάλαιο 28 του κειμένου Local authorities initiatives in support of Agenda 21, η αναλυτική αναφορά.

¹⁵⁶ Ο Δήμος Χαλανδρίου διατηρεί τη δυναμική του και σήμερα συντονίζοντας το «καινοτόμο έργο Cultural H.ID.RA.N.T. για την ανάδειξη του Αδριάνειου Υδραγωγείου ως κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς του με πρεσβευτή το νερό». Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης μέσω της Πρωτοβουλίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αστικές Καινοτόμες Δράσεις (Urban Innovative Actions <https://uia-initiative.eu/en>), της οποίας βασική στόχευση αποτελεί ο πειραματισμός καινοτόμων λύσεων σε αστικές προκλήσεις. Περισσότερες πληροφορίες για το έργο Cultural H.ID.RA.N.T.: <https://culturalhidrant.eu/>

οι υφιστάμενες διακυβερνητικές σχέσεις, ο περιορισμένος ρόλος της κοινωνίας των πολιτών και η ατομικιστική πολιτική κουλτούρα. Αυτό το πλέγμα αναπαράγει την έλλειψη αμοιβαίας εμπιστοσύνης και την έλλειψη δέσμευσης για συλλογικούς στόχους.

3.5 Τι έχει πραγματοποιηθεί έως σήμερα

Το δίκτυο έως σήμερα έχει πραγματοποιήσει τις παρακάτω δράσεις:

1) διήμερο συνέδριο στο Πάντειο Πανεπιστήμιο με τίτλο «Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής και ο πολιτιστικός άξονας της Συγγρού», τον Νοέμβριο του 2018,¹⁵⁷

2) εκδήλωση με τίτλο «Άλλαξε τις συνήθειές σου, μείωσε τα απόβλητά σου», που πραγματοποιήθηκε στην κεντρική πλατεία της Νέας Σμύρνης τον Νοέμβριο του 2019¹⁵⁸ και,

3) εργαστήριο συν-δημιουργίας (co-creation workshop), το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Στέγη τον Δεκέμβριο του 2019.¹⁵⁹

Μια πρωτοβουλία, που παρ' ότι δεν ανήκει στις δράσεις του δικτύου αξίζει να αναφερθεί εδώ ως παράδειγμα συνεργασίας που το αφορά έμμεσα, είναι αυτή του προγράμματος «Γέφυρα Μουσικής πάνω από τη Συγγρού».¹⁶⁰ Το πρόγραμμα είναι προϊόν της συνεργασίας των φοιτητών της κατεύθυνσης «Πολιτισμός και Πολιτισμική Διαχείριση» του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου και της Στέγης (vol. 5, 2020), που ξεκίνησε το 2016 και συνεχίζεται αδιάλειπτα ως τις μέρες μας. Ενώνει τις δύο πλευρές της Συγγρού χρησιμοποιώντας την έννοια της «γέφυρας» και με τον τρόπο του τοποθετείται σε ζητήματα που αφορούν το Δίκτυο Συγγρού, όπως αυτά της προσβασιμότητας, των συνδυαστικών δράσεων ανάμεσα σε φορείς, καθώς και της βιωσιμότητας και της συνέχειας στον χρόνο.

¹⁵⁷ Βλέπε σχετικά: <https://syngrou-network.panteion.gr/>.

¹⁵⁸ Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Εβδομάδας Μείωσης Αποβλήτων (16-24 Νοεμβρίου 2019) <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/news/initiative-of-syngrou-network-on-environment-and-sustainable-development/83-news/76-change-your-habits-reduce-your-waste>.

¹⁵⁹ Βλέπε σχετικά: <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/news/initiative-of-syngrou-network-on-environment-and-sustainable-development/83-news/77-co-creation-workshop-14-dec-2019>.

¹⁶⁰ Βλέπε σχετικά: <https://www.onassis.org/el/whats-on/music-connects-onassis-stegi-and-panteion-university-vol-5>.

3.5.1 Συνέδριο: Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής και ο πολιτιστικός άξονας της Συγγρού

Το διήμερο συνέδριο (7-8 Νοεμβρίου 2018) στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, αποτέλεσε την εναρκτήρια παρουσίαση του δικτύου στο ευρύ κοινό. Με στόχο να μελετήσει ένα ευρύ σύνολο θεμάτων, διαρθρώθηκε σε έντεκα ενότητες:

- Έρευνες για την Λεωφόρο Συγγρού,
- Η οπτική της Τοπικής Αυτοδιοίκησης,
- Χωροταξικά – Υποδομές Πολιτιστικός άξονας Λ. Συγγρού,
- Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής,
- Παρουσιάσεις φοιτητών και εργαστηρίων Παντείου Πανεπιστημίου,
- Συγγρού – Φαληρικός όρμος – Πειραιώς. Μια νέα μητροπολιτική γεωγραφία πολιτισμού και περιβάλλοντος,
- Παραγωγικές, τεχνολογικές και χρηματοοικονομικές υποδομές,
- Ο ρόλος των νεανικών επιχειρήσεων στην ανάπτυξη της περιοχής και της Λ. Συγγρού
- Διεθνής δικτύωση και προβολή,
- Ανάπτυξη κοινού σε πολιτιστικούς οργανισμούς,
- Θέματα βιβλίου και βιβλιοθηκών.

Το πρόγραμμα του συνεδρίου¹⁶¹ περιλάμβανε 47 εισηγήσεις, για τις οποίες εργάστηκαν περίπου 70 εισηγητές, πρόεδροι ενοτήτων και δεκάδες φοιτητές. Στο συνέδριο παρουσιάστηκαν 33 έργα video, έργα φοιτητών στα πλαίσια του μαθήματος της «Ηλεκτρονικής Δημοσιογραφίας» του τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, τα οποία είχαν στόχο τη μελέτη και τη διερεύνηση της ευρύτερης περιοχής της Συγγρού μέσα από προσωπικές διηγήσεις ανθρώπων που ζουν στη περιοχή.¹⁶² Επιπλέον, φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου –τόσο από τη κατεύθυνση της Διαφήμισης και Δημοσίων Σχέσεων όσο και από τη κατεύθυνση Δημοσιογραφίας– συμμετείχαν υπό τον συντονισμό της καθηγήτριας του Παντείου Μπέττυς Τσακαρέστου στην ομάδα εθελοντών. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου κατατέθηκαν πολλές προτάσεις από τους ομιλητές, οι οποίες αναγράφονται στο Παράρτημα II της Έκθεσης Απολογισμού του Συνεδρίου. (Λεάνδρος, 2018, Απολογισμός συνεδρίου).

Ενδεικτικά, θα αναφέρουμε εδώ μερικές από τις κατατεθειμένες επισημάνσεις και προτάσεις:

¹⁶¹ <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/homepage/the-program>

¹⁶² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα video, βλ.: <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/video-material>.

- την ανάγκη πολεοδομικής παρέμβασης για τη μετατροπή της Συγγρού σε Αστική Λεωφόρο,
- την αναγκαιότητα μιας νέας αναπτυξιακής οπτικής για την ευρύτερη περιοχή,
- την ανάγκη καταγραφής των οικονομικών, πολιτιστικών πόρων και ιστορικών σημείων της περιοχής και τη σύνδεση τους σε διαδρομές [π.χ. ψηφιακές (γαστρονομικές, ιστορικές, πολιτιστικές) αναλογικές (περίπατοι από το κέντρο της Αθήνας στη θάλασσα) κ.ά.],
- τη δημιουργία ενός μάστερ πλαν μέσα από το οποίο θα σκιαγραφηθούν τα τοπικά χαρακτηριστικά της περιοχής (οικονομικά, κοινωνικά, περιβαλλοντικά και πολεοδομικά) ως προϋπόθεση για τις όποιες υλοποιήσεις δράσεων, προγραμμάτων κ.ά.,
- την ανάγκη σύνδεσης των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών φορέων με τις τοπικές κοινωνίες και ειδικότερα τα σχολεία και την επιχειρηματική κοινότητα. Για παράδειγμα προτάθηκαν: α) η σύνδεση των θερμοκοιτίδων με το δίκτυο, β) η δημιουργία προγραμμάτων επιμόρφωσης και δια βίου μάθησης που θα απευθύνονται στους πολίτες των Δήμων και στους εργαζομένους των πολιτιστικών φορέων, γ) η επέκταση και ανάλψη ευρύτερων πρωτοβουλιών του τοπικού δικτύου βιβλιοθηκών¹⁶³ και, δ) η ψηφιακή αναπαράσταση της τοπικής ιστορίας (Λεάνδρος, 2018, Απολογισμός συνεδρίου).

Το υλικό του Συνεδρίου αναρτήθηκε στον διαδικτυακό τόπο <https://syngrou-network.panteion.gr/>, ενώ τα πρακτικά του δεν έχουν ακόμη δημοσιευτεί.

3.5.2 Εκδήλωση: Άλλαξε τις συνήθειες σου, μείωσε τα απόβλητά σου

Τον Νοέμβριο του 2019, το δίκτυο πραγματοποίησε εκδήλωση περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης¹⁶⁴ στην κεντρική πλατεία της Νέας Σμύρνης (Εικόνα 9). Μαθητές του 1ου Γυμνασίου Παλαιού Φαλήρου και του 6ου Γυμνασίου Νέας Σμύρνης βρέθηκαν στο επίκεντρό της ως «δημιουργοί». Έφτιαξαν πλακάτ χρησιμοποιώντας ανακυκλώσιμα υλικά, σύμφωνα με την έννοια της επαναχρησιμοποίησης.¹⁶⁵ Αφορμή για την εκδήλωση αποτέλεσε η Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Μείωσης Αποβλήτων (European Week for Waste Reduction-EWWR)¹⁶⁶ – η μεγαλύτερη ευρωπαϊκή

¹⁶³ Το οποίο περιλαμβάνει πέντε μεγάλες βιβλιοθήκες του Δήμου Καλλιθέας: τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Καλλιθέας, τη Βιβλιοθήκη του Πάντειου Πανεπιστημίου και του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, τη Βιβλιοθήκη του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς, το Νέο Κτίριο Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος και μια μεγάλη βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Ευγενίδου στα όρια του Δήμου (Βαρδαβά, Νικολάου, 2018).

¹⁶⁴ <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/83-news/76-change-your-habits-reduce-your-waste>

¹⁶⁵ <https://e-ota.gr/dimoi/25899/drasi-gia-to-perivallon-apo-mathites-stin-plateia-neas-smyrnis/>

¹⁶⁶ <https://ewwr.eu/>

καμπάνια ευαισθητοποίησης σχετικά με τα απόβλητα στην Ευρώπη. Η καμπάνια αυτή οργανώνεται από τοπικές και περιφερειακές δημόσιες αρχές, σε συνεργασία με τους ενδιαφερόμενους να συνδράμουν σε αυτή την κατεύθυνση (πολίτες, σχολεία, επιχειρήσεις, ΜΚΟ, συλλόγους κ.λπ.), με βάση το τρίπτυχο: μείωση απορριμμάτων, επαναχρησιμοποίηση προϊόντων και ανακύκλωση υλικών (3R: reducing waste, reusing products, recycling materials).¹⁶⁷

Εικόνα 9. Κεντρική πλατεία της Νέας Σμύρνης

Πηγή: Διαδικτυακός τόπος συνεδρίου

3.5.3 Εργαστήριο συν-δημιουργίας (Co-Creation Workshop, 2019)

Η έννοια της συν-δημιουργίας (co-creation) στις πόλεις, και πιο συγκεκριμένα στην αστική πολιτική και τον αστικό σχεδιασμό, έχει εμφανιστεί τα τελευταία χρόνια απασχολώντας τους μελετητές και όσους κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση, τόσο ως φιλοσοφία και πρακτική, όσο και ως μεθοδολογία, όπως φανερώνει και η σχετική βιβλιογραφία (Tsakarestou & Pogner, 2014).

Το Εργαστήριο συν-δημιουργίας πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2019 στη Στέγη (Εικόνα 10) και σε αυτό συμμετείχαν μέλη του δικτύου και φιλοξενούμενοι ομιλητές.¹⁶⁸ Το εργαστήριο διοργανώθηκε στοχεύοντας στη δημιουργία και την ανάπτυξη μιας «κοινής γλώσσας», καθώς και στην πραγματοποίηση μιας συζήτησης σχετικά με τον ορισμό του δικτύου, την οριοθέτηση του ρόλου και των δράσεών του και τη βαθύτερη κατανόηση του τι σημαίνει

¹⁶⁷ <https://ewwr.eu/project/#who-we-are>

¹⁶⁸ <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/83-news/77-co-creation-workshop-14-dec-2019>

αναμόρφωση της Συγγρού, ειδικότερα τι σημαίνει αυτή για καθένα από τα εμπλεκόμενα μέρη (τα ιδρύματα, τους δημόσιους φορείς και τα πανεπιστήμια) (Απολογισμός εργαστηρίου συν-δημιουργίας).

Κατά την έναρξη του εργαστηρίου, ο καθηγητής του Παντείου Νίκος Λέανδρος παρουσίασε εν είδει εισαγωγής και εν συντομία τα αφορώντα το δίκτυο και τις προγραμματισμένες δράσεις του.

Το εργαστήριο οργανώθηκε γύρω από δύο άξονες: ο πρώτος αφορούσε ζητήματα σχετικά με τα μηδενικά απορρίμματα, τη βιώσιμη κινητικότητα στις πόλεις, τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από συνέργειες οικονομίας, τουρισμού και πολιτισμού και ο δεύτερος μια από κοινού συζήτηση όλων των συμμετεχόντων, ώστε να καταλήξουν σε συμπεράσματα και να προγραμματίσουν τις επόμενες κινήσεις τους. Το κύριο ερώτημα του εργαστηρίου αφορούσε τον ρόλο του δικτύου και τα βήματα που πρέπει να γίνουν ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι του (Απολογισμός εργαστηρίου συν-δημιουργίας).

Εικόνα 10. Το εργαστήριο Co-creation στη Στέγη, Δεκέμβριος 2019

Πηγή: *Εργαστήριο συν-δημιουργίας 2019*

Πρώτος άξονας: Βιώσιμη ανάπτυξη

Συζητήθηκαν ζητήματα σχετικά με την έννοια των μηδενικών απορριμμάτων (zero-waste) στις πόλεις – στο πλαίσιο μιας φιλοσοφίας και πρακτικής που τα τελευταία χρόνια απασχολεί τη διεθνή συζήτηση.¹⁶⁹ Το ζήτημα της βιώσιμης και έξυπνης κινητικότητας στις πόλεις αντανακλά το ενδιαφέρον σχετικά με την Ευρωπαϊκή

¹⁶⁹ Στα πλαίσια αυτά παρουσιάστηκε από τη κ. Ιωάννα Παπαδοπούλου, Communications & Marketing director, το αεροδρόμιο ως μελέτη περίπτωσης (case study) για την ανάδειξη της Αθήνας και για το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω του προγράμματος «ROUTE 2025: Net Zero Carbon Emissions by 2025», το οποίο στοχεύει μέχρι το 2025 στη μηδενική εκπομπή ρύπων διοξειδίου του άνθρακα για το χώρο του αεροδρομίου.

Πράσινη Συμφωνία.¹⁷⁰ Στο τέλος αυτής της συζήτησης προτάθηκαν από τους συμμετέχοντες ιδέες για δράσεις σχετικά με τα παραπάνω ζητήματα.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τις παρακάτω:

- Η τοπική αυτοδιοίκηση να καταστήσει την ανακύκλωση φιλικότερη και ευκολότερη για τους δημότες και να δημιουργήσει τις συνθήκες εμπιστοσύνης μέσω της διαφάνειας,
- ο κοινός προγραμματισμός και οι κοινές πρακτικές ανάμεσα στους δήμους και τα ιδρύματα, έτσι ώστε να υπάρχει μεγαλύτερος αντίκτυπος των δράσεών τους,
- η δημιουργία έξυπνων (smart) στάσεων λεωφορείων με την αξιοποίηση ηλιακής ενέργειας για τον φωτισμό τους,
- ο εντοπισμός και η αξιοποίηση «πρεσβευτών του δικτύου», οι οποίοι θα επικοινωνούν την ιστορία, τους στόχους και τις δράσεις του,
- η λειτουργία και προβολή της Λεωφόρου Συγγρού ως πρότυπο, με πεζοδρομήσεις των παραδρόμων της και τη δημιουργία αστικού εξοπλισμού με υλικά μηδενικών απορριμμάτων (zero waste), με σημεία ανακύκλωσης (recycling points) και πληροφόρησης (info points) σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ιστορία της λεωφόρου, καθώς και με σημεία κομποστοποίησης στα πάρκα πέριξ της Λεωφόρου Συγγρού κ.ο.κ.,
- η ακαδημαϊκή εμπλοκή του Παντείου Πανεπιστημίου με την προώθηση σύνταξης μελετών από τους φοιτητές του σχετικές με το έργο του δικτύου,
- η προώθηση και εφαρμογή της πολιτικής Μηδενικών Απορριμμάτων (Zero Waste) από όλα τα μέλη του δικτύου,
- η αλλαγή χρήσης των υπόγειων διαβάσεων, και
- η χρήση της τέχνης της αφήγησης (storytelling) για επικοινωνία με το ευρύ κοινό της πόλης.

Δεύτερος άξονας: Στοχοθεσία, δράσεις και δυσκολίες του δικτύου

Τα ζητήματα αρχών και στοχοθεσίας του δικτύου τέθηκαν στο επίκεντρο της συζήτησης όλων των συμμετεχόντων. Κατατέθηκαν προτάσεις για συνδυαστικές δράσεις μέσα από τους τομείς της οικονομίας, του τουρισμού και του πολιτισμού για την επίτευξη των στόχων του δικτύου, ενώ σημειώθηκαν και οι βασικές δυσκολίες του εγχειρήματος.

¹⁷⁰ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_el

Στοχοθεσία

Το δίκτυο επιθυμεί τη συνεργασία με τους κατοίκους, τη δημιουργία συνεργατικού μοντέλου με άλλες περιοχές της Αθήνας, την προώθηση εναλλακτικών τουριστικών προορισμών στον άξονα της Συγγρού και την προσβασιμότητα τόσο στις δράσεις του δικτύου όσο και στον άξονα της Συγγρού από άτομα με ειδικές ανάγκες.

Συνεργατικές – συνδυαστικές δράσεις

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων καταγράφηκαν ιδέες για δράσεις, όπως, π.χ.,

- συστηματική χαρτογράφηση του άξονα με σκοπό να αποτυπωθούν οι ανθρωπίνι και υλικοί πόροι,
- η κινητοποίηση της τοπικής κοινωνίας και η δικτύωση με δημοτικούς φορείς,
- η διαρκής πληροφόρηση για το δίκτυο,
- η επικέντρωση σε μια λειτουργική διασύνδεση και ενοποίηση των δήμων σε πολλαπλά επίπεδα: τεχνικό, αισθητικό, αναπτυξιακό και κοινωνικό,
- η διοργάνωση συνδυαστικών δράσεων από τα μέλη του δικτύου με κοινό, π.χ., εισιτήριο ή με καθιέρωση ημερών ελεύθερης εισόδου για τους επισκέπτες τους.

Βασικές δυσκολίες

Ο βασικός προβληματισμός που κατατέθηκε, αφορούσε το οικονομικό σκέλος, δηλαδή τη χρηματοδότηση για την υλοποίηση των παραπάνω δράσεων, αλλά και το θέμα της συνολικότερης εύρεσης πόρων για την αναβάθμιση του άξονα. Η προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας, ο κίνδυνος του «εξευγενισμού» (gentrification) αλλά και εν γένει ο τρόπος προσέγγισης στις γειτονίες με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, αποτελούν ζητήματα στα οποία το δίκτυο πρέπει να εμβαθύνει. Το επίπεδο γνώσης γύρω από τον άξονα της Συγγρού δεν είναι υψηλό και χρήζει περαιτέρω πολύπλευρης και συνθετικής έρευνας. Τα στοιχεία είναι είτε είναι ελλιπή είτε αποσπασματικά, με συνέπεια τη δημιουργία θολού τοπίου όσον αφορά τις αναπτυξιακές προοπτικές. Ένα ακόμη πρόβλημα, εγγενές αυτήν τη φορά, είναι το χωροταξικό, η ίδια η φύση της λεωφόρου, που εμποδίζει την προσβασιμότητα και την επικοινωνία των γειτονιών. Ανασχετικό ρόλο στις στοχεύσεις και στους όποιους προγραμματισμούς του δικτύου παίζει και η δυσκολία στη λήψη αποφάσεων από την πλευρά της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Το κρισιμότερο θέμα με το οποίο θα πρέπει να ασχοληθεί το δίκτυο, αφορά τον ρόλο ή τους ρόλους του, δηλαδή, lobbying, think tank ή αστικές παρεμβάσεις. Και αν αποφασίσει να πάρει και τους τρεις ρόλους, πώς αυτοί θα ισορροπήσουν μεταξύ τους; Απαιτούμενος, λοιπόν, είναι ο καθορισμός της ταυτότητάς του, έτσι ώστε και οι δράσεις του να ανταποκρίνονται σε ένα συνολικό πλαίσιο (πηγή report). Ο ευρύτερος στόχος του δικτύου είναι η στρατηγική βιώσιμης ανάπτυξης της περιοχής, ενώ οι παρεμφερείς του στόχοι αφορούν το περιβάλλον. Το δίκτυο απευθύνεται σε ποικιλία ενδιαφερομένων. Έτσι, οι μελλοντικές του κινήσεις θα πρέπει να στοχεύουν προς όλες τις κατευθύνσεις: τους κατοίκους, τους δήμους, την περιφέρεια (Απολογισμός εργαστηρίου συν-δημιουργίας).

Αστική λεωφόρος

Ένα από τα κομβικά ζητήματα που αναδείχθηκε τόσο στο συνέδριο όσο και στο εργαστήριο, είναι αυτό της μετατροπής της Λεωφόρου Συγγρού σε αστική λεωφόρο. Με επίκεντρο την παρουσίαση της μελέτης του καθηγητή του ΕΜΠ Παναγιώτη Τουρνικιώτη (2013)¹⁷¹ για το ζήτημα της επιβράδυνσης της ταχύτητας της Λεωφόρου Συγγρού, και με βάση όσα είχαν συζητηθεί στο συνέδριο για την προτεραιότητα στις πολεοδομικές παρεμβάσεις, το θέμα συζητήθηκε σε μεγαλύτερο βάθος.

Προτείνεται ο επαναπροσδιορισμός του αστικού χαρακτήρα της Λεωφόρου Συγγρού με περιορισμό του πλάτους του οδοστρώματος, επιβράδυνση της κυκλοφορίας αυτοκινήτων, οργάνωση διαμπερών συνδέσεων επιφανείας των συνοικιών που έχουν αναπτυχθεί στις δύο πλευρές της (με γραμμικές διαβάσεις πεζών), ενίσχυση των παρόδιων χρήσεων πολιτισμού, υπηρεσιών και αναψυχής, κατασκευή ευρείας ζώνης με υψηλή φύτευση και στις δύο πλευρές για την κίνηση πεζών και ποδηλάτων, περιβαλλοντικές παρεμβάσεις και γραμμή τραμ που θα συνδέει το κέντρο της Αθήνας με το Φαληρικό μέτωπο και τον Πειραιά (Τουρνικιώτης, 2013).

¹⁷¹ Η μελέτη «Συγγρού. Από τον αυτοκινητόδρομο στην αστική λεωφόρο» αποτελεί μέρος του ερευνητικού προγράμματος του ΕΜΠ (2012-2014) με τίτλο «Διερεύνηση στρατηγικών για τη δικτύωση των αστικών παρεμβάσεων στο μητροπολιτικό κέντρο Αθηνών», που πραγματοποιήθηκε μετά από ανάθεση της Περιφέρειας Αττικής και στην οποία επιστημονικός υπεύθυνος ήταν ο Γιώργος Παρμενίδης.

Το ζήτημα των αστικών λεωφόρων¹⁷² απασχολεί τα τελευταία χρόνια τις πόλεις, όπως, π.χ. τη Νέα Υόρκη, το Σαν Φρανσίσκο, τη Βοστώνη, τη Σεούλ και το Παρίσι. Στο τελευταίο, αυτοκινητόδρομοι κοντά στον Σηκουάνα μετατρέπονται σε αστικές λεωφόρους τους καλοκαιρινούς μήνες (Καραγιάννης, 2015).

Η νέα Συγγρού θα είναι δρόμος των αυτοκινήτων και των πεζών, λεωφόρος του πολιτισμού και «μέτρο» των νέων μητροπολιτικών συνθηκών που διεκδικούν οι πόλεις για τον άνθρωπο στον 21ο αιώνα (Τουρνικιώτης, 2013).

Το δίκτυο δεν θα πρέπει να αναλάβει το σύνολο ενός τέτοιου έργου, μπορεί όμως να συμβάλλει θετικά δημιουργώντας πεδία συζητήσεων και ασκώντας τις κατάλληλες ανά περίπτωση πιέσεις. Στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να συμβάλει μέσω της τέχνης της αφήγησης (storytelling) για το πώς, δηλαδή, θα μπορούσε να μοιάζει η Λεωφόρος Συγγρού μετά από τις παρεμβάσεις.

Τέλος, σημαντική συνεισφορά στο εργαστήριο αποτέλεσε η παρουσία της Beatriz Garcia του πανεπιστημίου του Λίβερπουλ, η οποία ανέπτυξε το ζήτημα της αστικής αναζωογόνησης (cultural regeneration) των πόλεων¹⁷³. Ο ορισμός που δίνεται από την Κόνσολα (2011β, σ. 1) συνοψίζει το πλαίσιο της αστικής αναζωογόνησης μέσω του πολιτισμού (culture-led regeneration):

είναι η διαδικασία που βελτιώνει την οικονομική κατάσταση της πόλης, δημιουργεί ευνοϊκότερες συνθήκες κοινωνικής συμβίωσης των κατοίκων και των επισκεπτών της, αναδεικνύει και αξιοποιεί το δομημένο διαχρονικά περιβάλλον της και αυξάνει την επιρροή και την ακτινοβολία της «πολιτιστικής εικόνας» της, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει την τοπική ταυτότητα.

Η πρόσφατη ελληνική εμπειρία έχει αναδείξει δύο παραδείγματα αστικών παρεμβάσεων: το πρόγραμμα «Re-think Athens – Ξανασκέψου την Αθήνα» (2010) και τον «Μεγάλο Περίπατο της Αθήνας» (2020), τα οποία δεν είχαν επιτυχία.

Το πρώτο δεν υλοποιήθηκε, αφού η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν ενέκρινε τη χρηματοδότησή του, ενώ το δεύτερο απορρίφθηκε στην πράξη από τους πολίτες και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μονομερών αποφάσεων και απροθυμίας-απουσίας διαβούλευσης από την πλευρά της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

¹⁷² Βλ. ενδεικτικά: *The life and death of urban highways* (2012), Institute for Transportation and Development Policy & EMBARQ, Billings, J. (2011) *The impact of road capacity removal*, Master thesis και *Case Studies: Lessons learned-Freeway Removal* (2008) Seattle urban mobility plan.

¹⁷³ Για μια σύνοψη των ζητημάτων που απασχολούν την αστική αναζωογόνηση, βλ. το άρθρο της Beatriz Garcia, *Cultural policy and urban regeneration in Western European cities: lessons from experience, prospects for the future* (2004).

Το δίκτυο θα πρέπει, λοιπόν, να μελετήσει σε βάθος τους λόγους τις αποτυχίας τέτοιων ανάλογων προσπαθειών αστικών παρεμβάσεων και να συνθέσει ένα εναλλακτικό μοντέλο εργασίας και στρατηγικής που θα περιλαμβάνει τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας και όλων των εμπλεκομένων, θα έχει διαφάνεια, «ηθική νομιμοποίηση» και θα χαρακτηρίζεται από ουσιαστική –και όχι προσχηματική– διαβούλευση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 – Εμπειρική έρευνα

Το κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο μέρη: στο πρώτο μέρος περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας και στο δεύτερο τα αποτελέσματά της.

Α΄ Μέρος – Μεθοδολογία

Η βιβλιογραφική επισκόπηση που προηγήθηκε, δημιούργησε το γενικό πλαίσιο στο οποίο κινείται η έρευνα και εδράζονται τα ερωτήματά της. Το Δίκτυο Συγγρού αποτελεί ένα «ξεχωριστό τοπικό δίκτυο», λόγω της ετερογένειας των μελών του, στο οποίο συμπράττουν η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ιδρύματα, ένα πανεπιστήμιο και πολιτιστικοί οργανισμοί. Στον ελληνικό χώρο αποτελεί μοναδικό παράδειγμα τέτοιου είδους, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας εστιάζει στο αν το συγκριμένο δίκτυο αποτελεί ένα σύστημα πολιτισμικής συνέργειας και αν μπορεί να συμβάλει στη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη.

Η μελέτη περίπτωσης, το Δίκτυο Συγγρού δηλαδή, τοποθετείται σε ένα χρονικό πλαίσιο –το στιγμιότυπο της έρευνας– που διαθέτει τρία χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι ότι το δίκτυο έχει δημιουργηθεί σχετικά πρόσφατα, με αποτέλεσμα να μην έχει παράξει ακόμη σημαντικό έργο κι έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις μελετώνται αποκλειστικά οι προθέσεις του. Το δεύτερο είναι ότι από το τέλος του 2019 έχει διακόψει τις εργασίες του λόγω της πανδημίας της COVID-19. Το τρίτο αφορά τη χρονική στιγμή των συνεντεύξεων, που έγιναν κι αυτές εν μέσω της πανδημίας, με όλους τους εξεταζόμενους οργανισμούς να είναι κλειστοί για το κοινό.

4.1 Το ερευνητικό ερώτημα

Προκειμένου να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα, τέθηκαν υπο-ερωτήματα που βασίστηκαν σε δύο άξονες:

Ο πρώτος αφορά τη δομή του δικτύου (διοίκηση, οικονομικά χαρακτηριστικά, στρατηγική, στόχους) και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών του,

δηλαδή τον «μικρόκοσμο»¹⁷⁴ του δικτύου. Αποτελεί το δίκτυο ένα βιώσιμο σύστημα, που μπορεί να έχει συνέχεια στον χρόνο;

Ο δεύτερος αφορά τον ρόλο του δικτύου, τις δράσεις και τον πιθανό αντίκτυπό τους στην τοπική κοινωνία. Μπορούν οι δράσεις του να έχουν κεντρικό ρόλο σε αυτή; Τι, εν τέλει, θα παράξει ένα τέτοιο δίκτυο; Θα παράξει πολιτική, πολιτιστικά αγαθά, υπηρεσίες, έρευνα, κριτικό/θεωρητικό λόγο, καινοτομία;

Για να διερευνηθούν τα παραπάνω, επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος έρευνας με ημι-δομημένες (semi-structured) συνεντεύξεις ανοιχτού τύπου, στις οποίες δεν υπάρχουν αυστηρά προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά ένας γενικός κατάλογος θεμάτων προς συζήτηση. Η ημι-δομημένη συνέντευξη προκρίθηκε ως μέθοδος γιατί «δίνει τη δυνατότητα στον ερωτώμενο να ενεργοποιήσει επικοινωνιακές μορφές που προσιδιάζουν στον καθημερινό τρόπο ζωής του: την αφήγηση, την περιγραφή, την επιχειρηματολογία, το διάλογο» (Τσιώλης, 2015). Επιπλέον αυτή η μέθοδος έχει ευέλικτο, διαδραστικό χαρακτήρα και αποφεύγει την εκ προτέρων τυποποίηση των απαντήσεων (Τσιώλης, 2015), ενώ η πολυπλοκότητα των ποιοτικών δεδομένων είναι μεγαλύτερη, εξαιτίας του μη δομημένου ή τυποποιημένου εκ των προτέρων χαρακτήρα τους (Τσιώλης, 2014, σ. 99).

Το πλαίσιο των ερωτήσεων ήταν διερευνητικό, με στόχο τόσο την απόδοση του κλίματος και της ατμόσφαιρας του δικτύου, όσο και τις σκέψεις που έχουν οι ερωτώμενοι γύρω απ' αυτό. Ως δείγμα, επιλέχθηκαν, οχτώ φορείς (Πίνακας 4), τέσσερις μέλη του δικτύου και τέσσερις μη-μέλη του. Η σκόπιμη δειγματοληψία σύμφωνα με τον Patton (2002, όπως αναφέρεται στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015) στοχεύει στον εντοπισμό των πλούσιων σε πληροφορία περιπτώσεων (information-rich cases), από τις οποίες είναι δυνατόν «κάποιος να μάθει πολλά σχετικά με ζητήματα κεντρικής σημασίας για το σκοπό της έρευνας» (ό.π., σ. 81).

¹⁷⁴ Ένας από τους όρους που χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία για να περιγραφούν νέες οργανωτικές μορφές όπως τα δίκτυα, οι συστάδες, οι μικροί κόσμοι κ.ά. Για τα χαρακτηριστικά αυτών των μορφών οργάνωσης, βλ. Guistiniano & D'Alise (2015), *Networks, clusters, and small worlds are they related?*

Πίνακας 4. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα

Οργανισμός	Όνομα συμμετέχοντα	Θέση στον οργανισμό
Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	Ηρώ Νικολακέα	Υπεύθυνη Παραγωγής Εκθέσεων και Εκδηλώσεων
Εθνική Λυρική Σκηνή	Νίκος Ξανθούλης	Καλλιτεχνικός Σύμβουλος - Υπεύθυνος Ραδιοφωνικών Εκπομπών
Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών	Χρήστος Καρράς	Εκτελεστικός Διευθυντής
Δίκτυο Πολιτισμού Δήμου Αθηναίων	Φοίβος Σακαλής	Συνιδρυτής
Θέατρο του Νέου Κόσμου	Βαγγέλης Θεοδωρόπουλος	Καλλιτεχνικός Διευθυντής
Κινηματογράφος Μικρόκοσμος	Αντρέας Σωτηρακόπουλος	Ιδιοκτήτης
Μουσείο Μπενάκη	Σοφία Χανδακά	Τμήμα Πολιτισμών του Κόσμου - Επιμελήτρια
The Egg	Ευθύμιος Γεωργακόπουλος	Site Manager

Για να πραγματοποιηθούν οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις, δημιουργήθηκαν, ανάλογα με τις παραπάνω ομάδες, δύο οδηγοί συνεντεύξεων.¹⁷⁵ Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν τον Απρίλιο του 2021. Λόγω της πανδημίας της COVID-19, από τις συνολικά οχτώ συνεντεύξεις μόνο μια έγινε δια ζώσης, ενώ από τις υπόλοιπες επτά οι έξι μέσω skype και μια μέσω τηλεφώνου.

Β' Μέρος – Παρουσίαση των δεδομένων

Τα αποσπάσματα των μεταγραμμένων κείμενων των συνεντεύξεων ταξινομούνται συνδυαστικά με δύο τρόπους: α) με βάση τα λεγόμενα των συμμετεχόντων και, β) με θεματικές ενότητες που δημιουργήθηκαν μετά την επεξεργασία του υλικού. Δημιουργήθηκε έτσι ένας «θεματικός χάρτης» (Πίνακας 5) ο οποίος περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες και τα σχετιζόμενα με αυτές ζητήματα, τα οποία αναδείχθηκαν στις συνεντεύξεις.

¹⁷⁵ Οι οποίοι παρατίθενται στο Παράρτημα Α.

Όσον αφορά την ποιοτική έρευνα, αξίζει να γίνουν δύο ακόμη επισημάνσεις. Η πρώτη αφορά τα εμπειρικά δεδομένα, τα οποία κατά τους Ίσαρη και Πουρκό (2015, σ. 80) όταν βασίζονται στη γλώσσα των υποκειμένων της έρευνας «οι συμμετέχοντες γίνονται αντιληπτοί ως ερευνητικοί συνεργάτες». Η δεύτερη αφορά την αξιοπιστία της ποιοτικής έρευνας, που κατά τη Lather (1997) «είναι ο αναγνώστης της έρευνας που καθορίζει την εγκυρότητά της με βάση τον βαθμό όπου μπορεί αυτή να μεταφερθεί και κατανοηθεί “στο δικό της πλαίσιο αναφοράς”» (όπως αναφέρεται στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015, σ. 126).

Πίνακας 5. Θεματικός χάρτης συνεντεύξεων

	Θεματικές ενότητες	Ζητήματα που αναδείχθηκαν
Τα μέλη του Δικτύου Συγγρού		
1	Το δίκτυο ως μικρόκοσμος	Συμμετοχή, ετερογένεια, ταυτότητα
2	Ο «πυρήνας» του δικτύου	Διακυβέρνηση, στόχοι, κοινή στρατηγική, οικονομική βιωσιμότητα, επικοινωνία
3	Το δίκτυο στον «έξω κόσμο»	Ο ρόλος ή οι ρόλοι του, τι θα παράξει εν τέλει ένα τέτοιο δίκτυο;
4	Έννοιες: συν-δημιουργία, συνεργασία, εμπιστοσύνη	Συν-εργατικότητα, κοινωνικό κεφάλαιο, αυτοπεποίθηση, προσωπικός χρόνος
5	Η εμπειρία του εργαστηρίου συν-δημιουργίας το 2019	Κοινωνική παρέμβαση
6	Βιώσιμη ανάπτυξη	Από τη κλίμακα ενός οργανισμού έως την κλίμακα της πόλης
7	Η τομή της πανδημίας και ο ψηφιακός μετασχηματισμός	Η επιτάχυνση της διαδικασίας ψηφιακού μετασχηματισμού, εκδημοκρατισμός και προσβασιμότητα, δωρεάν παροχή πολιτιστικού περιεχομένου, διαχείριση πνευματικών δικαιωμάτων
8	Το δίκτυο στο μέλλον	Νομική υπόσταση, αυτονομία, αυτάρκεια, διαφάνεια, ισονομία, αξιοκρατία, ορατότητα
Τα μη-μέλη του Δικτύου Συγγρού		
1	Σχέση με τη γειτονιά, σκέψεις γύρω από τον άξονα της Λεωφόρου Συγγρού	Νότια πύλη της Αθήνας, brand name
2	Έννοιες: συνεργασία, συν-δημιουργία, εμπιστοσύνη και η σύνθεση διαφορετικών αντιλήψεων	Θεσμοί και ανθρώπινο κεφάλαιο, συμπληρωματικότητα, η συνέχεια στον χρόνο, ο κοινός σκοπός
3	Πιθανή συμμετοχή στο Δίκτυο Συγγρού	Ανταποδοτικότητα, ανθρώπινο δυναμικό υποστήριξης του δικτύου, ισότιμη συνεργασία, ταυτότητα, αυτονομία, εκπαίδευση
4	Μετατροπή της Λεωφόρου Συγγρού σε Αστική Λεωφόρο	Βελτίωση του μικροπεριβάλλοντος, σύνδεση δήμων
5	Πόσο σημαντικά είναι τα δίκτυα σήμερα, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν	Η αλληλεγγύη ως εργαλείο συνεργασίας, τεχνολογία, πληροφορία, επικοινωνία
6	Βιώσιμη ανάπτυξη	Καθημερινή απασχόληση, πράσινη συνείδηση, περιβάλλον προώθησης και ευαισθητοποίησης, πρότυπο ESG
7	Η τομή της πανδημίας και ο ψηφιακός μετασχηματισμός	Επενδύσεις, άνοιγμα οράματος, συγχρωτισμός κόσμου μετά τον ιό

4.2. Οι απόψεις των μελών του δικτύου

1. Το δίκτυο ως μικρόκοσμος

Ο Ν. Λεάνδρος αναφέρεται και από τους τέσσερις συνεντευξιαζόμενους ως ο εμπνευστής του δικτύου. Ειδικότερα για αυτόν, η Νικολακέα αναφέρει ότι:

είναι ένα εργοστάσιο ιδεών, μια ατμομηχανή που γεννά ιδέες [...], η «ψυχή του δικτύου».

Και ο Ξανθούλης:

Σπανίως βλέπεις ανθρώπους σαν τον Νίκο Λεάνδρο, θαυμάζω εκείνους που έχουν ένα όραμα και παλεύουν γι' αυτό με νύχια και με δόντια, ένα όραμα που διαθέτει διάφορες παραμέτρους και είναι ουσιαστικό.

Η συμμετοχή στο δίκτυο υπήρξε άμεση, σχεδόν αυτονόητη και για τους παραπάνω τέσσερις συμμετέχοντες οργανισμούς, ενδεικτικό της θετικής τους ανταπόκρισης στην πρωτοβουλία του Πάντειου Πανεπιστημίου το 2018.

Όταν προσκαλεί το Πάντειο Πανεπιστήμιο όλους τους πολιτιστικούς οργανισμούς, η ΕΛΣ δεν μπορεί να λείπει. Γενικά, η αντίληψη της Λυρικής Σκηνής έχει εξωστρεφή τάση [...], οπότε θεωρήσαμε ότι είναι ουσιαστικό να συμμετέχει (Νίκος Ξανθούλης).

Ο Νίκος Λεάνδρος είχε την ιδέα της δημιουργίας του δικτύου [...] και, όταν μας είπε ότι προχωράει στη δημιουργία του, αναταποκριθήκαμε βεβαίως θετικά [...]. Πιστεύουμε στα δίκτυα, πόσο μάλλον όταν προέρχονται από σοβαρούς οργανισμούς και έχουν επίσης πολύ στοχευμένες κατευθύνσεις (Φοίβος Σακαλής).

Είμαστε η πρώτη ομάδα, από τη μέρα «ένα» συμμετείχαμε (Ηρώ Νικολακέα).

Το να συμμετέχουμε σε δίκτυα, γενικότερα, είναι κάτι που ως Στέγη το έχουμε σαν πρακτική [...]. Όταν έγινε η πρόταση, με πρωτοβουλία του Νίκου του Λεάνδρου, από το Πάντειο, ήμασταν κατά κάποιο τρόπο ήδη έτοιμοι για κάτι τέτοιο, δεν χρειάστηκε ιδιαίτερη σκέψη και διαμεσολάβηση [...]. Ένα τέτοιο πρότζεκτ στην ουσία χρειάζεται τη συμμετοχικότητα και την αντιπροσωπευτικότητα που μπορεί ένα δίκτυο σε κάποιο βαθμό να προσφέρει (Χρήστος Καρράς).

Τα δεκαεπτά μέλη-οργανισμοί που συνθέτουν το δίκτυο διακρίνονται για την ποικιλομορφία τους. Το ζήτημα της ετερογένειας, λοιπόν αναδεικνύεται και στις συνεντεύξεις. Ο Ξανθούλης τόνισε εξαρχής τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα

της ετερογένειας του δικτύου, χρησιμοποιώντας τη φράση του Ηράκλειτου «αγχιβασίην».¹⁷⁶ Μεταξύ των πλεονεκτημάτων του, τονίζει τον ανθρώπινο παράγοντα:

Είναι το ευρύ πνεύμα του Νίκου του Λέανδρου, ο οποίος μπόρεσε να διακρίνει αυτό το πράγμα και είναι πολύ πιο μπροστά από ό,τι μπορούν να αντιμετωπίσουν οι ίδιοι θεσμοί, οι ελληνικοί εννοώ, σύμφωνα με τις – ιστορικο/κοινωνικο/οικονομικο/πολιτικο/θρησκευτικές– συνθήκες.

Όσον αφορά τα μειονεκτήματά του, βασιζόμενος στην επαγγελματική του εμπειρία, αναφέρθηκε ειδικότερα σε αυτά που προέρχονται από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, τονίζοντας ότι «οι δήμοι έχουν έλλειψη στοχοθεσίας, με τη μη οργανωμένη θεσμοθέτηση συγκεκριμένων πολιτιστικών στόχων». Στα πλαίσια αυτά ανασχετικούς παράγοντες θεωρεί την πολιτική των δήμων, τη συχνά προσωποκεντρική οπτική της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τις θέσεις που λαβαίνουν τα αιρετά πρόσωπα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης απέναντι στον πολιτισμό και την έλλειψη εμπειρίας τους στα πολιτιστικά ζητήματα.

Δυστυχώς, είναι ένας πολύ περιορισμένος κύκλος ανθρώπων – δεν υπάρχει μια σκέψη του δήμου, υπάρχει η σκέψη του δημάρχου, αν ο δήμαρχος είναι αρκετός να δώσει τις κατευθυντήριες γραμμές, έχει καλώς.

Επιπλέον, μιλώντας για τη θέση των δήμων σε σχέση με το δίκτυο, θεωρεί ότι:

Οι δήμοι θα έπρεπε να το αγκαλιάσουν, να τρέξουν πρώτοι να το φτιάξουν αυτό το δίκτυο, οι δήμοι οι συγκεκριμένοι έχουν το αβαντάζ να διαθέτουν στην περιοχή τους αυτούς τους οργανισμούς, που δεν το έχει καμιά περιοχή της Ελλάδας.

Η Νικολακέα θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης αλλά και των πολιτών, τονίζοντας ότι αυτή αποτελεί μονόδρομο, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν.

Η ιδέα να συμπεριληφθεί η Τοπική Αυτοδιοίκηση, να ενσωματώσει μικρότερους φορείς ή και πολίτες ή και κλάδους ή και κάτι που εμείς δεν έχουμε σκεφτεί, είναι πολύπλοκο μεν, μεγαλύτερο το έργο, πιο χρονοβόρο γιατί έχεις να κάνεις με ανθρώπους που δεν είναι ειδικοί και δεν κατανοούν πάντα, αλλά πιστεύω ότι αποτελεί μονόδρομο, ώστε να μπορέσει να συντελεστεί αυτό το μεγάλο που επιδιώκουμε.

¹⁷⁶ «Και από εδώ και από εκεί».

Ο Σακαλής θεωρεί την ετερογένεια ως εγγενές χαρακτηριστικό των δικτύων:

Η ετερογένεια δεν εκπλήσσει, είναι χαρακτηριστικό των δικτύων [...]. Δεν μας έκανε εντύπωση η συνεύρεση ανόμοιων οργανισμών [...]. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί ασχολούνται και με ζητήματα κοινωνικά, που απλώς υπερβαίνουν την παραγωγή πολιτισμού [...], γιατί εν τέλει τα κοινωνικά ζητήματα είναι και παραγωγή πολιτισμού. Άρα, λοιπόν, το να διαθέτεις ένα δίκτυο όπου οι περισσότεροι συμμετέχοντες οργανισμοί είναι πολιτιστικοί, δεν αποτελεί μειονέκτημα.

Αναφερόμενος στο πλαίσιο της κοινής συναίνεσης, υποστηρίζει ότι «τα δίκτυα γενικά λειτουργούν, και πρέπει να λειτουργούν, μέσα από τις αντιφάσεις, τις διαφορές, τις διαφωνίες, παρ' ότι δεν νομίζω να υπήρχαν και πολλές διαφωνίες εντός του δικτύου».

Ο Καρράς θεωρεί σημαντική τη συνύπαρξη/συνεργασία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με τον ιδιωτικό τομέα, σημειώνοντας δύο ζητήματα: την ιδιαιτερότητα της ελληνικής περίπτωσης (την απουσία συχνότητας εμφάνισης τέτοιων συνεργασιών) και τη σημασία της νομιμοποίησης των παρεμβάσεων στον δημόσιο χώρο.

Είναι πάρα πολύ ουσιαστικό να υπάρχει αυτή η συνεργασία ιδιωτικού τομέα και δήμων, για πολλούς λόγους. Πρώτον διότι δεν έχει γίνει αρκετά στην Ελλάδα και πρέπει να γίνεται με τρόπο ελεγχόμενο, στοχευμένο, διαφανή κ.λπ., και δεύτερον γιατί, προφανώς, όταν μιλάμε για παρεμβάσεις, επειδή το δίκτυο στοχεύει στην παρέμβαση, δεν είναι ένα συμβουλευτικό δίκτυο μόνο, στοχεύει στο να κινητοποιήσει δυνάμεις που θα παρέμβουν σε έναν δημόσιο χώρο, κι αυτό είναι αδιανόητο να το πράξει κανείς εάν δεν υπάρχει συνέργεια με το δημόσιο, γιατί αλλιώς δεν υπάρχει νομιμοποίηση.

Τέλος, αναφερόμενος στην ετερογένεια, θεωρεί ότι για τον ίδιο η πρόκληση είναι να βρεθεί ένα *modus operandi*, το οποίο να συγκεράσει τις διαφορές.

Ο Καρράς θεωρεί ότι το δίκτυο δεν έχει αποκτήσει ακόμη ταυτότητα, πράγμα που αποτελεί μείζον πρόβλημά του γι' αυτήν την περίοδο, κατά την οποία ουσιαστικά δεν λειτουργεί – αλλά επίσης ότι εύκολα μπορεί να λειτουργήσει ξανά. Επισημαίνει, ακόμα, την έλλειψη θεματικού και οργανωτικού κέντρου, το οποίο θα το βοηθούσε προς αυτή την κατεύθυνση. Σημειώνει, τέλος, ότι όλα τα μέλη που το απαρτίζουν διακατέχονται από καλή θέληση, ενώ αντιλαμβάνονται ότι η περιοχή όπου δραστηριοποιείται έχει μεν πολλά προβλήματα, ταυτόχρονα όμως και πάρα πολλές θετικές προοπτικές για την ανάπτυξή της. Ο Ξανθούλης χαρακτηρίζει το δίκτυο ως άτυπο. Η Νικολακέα, τέλος, χρησιμοποιεί τη φράση «είναι σε limbo κατάσταση» για

να περιγράψει την τρέχουσα λειτουργία του δικτύου –φράση, μάλιστα, που χρησιμοποίησε και ο Καρράς–, τονίζει ότι η παρουσία του δεν έχει γίνει ευρέως γνωστή στον κόσμο ώστε να έχει την ανάλογη υποστήριξη, ενώ εκφράζει την επιθυμία της για πιο ενεργή δράση του.

2. Ο «πυρήνας» του δικτύου

Ένα από τα σημαντικότερα θέματα που απασχολεί τα δίκτυα, όπως αναδείχτηκε από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, είναι αυτό της διακυβέρνησης. Σχετικά με τον συντονισμό του δικτύου, οι απόψεις των μελών φαίνεται να συγκλίνουν στο ότι το Πάντειο Πανεπιστήμιο είναι το κατάλληλο να έχει τον συντονιστικό ρόλο, τόσο ως ο αρχικός του εμπνευστής όσο και ως δημόσιος οργανισμός. Προτάσσεται, δηλαδή, το μοντέλο διακυβέρνησης του δικτύου με ένα «μέλος συντονιστή», το οποίο νομιμοποιείται και έχει τους πόρους ώστε να αναλάβει τον κεντρικό συντονιστικό ρόλο (Provan & Kenis, 2008).

Το πανεπιστήμιο θα ήταν ένας καλός συντονιστής, ως δημόσιος οργανισμός, έχει μια φερεγγυότητα και χρονική διάρκεια [...]. Το Πάντειο έχει συγκεκριμένες δομές και θα μπορούσε να παίξει αυτόν τον ηγετικό ρόλο [...], διαθέτει μια συνέχεια, εμπειρία, ινστιτούτα, μεγάλο δυναμικό στο θέμα του πολιτισμού, επίσης καλά ονόματα και δυναμικό μεταπτυχιακών και διδακτορικών φοιτητών (Νικολακέα).

Εκφράστηκαν απόψεις που αναδεικνύουν τη δημοκρατική φύση των δικτύων (van Paaschen, 2011) στον τομέα της διακυβέρνησης. Ο Σακαλής σημειώνει ότι:

Αν το εξετάσει κανείς από δημοκρατική άποψη, προφανώς θα έπρεπε να υπάρχει rotation [μια κυκλικότητα] όχι μόνο προκειμένου να άρχει κάποιος, αλλά και για να αναλαμβάνει τις ευθύνες [...]. Από την άλλη, τουλάχιστον στην αρχή των δικτύων και μέχρι ένα σχετικά προχωρημένο στάδιο ωρίμανσης, νομίζω ότι ο κλήρος πέφτει στον αρχικό εμπνευστή, που είναι προφανές ότι έχει τα περισσότερα κίνητρα και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον να το κάνει [...]. Νομίζω ότι, μέχρι ένα στάδιο ωρίμανσης, είναι καλό να «τρέχει» ένα δίκτυο αυτός που είχε την αρχική ιδέα και ξέρει πού στοχεύει, ως πού θα ήθελε δυνητικά να φτάσει, εκείνος ο οποίος έχει γνώση για το πώς μπορεί να λειτουργήσει το ζήτημα.

Όσον αφορά την οργανωτική του πλευρά, η Νικολακέα πιστεύει στην αντιπροσωπευτικότητα, θεωρώντας ότι στο ζήτημα της νομικής μορφής του χρειάζεται συναίνεση, όπως και τη συμβολή εξειδικευμένων νομικών και οικονομολόγων, τονίζει δε ότι θα πρέπει να αποκτήσει νομική μορφή η οποία να έχει

ήδη δοκιμαστεί, καθώς και να είναι διαφανής και ελέγξιμη. Ομοίως, ο Καρράς δεν στέκεται τόσο στο ποια θα είναι η νομική οντότητα, αλλά τονίζει την ανάγκη της ευρύτερης συμμετοχής και των φυσικών συναντήσεων των μελών του, αναδεικνύοντας το κοινωνικό κεφάλαιο (Steinkamp, 2013).

Το δίκτυο πρέπει να αποκτήσει νομική οντότητα, όσο χαλαρή θέλουμε ή μπορούμε, πάντως πρέπει κάπως να υπάρξει σαν νομικό πρόσωπο [...]. Πρέπει να υπάρχει μια συντονιστική δομή [...] και ευρύτερη συμμετοχή, δηλαδή πρέπει τα μέλη να συναντιούνται τακτικά, όχι όμως υπερβολικά.

Ο Σακαλής, τέλος, θεωρεί ότι ένα τεράστιο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν στην Ελλάδα τέτοιου είδους δίκτυα, είναι αυτό της νομικής υπόστασής τους. Αναφέρει σχετικά ότι:

Νομίζω ότι αυτό είναι το πιο δύσκολο. Τα δίκτυα μπορεί να κάνουν μια εξαιρετική δουλειά, μία δουλειά που συνενώνει, δίνει λύσεις και προοπτική. Αλλά αυτό που είδα και από το Athens Culture Net και από το Δίκτυο Συγγραφέων, είναι η απίστευτη δυσκολία να δημιουργηθεί το νομικό πλαίσιο.

Στόχοι – είναι εφικτή η κοινή στρατηγική;

Για την επίτευξη κοινής στρατηγικής, ο Σακαλής πιστεύει ότι μέσα από τη ζύμωση μπορούν να προκύψουν κοινές συνισταμένες. Για τον ρόλο του κράτους και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην επίτευξη κοινής στρατηγικής, αναφέρει ότι:

Χρειάζεται όμως, πραγματικά, αυτοί που έχουν τη δυνατότητα να προχωρήσουν τα πράγματα μπροστά, και τούτοι συνήθως είναι η κυβέρνηση ή η Αυτοδιοίκηση, γιατί αυτοί αποφασίζουν για τα περισσότερα ζητήματα [...]. Θα πρέπει να αγκαλιάσουν μια τέτοια προσπάθεια και πραγματικά να κατανοήσουν τους στόχους της και τι τους προσφέρει κιόλας. [...] Ένα μεγάλο ζήτημα των δικτύων είναι το ποιος τελικά βρίσκεται από πίσω και ποια είναι η κινητήριος δύναμη και πόσο μπορείς να υπολογίσεις στη βοήθεια αυτών που πραγματικά κινούν τα νήματα.

Ο Καρράς ομοίως πιστεύει ότι είναι εφικτό για συγκεκριμένους στόχους να υπάρξει συναίνεση επί της αρχής. Ειδικότερα αναφέρει ως παραδείγματα κάποιους από αυτούς:

Ο μεγάλος στόχος του δικτύου είναι η παρέμβαση στην φύση της Λεωφόρου Συγγραφέων ως κυκλοφοριακού άξονα. Θα πρέπει να γίνει μια επικαιροποιημένη μελέτη των δυνατοτήτων μετατροπής της Λεωφόρου Συγγραφέων σε πιο ήπιο άξονα κυκλοφορίας. Γιατί αυτήν τη στιγμή το μεγαλύτερο πρόβλημα που έχουμε στην

περιοχή μας όσον αφορά την επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων μελών, αλλά και την ανάπτυξη δραστηριοτήτων γύρω από τη Συγγρού πέρα από επιχειρηματικές δραστηριότητες, είναι ότι στην ουσία διαθέτουμε έναν αυτοκινητόδρομο. Άρα ένας πρώτος στόχος είναι η ανάθεση, η εκπόνηση μελέτης αλλά και η προώθησή της. Άλλος στόχος είναι διάφορα θέματα περιβαλλοντολογικής φύσης. Ένας τρίτος στόχος είναι η καλύτερη καταγραφή της δυναμικής και των ομάδων ανθρώπων που δραστηριοποιούνται ή ζουν κατά μήκος του άξονα, τι κάνουν, τι δραστηριότητες έχουν, τι ενδιαφέροντα, τι πολιτιστικό απόθεμα και δυναμικό υπάρχει, ώστε να διαμορφωθεί η συλλογιστική για το πώς μπορούμε αυτό να το κάνουμε να ανθίσει περισσότερο. Πρόκειται, νομίζω, για ζητήματα που μπορούν κάλλιστα να λυθούν με συναινετικό τρόπο, και αυτός ήταν κι ο στόχος των εργαστηρίων [αναφέρεται στο εργαστήριο συν-δημιουργίας το 2019], δηλαδή να φέρουμε τα μέλη μαζί, ώστε συναινετικά, μέσα από συνεργασίες και συζήτηση, να καταλήξουμε σε τρεις θεματικές, τρεις χώρους θεματικούς.

Οικονομική βιωσιμότητα

Σημαντικό για την έρευνα υπήρξε και το ερώτημα για το πώς μπορεί να επιτευχθεί η χρηματοδότηση του δικτύου. Το οικονομικό ζήτημα των δικτύων αναδεικνύεται στη βιβλιογραφία σχεδόν στο σύνολο των ερευνών ως κυρίαρχο. Ειδικότερα, αναφέρονται τρεις βασικές πηγές εσόδων των δικτύων: χρηματοδοτήσεις, συνδρομές των μελών και παροχή υπηρεσιών (Uzelac, 2016). Ο Καρράς και η Νικολακέα πιστεύουν ότι πρέπει να υπάρξει συνδρομή των μελών στο δίκτυο, με την τελευταία να προσθέτει ότι το κάθε μέλος θα μπορούσε να συνδράμει ανάλογα με τις δυνατότητές του. Αντίθετα, ο Σακαλής πιστεύει ότι η χρηματοδότηση τέτοιων εγχειρημάτων πρέπει να προέρχεται από την Τοπική Αυτοδιοίκηση ή το κράτος, τουλάχιστον για τα πρώτα στάδια.

Το να ζητήσεις συνδρομή, σημαίνει ότι καταρχάς πρέπει να ξέρεις ότι όλοι μπορούν να ανταποκριθούν. Δεύτερον είναι λίγο όπως το ερώτημα με την κότα και το αβγό. Θα ζητήσεις συνδρομή προκειμένου να κάνει πράγματα το δίκτυο και άρα να αποκτήσει υπόσταση, από την άλλη όμως για να σου δώσει κάποιος τα χρήματα μιας συνδρομής πρέπει να ξέρει ότι αξίζεις και ότι θα κάνεις πράγματα. Άρα, λοιπόν, η συνδρομή κατ' εμέ δεν μπορεί να αποτελέσει τον αρχικό τρόπο χρηματοδότησης, πρέπει να περάσει ένα ικανό διάστημα ώστε να δοκιμαστείς και στη συνέχεια να ζητήσεις, να απαιτήσεις, αυτή την οικονομική υποστήριξη από τα μέλη.

Ο Ξανθούλης, αναφερόμενος στα οικονομικά ζητήματα, συνδέει την οικονομική βιωσιμότητα του δικτύου με ζητήματα ταυτότητας. Αναφέρει χαρακτηριστικά, τονίζοντας τη σημασία της συνεισφοράς (van Paaschen, 2011): «Τι δίνεις ως προς το δίκτυο χρηματικά και τι δίνεις ως προς το κομμάτι της ταυτότητάς σου, ποιο κομμάτι από την ταυτότητά σου προσφέρεις στο δίκτυο».

Όσον αφορά την επικοινωνία του δικτύου, ο Καρράς επισημαίνει ότι χρειάζεται επικοινωνιακή δουλειά από όλα τα μέλη του, τόσο στο ιδιαίτερο κοινό καθενός τους, όσο και στις περιοχές τους. Τονίζει δε ότι το δίκτυο, για να πετύχει, χρειάζεται τους κατοίκους των περιοχών δραστηριοποίησής του, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «δεν υπάρχει ούτε μια περίπτωση στο εκατομμύριο» να πετύχει πραγματικά το δίκτυο, αν δεν έχει την υποστήριξη των κατοίκων.

Αυτό είναι ένα μεγάλο μάθημα, το οποίο έχει γίνει σαφές τα τελευταία χρόνια ότι το «top down» έχει τα όρια του ως προς την επιτυχία, όταν λες ότι θες να λειτουργείς σε τοπικό επίπεδο και λόγω αυτού θεωρώ ότι η επικοινωνία πρέπει να χτιστεί σε τέτοιο επίπεδο, «δρόμο-δρόμο», «πόρτα-πόρτα», πριν καν μιλήσουμε για μεγαλύτερης εμβέλειας επικοινωνίες, αλλά όλα αυτά προϋποθέτουν ότι ξέρουμε τι είναι, τι πάμε να κάνουμε και γιατί. Άρα προϋποτίθενται πολλά βήματα πριν φτάσουμε στην επικοινωνία. Πρέπει να υπάρξει αυτή η περιβόητη στοχοθέτηση του δικτύου, τι πάει να κάνει το δίκτυο, και μετά, βεβαίως, να χτιστεί η επικοινωνιακή στρατηγική του.

3. Το δίκτυο στον «έξω κόσμο»

Ο ρόλος ή οι ρόλοι του δικτύου, όπως ήδη προαναφέρθηκε, δεν έχουν ακόμη αποσαφηνιστεί. Στο εργαστήριο συν-δημιουργίας (βλ. παραπάνω), είχαν προταθεί τρεις ρόλοι: «lobbying, think-tank και αστικές παρεμβάσεις». Με βάση αυτό το τρίπτυχο, οι απόψεις των μελών του δικτύου διαθέτουν μια κοινή οπτική.

Είναι συμπληρωματικά, δηλαδή το think-tank πρέπει να υπάρχει, είναι μια λειτουργία που παράγει προτάσεις, επεξεργάζεται δεδομένα, ανάγκες κ.λπ. Χρειάζεται το lobbying, δεδομένου ότι μιλάμε για τον δημόσιο χώρο, άρα πρέπει κανείς να μπορεί να πείσει τις Αρχές ότι αυτό που πάει να κάνει έχει νόημα, είναι σωστό, είναι προς το όφελος των πολιτών κ.λπ., και σίγουρα απαιτείται στο τέλος να υπάρχουν απτά αποτελέσματα στις παρεμβάσεις στην ποιότητα ζωής των κατοίκων [...]. Αυτές είναι τρεις συμπληρωματικές δραστηριότητες του δικτύου, που δεν μπορεί να υπάρχει η μια χωρίς την άλλη (Καρράς).

Με αφορμή τη συζήτηση για τον ρόλο του δικτύου, ο Σακαλής σημειώνει:

Από την άλλη πλευρά, όλο αυτό έχει ένα ενδιαφέρον και νομίζω ότι το σημαντικότερο σημείο των δικτύων πέρα από την πολυφωνία, είναι ότι επιτρέπουν σε ένα βαθμό και μια δυνατότητα αντιμετώπισης των πραγμάτων εξωθεσμική. Ενώ τελικά η θεσμικότητα χρειάζεται, και είναι πολύ σημαντική, υπάρχει και ενός είδους χαλαρότητα που σχετίζεται με το πώς το κάθε μέλος μπορεί να τοποθετηθεί, να διαφοροποιηθεί, να έχει τη δυνατότητα ανάπτυξης των ιδεών του που μπορεί να είναι διαφορετικές από αυτές των περισσότερων άλλων. Πρόκειται για ένα πεδίο διαλόγου τελικά και ένα πεδίο διάδρασης και αυτό είναι νομίζω το πιο σημαντικό, ότι στην ουσία είναι think-tanks.

Παραγωγή

Στο ερώτημα για το τι θα παράξει εν τέλει το δίκτυο, πολιτική, πολιτιστικά αγαθά, υπηρεσίες, έρευνα, κριτικό/θεωρητικό λόγο, καινοτομία, όλα αυτά ή κάποια από αυτά, ο Σακαλής απαντά ότι κάθε ζήτημα από τα παραπάνω συνδέεται αναπόσπαστα με τα άλλα, ότι το ένα σε οδηγεί στο άλλο.

Είναι προφανές ότι πρέπει να υπάρξουν κάποιες προτεραιότητες. Πώς θα κάνεις αστικές παρεμβάσεις χωρίς lobbying; Πώς θα κάνεις lobbying χωρίς πολιτισμό; [...] Θα πρέπει να γίνουν και τα τρία, απλώς προγραμματίζεις να γίνουν σε διαφορετικές φάσεις, με διαφορετικό ρυθμό.

Ο Ξανθούλης θεωρεί ότι, πέρα από τα παραπάνω, θα παραχθεί από το δίκτυο και πολιτικός λόγος. Όμως, καθώς χαρακτηριστικά λέει:

Θα πρέπει να έχεις και ευήκοα ώτα όταν παραχθεί ο πολιτικός λόγος, ώστε να μπορεί ο άλλος να τον αντιληφθεί, γιατί ίσως να μιλάς για τα πιο σημαντικά πράγματα της φιλοσοφίας, αλλά αν ο άλλος δεν ακούει δεν έχει κανένα νόημα.

Δραστηριότητες – δράσεις

Ο Ξανθούλης θεωρεί σημαντική τη διασύνδεση του δικτύου με τους δημότες των περιοχών που αυτό δραστηριοποιείται, μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα οποία θα λειτουργούν συνάμα και ως μέσα προβολής και διάδοσης του πολιτιστικού προϊόντος που παράγει καθένας πολιτιστικός οργανισμός. Θεωρεί ως πιο σημαντική δράση του δικτύου αυτήν της κοινωνικής παρέμβασης μέσα στους δήμους και την επακόλουθη κινητικότητα των ίδιων των δημοτών, προσθέτοντας ότι μια από τις βασικές προκλήσεις του δικτύου είναι η δημιουργία ενός αφηγήματος που θα λειτουργήσει ως κοινωνική παρέμβαση σε όλα τα επίπεδα.

4. Συν-δημιουργία, συνεργασία, εμπιστοσύνη

Η βιβλιογραφική επισκόπηση ανάδειξε τις έννοιες της συνδημιουργίας και της συνεργασίας (Pompili 2006, Staines 1996). Το κοινωνικό κεφάλαιο (Steinkamp, 2013) θεωρείται απαραίτητο συστατικό των δικτύων. Ο Ξανθούλης, ξεκινώντας από τις διαπροσωπικές σχέσεις και περνώντας από το ατομικό στο συλλογικό, επιχείρησε να αναδείξει την έννοια της αυτοπεποίθησης, συνδυαστικά με την εμπιστοσύνη.

Όπως κάθε άνθρωπος έχει ένα συγκεκριμένο χώρο που κινείται, έτσι και κάθε οργανισμός κινείται μέσα σε συγκεκριμένο χώρο. Όσο πιο ανεξάρτητος είναι κάθε άνθρωπος και αισθάνεται δυνατός, τόσο μεγαλύτερη σιγουριά και εμπιστοσύνη μπορεί να δείξει στους άλλους. Δηλαδή, βασική αρχή της εμπιστοσύνης προς τους άλλους είναι να έχουμε αυτοπεποίθηση, κι οι οργανισμοί οι συγκεκριμένοι διαθέτουν την αυτοπεποίθηση.

Μέσω της έννοιας της εμπιστοσύνης, για τον Ξανθούλη, αναδεικνύεται το ζήτημα του έργου των ανθρώπων, όσων θα εργαστούν για το δίκτυο σε επίπεδο παραγωγής. Αυτή η σύνδεση εμπιστοσύνης-εργασίας, σχετίζεται με τη διάθεση του προσωπικού χρόνου.

Ο Σακαλής τοποθετεί την έννοια της συνέργειας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αυτό της λειτουργικότητας.

Αν μπορείς να δημιουργήσεις ένα πλαίσιο το οποίο θα φαίνεται αλλά και θα είναι λειτουργικό, τότε ο κόσμος στον οποίο απευθύνεσαι, τα μέλη, συμμετέχουν αρχικά ακόμα και από περιέργεια, γιατί όλοι ενδιαφέρονται για συνέργειες και θέλουν να ανήκουν σε δίκτυα. Σπανίως βγαίνεις ζημιωμένος από ένα δίκτυο.

Σύμφωνα με τον Σακαλή, τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παρατηρείται μια αλλαγή στάσης ως προς τα ζητήματα της εμπιστοσύνης και της συνεργατικότητας.

Αλλάζουμε σιγά-σιγά, και νομίζω ότι στο χώρο του πολιτισμού οι άνθρωποι μάλλον είναι οι πρώτοι που αλλάζουν, γιατί ακριβώς έχουν τις κεραίες τους τεταμένες [...]. Υπάρχει διάθεση για εμπιστοσύνη και συνεργατικότητα [...], νομίζω ότι συνειδητοποιούμε την ανάγκη της συνεργασίας και την ανάγκη της συμπόρευσης, στους τομείς που αυτό δεν δημιουργεί προβλήματα, ούτε ανταγωνισμούς και έριδες.

Το σημαντικό είναι να έχεις σκεφτείς πολύ καλά τους στόχους σου, έτσι ώστε να μπορέσουν να εμπνεύσουν, να μετρήσεις πολύ τον τρόπο που επικοινωνείς, όπως επίσης τον τρόπο που αντιμετωπίζεις τα μέλη και αυτά που προτείνεις – χρειάζεται μια «ισορροπία του τρόμου» μεταξύ της διατήρησης του status quo και της ανατροπής του.

Τέλος, η Νικολακέα μιλά για την εγκαθίδρυση σχέσεων εμπιστοσύνης, διαδικασία η οποία απαιτεί χρόνο, θεωρώντας ότι το πρώτο στάδιο δημιουργίας των δικτύων είναι αυτό των συνεργασιών. Μέχρι να δημιουργηθεί ένα λειτουργικό πλαίσιο συνεργασίας, η σχέση μεταξύ των μελών μπορεί να είναι πολυκύμαντη, όπως απέδειξε και η εμπειρία των συνεργασιών του μουσείου με μεγάλους οργανισμούς, όπως, π.χ., με το Εθνικό Μουσείο Τέχνης της Κίνας (NAMOC) κ.ά.

5. Η εμπειρία του εργαστηρίου συν-δημιουργίας το 2019

Η εμπειρία του εργαστηρίου συν-δημιουργίας του 2019 υπήρξε θετική για τα μέλη του δικτύου που συμμετείχαν. Η επιτυχία του αναδεικνύει την ανάγκη για την οργάνωση και πραγματοποίηση τέτοιων εργαστηρίων, στα οποία επιτυγχάνεται η συνεύρεση διαφορετικών εμπλεκόμενων και η εξερεύνηση της έννοιας της συμμετοχικότητας.

Αυτό το «co-creation workshop» ήταν εξαιρετικό, θα ήθελα να επαναληφθεί οπωσδήποτε ως ένα μεγάλο συνέδριο, με την προσπάθεια να παρευρίσκονται εκεί όλοι οι δήμαρχοι, η ΚΕΔΕ [Κεντρική Ένωση Δήμων Ελλάδας] και εκπρόσωποι της κυβέρνησης που ασχολούνται με αυτά τα ζητήματα (Σακαλής).

Ήταν ένα εξαιρετικό εργαστήριο [...]. Θεώρησα ότι επρόκειτο για ένα από τα πιο επιτυχημένα πράγματα που έκανε το δίκτυο. Εκεί κατάλαβα σε όλο του το εύρος τη δυνατότητα του δικτύου να δημιουργήσει την κοινωνική παρέμβαση που ουσιαστικά ζητούσε. Η ομιλία της Beatriz Garcia πραγματικά με ταρακούνησε [...], είδα εκεί το πώς μπορεί η συνέργεια να αποδώσει σημαντική πληροφορία, για τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να κινηθούμε (Ξανθούλης).

6. Βιώσιμη ανάπτυξη

Η Νικολακέα τοποθετεί το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης ενός οργανισμού σε ολιστικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει θέματα, για παράδειγμα, από τον τύπο χαρτιού που χρησιμοποιείται και το ενεργειακό αποτύπωμα ενός κτιρίου, έως την εμπορική πολιτική.

Το θέμα του ενεργειακού αποτυπώματος του μουσείου –από τι χαρτί χρησιμοποιείς, μέχρι πώς μετακινούνται οι υπάλληλοι, ή πόσον καιρό κρατάς τις εκθέσεις σου κ.λπ.– θα πρέπει να μελετηθεί και να μειωθεί. Επιπλέον, θα πρέπει να υπάρχει διαφάνεια στα οικονομικά, στο δημόσιο χρήμα, στις χορηγίες, στην πολιτική χορηγιών και στην εμπορική πολιτική: Η βιωσιμότητα ακουμπά και αυτά τα ζητήματα.

Ο Καρράς, συνδέοντας τις πρακτικές ενός οργανισμού με τις πρακτικές των δήμων για βιώσιμη ανάπτυξη, επισημαίνει ότι υπάρχουν ομοιότητες στις βασικές αρχές και στις πρακτικές, και διαφορές στις λειτουργίες και στις ευθύνες.

Η Στέγη αναπτύσσει σταδιακά και συνεχώς εσωτερικές διαδικασίες αειφόρας λειτουργίας, που είναι ένα πράγμα, όμως να κάνεις το ίδιο στον δημόσιο χώρο είναι άλλο πράγμα, πόσο μάλλον επειδή και οι ίδιοι οι δήμοι έχουν τα δικά τους προγράμματα αειφορίας και περιβαλλοντικής δράσης [...]. Δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ του οργανισμού, του δημοσίου χώρου και της δημόσιας διοίκησης [...], κάποια στοιχεία είναι κοινά και κάποια δεν είναι. Το θέμα της επικοινωνίας, δηλαδή ένα μεγάλο μέρος της επιτυχίας ή της αποτυχίας

οποιοδήποτε προγράμματος στοχεύει στην αειφορία, σχετίζεται με το κατά πόσο καταφέρνει να πείσει τους ανθρώπους, τους πολίτες, τους εργαζόμενους σε μια μονάδα ή τους πολίτες γενικότερα, να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους, τον τρόπο της κατανάλωσης, μετακίνησης κ.ο.κ., άρα η επικοινωνία μπορεί να διαθέτει κάποια κοινά σημεία περιεχομένου.

7. Η τομή της πανδημίας COVID-19 και η διαδικασία ψηφιακού μετασχηματισμού

Ο Καρράς, μιλώντας για την εμπειρία της τελευταίας χρονιάς, τονίζει ότι αναμφίβολα έχουν επιταχυνθεί κάποιες διαδικασίες αλλαγής του μοντέλου λειτουργίας των πολιτιστικών φορέων. Η ψηφιοποίηση είναι το πρώτο πράγμα που έγινε προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως, όσο η διαδικασία ψηφιοποίησης εξελισσόταν, αναδείχθηκε ότι το πεδίο είναι πιο σύνθετο απ' ό,τι αρχικά φαινόταν, γιατί αυτή έχει πολυεπίπεδες επιπτώσεις.

Πρώτον, το περιεχόμενο που θα παραχθεί θα πρέπει να βλέπεται στο διαδίκτυο, δηλαδή να έχει νόημα να το δει κάποιος στο διαδίκτυο. Αυτό συνεπάγεται πολλές αλλαγές προσέγγισης στο επίπεδο της δραματοποίησης [...], σε νέες δεξιότητες, επενδύσεις, εξοπλισμό, χώρο κ.λπ. Μετά, το ανεβάζεις μαζί με άλλα 5 δισεκατομμύρια πράγματα που υπάρχουν στο διαδίκτυο. Πώς θα σε βρουν; Εκεί χρειάζονται άλλες δεξιότητες, επενδύσεις, πλατφόρμες. Στη συνέχεια υπάρχει το θέμα της διαχείρισης των πνευματικών δικαιωμάτων [...]. Όλη αυτή η διαδικασία έχει δημιουργήσει ένα καινούργιο πλαίσιο, το οποίο αναγκάζει τους οργανισμούς να αλλάξουν εσωτερικά.

Ο Σακαλής έθεσε στη συζήτηση της ψηφιακής διαδικασίας την έννοια του εκδημοκρατισμού και της προσβασιμότητας – πώς, δηλαδή, μέσα από τον ψηφιακό κόσμο, πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες είναι αποκλεισμένες είτε γεωγραφικά (που κατοικούν σε απομονωμένες περιοχές), είτε για άλλους λόγους (που είναι περιθωριοποιημένες), θα μπορούν να προσεγγίζουν το πολιτιστικό περιεχόμενο.

Θα υπάρξουν αλλαγές στο πολιτιστικό τοπίο και αυτές λίγο δοκιμάστηκαν λόγω COVID, αλλά νομίζω ότι τούτες οι αλλαγές θα έρθουν περισσότερο λόγω 5G, στο digital. Θεωρώ, πάντως, ότι ο πολιτισμός είναι κάτι που καταναλώνεται φρέσκο, και ότι ποτέ, αν κάποιος έχει τη δυνατότητα να το καταναλώσει φρέσκο, δεν θα θέλει να το καταναλώσει μπαγιάτικο. Από μόνος του ως προϊόν ζητάει τη συμμετοχή του κοινού [...], όμως από την άλλη ήταν μια δοκιμή για το να δούμε πώς μπορούμε να ανοιχτούμε στον ψηφιακό κόσμο [...]. Είναι σαφές ότι η μετάβαση του πολιτισμού στον ψηφιακό χώρο θα γίνει, ότι θα εξυπηρετήσει μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες, ότι είναι ένα παράθυρο και μια διέξοδος, όμως από την άλλη ο πολιτισμός θα συνεχίσει να καταναλώνεται φρέσκος όπως καταναλώνεται πάντα από τους ανθρώπους που έχουν την τύχη να μπορούν να τον καταναλώσουν.

Η Νικολακέα σημειώνει ως χαρακτηριστική της εποχής COVID-19 την περίπτωση του Μουσείου του Λούβρου, το οποίο παρείχε δωρεάν στο κοινό, σε ψηφιακή μορφή μέσω του διαδικτύου, το πολιτιστικό απόθεμα των συλλογών του, κίνηση που μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης εξελίξεων στον χώρο του πολιτισμού προς αυτή την κατεύθυνση. Το ΕΜΣΤ, στα πλαίσια αυτά οργάνωσε κάποιες δράσεις, όπως για παράδειγμα ψηφιακές ξεναγήσεις, ενώ προχώρησε στη μελέτη ενός συνολικού πλαισίου ψηφιοποίησης των συλλογών του.

Για παράδειγμα, ήρθε η Google Arts, το οποίο είναι ένα θέμα «αμφίσημο» σε σχέση με τα δικαιώματα [...]. Θα πρέπει να δούμε την οικονομική πολιτική, που έχει να κάνει με τη ψηφιοποίηση σε σχέση με τα δικαιώματα.

Επιπλέον, για τον Καρρά η διαδικασία ψηφιοποίησης αποτελεί κοινό τόπο όλων των πολιτιστικών οργανισμών, αλλά και το πρώτο βήμα για τη δημιουργία ενός νέου μοντέλου συνύπαρξης φυσικών χώρων και ψηφιακών πλατφορμών. Η διαχείριση των πνευματικών δικαιωμάτων, οι ψηφιακές πλατφόρμες, η αλλαγή στην προσέγγιση περιεχομένου (π.χ. στη δραματουργία), οι νέες δεξιότητες που απαιτούνται, οι επενδύσεις σε εξοπλισμό, δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο για τους πολιτιστικούς οργανισμούς, οι οποίοι θα κληθούν να αλλάξουν στρατηγική. Οι ψηφιακές πλατφόρμες, για τον Καρρά, δεν θα χαθούν με το τέλος της πανδημίας, αφού είτε έτσι είτε αλλιώς υπάρχει μια μόνιμη χρήση και σύνδεση με αυτές, αλλά και μια ευρύτερη τάση κατανάλωσης του περιεχομένου τους.

Σίγουρα και οι πολιτιστικοί φορείς θα αντιμετωπίσουν την ανάγκη να συνεχίσουν την παρουσία τους έντονα μέσα από τις πλατφόρμες αυτές, από εκεί θα γίνεται ένα πολύ μεγάλο μέρος της κατανάλωσης της πληροφορίας, των δεδομένων κ.ο.κ., διότι οι προοπτικές και σε επιμέρους κρατικά και σε ευρωπαϊκά επίπεδα σίγουρα ωθούν στην ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών και πλατφορμών. Θα υπάρχει από παντού μια ώθηση, κίνητρα και χρηματοδότηση προκειμένου οι φορείς να συνεχίσουν και να εντείνουν την εργασία που κάνουν στον ψηφιακό τομέα. Άρα, θεωρώ ότι θα υπάρχουν πλέον πολλά υβριδικά μοντέλα παραγωγής και παρουσίασης του πολιτιστικού περιεχομένου. Αυτό, νομίζω ότι θα είναι το μοντέλο που θα βιώνουμε τα επόμενα χρόνια.

8. Το δίκτυο στο μέλλον

Η σχετική με το δίκτυο συζήτηση ολοκληρώθηκε με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στο ερώτημα: «Πώς φαντάζονται να έχει διαμορφωθεί αυτό μετά από πέντε με δέκα χρόνια».

Φαντάζομαι ένα δίκτυο, που θα έχει πλέον μια φυσιογνωμία αναγνωρίσιμη και συγκροτημένη, που θα έχει δημιουργήσει τις εσωτερικές δομές λειτουργίας του και κυρίως θα έχει ήδη βάλει μπρος, και θα υλοποιεί ενδεχομένως, κάποια πιλοτικά πρότζεκτ (Καρράς).

[...] Πρώτον θα επιθυμούσα να δω τι θα γίνει με την Περιφέρεια, που μάλλον είναι ο δρόμος ο οποίος μπορεί να ανοίξει κάπως τη πορεία προς μια νομική υπόσταση και προς τη χρηματοδότηση [...], ώστε το δίκτυο να αποκτήσει αυτονομία και αυτάρκεια [...], δεύτερο πρότεινα ένα συνέδριο, το οποίο θα άνοιγε τον διάλογο γενικότερα [...], τρίτο κοινές πολιτιστικές δράσεις και τέλος θα ανακινούσα το θέμα της Συγγρού, το οποίο θα ήταν καταλύτης και για το ίδιο το δίκτυο, γιατί μέσα από εκεί θα ανοιγόταν σε πολύ περισσότερο κόσμο, ενώ από την άλλη θα γινόταν καταλύτης για την ίδια την πόλη (Σακαλής).

Η διαφάνεια και η ισονομία και η αξιοκρατία έχει να κάνει με την λειτουργία [...], έτσι βλέπω το μέλλον των δικτύων. Πιστεύω ότι το δικό μας δίκτυο σε δέκα χρόνια μπορεί να έχει μια τεράστια ανάπτυξη [...]. Πρέπει να λύσει το πρόβλημα της οργανωτικής του δομής, της οικονομικής του δομής, και να δουλέψει με διαφάνεια και με αξιοκρατία (Νικολακέα).

Πώς θα το ονειρευόμουν, δηλαδή, ώστε να είναι λειτουργικό και δραστήριο και ορατό; [...] Να βγω έξω και να ξέρω ότι υπάρχει μια εκδήλωση που γίνεται στην απέναντι πλατεία και την έχει οργανώσει το δίκτυο. [...] Είναι κάτι πολύ σημαντικό για μένα το δίκτυο και θεωρώ πως δεν έχει σβήσει η φλόγα... Μπορεί να γίνει κάτι (Ξανθούλης).

4.3. Οι απόψεις των μη-μελών του δικτύου

Από τις απαντήσεις των συνεντευξιζόμενων αυτής της ομάδας στις ερωτήσεις που τέθηκαν, διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν κοινά σημεία αλλά και διαφορές με τις απόψεις της πρώτης ομάδας. Κοινές θεματικές αφορούσαν τις έννοιες της συνεργασίας, της συν-δημιουργίας και της εμπιστοσύνης, το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης, την τομή της πανδημίας COVID-19 με τη συνεπακόλουθη διαδικασία ψηφιακού μετασχηματισμού. Δυο είναι τα θέματα στα οποία διαφοροποιούνται: Σε κείνο που αφορά την πιθανότητα συμμετοχής στο Δίκτυο Συγγρού, και σε αυτό της μετατροπής της Λεωφόρου Συγγρού σε Αστική Λεωφόρο.

Ως προς τη πληροφόρηση σχετικά με το δίκτυο, τόσο ο Μικρόκοσμος όσο και το Θέατρο του Νέου Κόσμου δεν γνώριζαν την ύπαρξή του, την οποία πληροφορήθηκαν από τη γράφουσα μέσω των μέιλ και της τηλεφωνικής επικοινωνίας, που προηγήθηκαν των συνεντεύξεων. Το Egg και το Μουσείο Μπενάκη γνώριζαν την ύπαρξή του, αλλά μόνο μέσω των διαθέσιμων πληροφοριών γι' αυτό στο διαδίκτυο.

1. Η σχέση με τη γειτονιά και σκέψεις γύρω από τον άξονα της Λεωφόρου Συγγρού

Η επιλογή του χώρου τόσο για τον Μικρόκοσμο όσο και για το Θέατρο του Νέου Κόσμου βασίστηκε σε συναισθηματικούς και πρακτικούς λόγους. Για τον Μικρόκοσμο, η τελική επιλογή του χώρου του έγινε το 2004, μετά από μεγάλη έρευνα στις παρυφές του κέντρου της Αθήνας. Ο Σωτηρακόπουλος εξηγεί:

Έψαχνα να βρω έναν χώρο στις παρυφές του κέντρου [...]. Την εποχή εκείνη η Συγγρού ήταν πολύ διαφορετική, είχε τραβεστί, στριπτίζ, σκυλάδικα [...]. Γιατί εδώ; Είναι συναισθηματικοί λόγοι, γιατί εδώ έχω μεγαλώσει, και πρακτικοί, επειδή είναι η νότια πύλη των Αθηνών και επίσης επειδή έχει πολύ καλή συγκοινωνία, μπορείς να πας οπουδήποτε από εδώ.

Για το Θέατρο του Νέου Κόσμου, η επιλογή του χώρου το 1996 έγινε τυχαία, «ανακαλύφθηκε» σε μια βόλτα του καλλιτεχνικού διευθυντή. Όπως χαρακτηριστικά, εξηγεί ο Θεοδωρόπουλος:

Τελείως τυχαία βρέθηκα σε αυτή την περιοχή και ξαφνικά βλέπω μπροστά μου τούτη την αποθήκη, εγκαταλειμμένη πάρα πολλά χρόνια [...], κουβαλώντας μια ατμόσφαιρα που έχουμε δει σε ταινίες [...]. Πάντα μου άρεσαν οι παλιοί βιομηχανικοί-βιοτεχνικοί χώροι, γιατί από μόνοι τους κουβαλάνε τη δικιά τους ιστορία, είναι ένα σκηνικό, κουβαλάνε τον μόχθο ανθρώπων που έχουν δουλέψει και που αποτυπώνεται ακόμα και στους τοίχους, οι οποίοι, είτε ξαναβάφτηκαν είτε όχι, εκπέμπουν μια δική τους ατμόσφαιρα.

Ο εν λόγω χώρος ήταν η πρώτη ζυθαποθήκη του εργοστασίου Κάρολος Φιξ¹⁷⁷ η οποία μετά από τις αναγκαίες εργασίες, μεταμορφώθηκε σε ένα λειτουργικό και σύγχρονο θέατρο.

Για το Egg, από την άλλη πλευρά, το κτίριο επιλέχτηκε λόγω της τοποθεσίας του, ακριβώς γιατί είναι ένα κτίριο πάνω στη Λεωφόρο Συγγρού. Ο Γεωργακόπουλος λέει ότι:

Η Λεωφόρος Συγγρού είναι ένα brand name από μόνη της [...], ένας από τους μεγαλύτερους εμπορικούς δρόμους της χώρας. [...] Υπάρχει μια πολύ μεγάλη δυναμική σε επίπεδο επιχειρηματικής δραστηριότητας, είναι μια λεωφόρος πολύ γνωστή σε όλα τα μήκη του λεκανοπεδίου και συνορεύει με δήμους δυναμικούς σε πολλούς τομείς.

¹⁷⁷ Η ζυθαποθήκη (αρχές 20ού αιώνα) έχει κηρυχτεί διατηρητέα ως αξιόλογο βιομηχανικό κτίσμα.

Οι σχέσεις με τη γειτονιά είναι ζωντανές, τόσο για τον Μικρόκοσμο όσο και για το Θέατρο του Νέου Κόσμου. Ο Σωτηρακόπουλος, ως κάτοικος του Κουκακίου, έχει αναμνήσεις από τη παιδική του ηλικία για τη περιοχή. Όπως χαρακτηριστικά λέει, θυμάται να ακούει ότι «το Φιξ ήταν νησί μέσα στο ποτάμι». Το 2004, τη χρονιά που δημιουργήθηκε ο Μικρόκοσμος, ως κάτοικος μπορούσε να καταλάβει και μόνο διαισθητικά, όπως λέει, ότι η περιοχή θα άλλαζε και θα αποκτούσε ζωντάνια.

Για το Θέατρο του Νέου Κόσμου, η συνάντηση με τη γειτονιά θεωρείται αυτονόητη. Όπως λέει ο Θεοδωρόπουλος: «Η γειτονιά σε αφορά, ως θεατές για το θέατρο αλλά και ως συμμετοχή στη περιοχή που βρίσκεσαι». Στα πλαίσια αυτά το 2002 δημιουργήθηκε μια κινητή μονάδας θεάτρου που δίνει παραστάσεις σε νοσοκομεία και σε ιδρύματα για παιδιά, η οποία στην πορεία μετατράπηκε σε θέατρο αλληλεγγύης.

Εμείς, λοιπόν, ένα από τα πράγματα που κάναμε είναι να απευθυνθούμε στα παιδιά στη νέα γενιά των προσφύγων, έτσι ώστε και να προσφέρουμε κάτι που είναι τόσο ζωντανό όσο είναι το θέατρο, [...] φέρνοντας δωρεάν τα παιδιά της περιοχής, τους πρόσφυγες κυρίως, αλλά επειδή όταν λέμε θέατρο αλληλεγγύης δεν σημαίνει ότι απευθύνεσαι μόνο στους ξένους απευθύνεσαι και σε ένα κομμάτι ανθρώπων οι οποίοι δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να πάνε στο θέατρο. Όλα τα παιδιά λοιπόν από όλες αυτές τις κατηγορίες έρχονται ή πηγαίνουμε εμείς για παραστάσεις. Είναι δωρεάν πάντα και το τονίζω αυτό. [...] Το να συνδέσαι με τα σχολεία, με τους παιδικούς σταθμούς, με τα συστήματα, με τις ομάδες αλληλεγγύης και τις δράσεις που υπάρχουνε στη περιοχή σου, δεν είναι κάτι γενικό και αόριστο, θέλουμε να έχουμε σχέσεις.

Ποιες, όμως, είναι οι σκέψεις για τη Λεωφόρο Συγγρού και την οπτική του δικτύου, που τη χαρακτηρίζει άξονα πολιτισμού;

Ο Σωτηρακόπουλος, όπως είδαμε, αντιλαμβάνεται τη λεωφόρο ως τη νότια πύλη της Αθήνας, και αυτός υπήρξε ένας από τους λόγους επιλογής της δημιουργίας του Μικρόκοσμου πάνω σε αυτή.

Ο Θεοδωρόπουλος, ορώντας τη λεωφόρο από άλλη οπτική γωνία, πιστεύει ότι δεν μπορεί να ιδωθεί ως πολιτιστικός και μόνο άξονας. Κάνοντας ένα σύντομο ιστορικό της λεωφόρου (πώς ξεκίνησε ως μεγάλη λεωφόρος με πολλά συνεδριακά και ιατρικά κέντρα, ξενοδοχεία και ασφαλιστικές εταιρίες), καταλήγει στο ότι:

Δεν θα τη βαφτίζαμε λεωφόρο πολιτισμού, είναι ωραίο νοητικά, όμως ο άξονας δημιουργείται από τις συνεργασίες, δεν δημιουργείται στα χαρτιά επειδή υπάρχουν όλ' αυτά [...]. Τον άξονα πρέπει να τον δούμε στη ζωντανιά του, πώς συνεργάζονται οι πολιτιστικοί οργανισμοί μεταξύ τους για τη παραγωγή

πολιτισμού, και έτσι όταν γίνει μια «μεγάλη γιορτή», ας το ονομάσω έτσι, αυτό να το αντιληφθούμε [...], να μην είναι μοναχικές πορείες.

2. Έννοιες: συνεργασία, δικτύωση, συν-δημιουργία, εμπιστοσύνη και η σύνθεση διαφορετικών αντιλήψεων

Για τον Γεωργακόπουλο, βασική πρόκληση της συνεργασίας είναι η εμπιστοσύνη, η οποία αποτελεί θέμα κουλτούρας. Θεωρεί ότι η επιχειρηματικότητα έχει μεγάλη υπεραξία και ότι, όσον αφορά το Egg, αυτό προάγει τη συνέργεια και τη δύναμη της ομάδας. Μάλιστα, στο Egg υπάρχει και δείκτης ο οποίος καταγράφει τη συνέργεια σε επίπεδο ανταλλαγής ιδεών, συνεργασιών και κοινοπραξιών για τη παραγωγή νέων προϊόντων. Αναφορικά με τη σύνθεση των διαφορετικών αντιλήψεων, πιστεύει ότι είναι θέμα προς βελτίωση και ότι θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη βαρύτητα στο κοινό καλό. Θεωρεί ότι δεν μπορούν να εξαλειφθούν οι τριβές και οι επιμέρους ατζέντες, όμως πρέπει να βρεθεί τρόπος να επωφεληθούν όλοι οι εμπλεκόμενοι με προσανατολισμό προς το κοινό καλό (τοπικό και εθνικό) γιατί ο ανταγωνισμός μεγαλώνει (και σε επίπεδο χωρών), ενώ «εμείς, στην Ελλάδα, αναλωνόμαστε σε μικρές ατζέντες». Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί, προέρχεται από τις δράσεις του Egg και είναι αυτό της επαφής της ώριμης επιχειρηματικότητας με τις νεοφυείς (start-up) επιχειρήσεις, καθώς και της προώθησης αυτής της κουλτούρας.

Μια διαφορετική οπτική σχετικά με τις έννοιες της συνεργασίας, της συνέργειας και της δικτύωσης εκφράζει ο Σωτηρακόπουλος, θεωρώντας, με αφετηρία τις δικές του προσωπικές εμπειρίες από τον κινηματογραφικό χώρο, ότι δυστυχώς στην Ελλάδα τέτοιες προσπάθειες ναυαγούν, γιατί είναι τρομερά δύσκολη η συνεννόηση και γιατί κανείς δεν θέλει το κοινό καλό. Θεωρεί ότι είναι πολύ δύσκολο να συνεργαστούν ετερόκλητοι φορείς με διαφορετικές ατζέντες και διαφορετική δυναμική, «χωρίς να καπελώνει ο ένας τον άλλον», όπως είπε χαρακτηριστικά. Από την άλλη, όμως, φέρνοντας ένα ελάχιστο παράδειγμα από τη γειτονιά, αναφέρει «μια καλή δικτύωση» μεταξύ του Μικρόκοσμου και του Θεάτρου του Νέου Κόσμου:

Αυτό που λέω είναι πολύ σοβαρό, φαίνεται λεπτομέρεια: Τα φυλλάδια των ταινιών του Μικρόκοσμου στο ΘΝΚ, και τα φυλλάδια του ΘΝΚ στον Μικρόκοσμο. Αυτό θα μπορούσε [να γίνει] με πολλούς πολιτιστικούς φορείς, να κάνουμε κοινές δράσεις.

Ο Μικρόκοσμος έχει συνεργαστεί, και εξακολουθεί να συνεργάζεται, με πολλές ομάδες (όπως, για παράδειγμα, με εκδοτικούς οίκους, το περιοδικό 9, την Αθηναϊκή Λέσχη Επιστημονικής Φαντασίας, το Μικρό Πολυτεχνείο, το Πάντειο Πανεπιστήμιο κ.ά.). Τις συνεργασίες αυτές, όμως, ο Σωτηρακόπουλος τις χαρακτηρίζει περιπτωσιολογικές. Θεωρεί σε τέτοιου είδους συνεργασίες καίριο τον ανθρώπινο παράγοντα και σημειώνει πως όταν κουράζονται οι άνθρωποι που τις οραματίστηκαν, τις δημιούργησαν και τις κίνησαν, αυτές χάνονται. Πιστεύει πως όταν πρωτοβουλίες ή ομάδες γίνονται θεσμοί, συχνά χάνουν την αρχική τους ζωντάνια, ενώ όταν οι άνθρωποι που πρωτοστάτησαν σε αυτές σταματούν για οποιοδήποτε λόγο να δρουν, συχνά χάνεται και το ίδιο το δημιούργημά τους. Με βάση τις δική του εμπειρία, αναφέρεται γενικότερα στους θεσμούς και την απουσία τους:

Θα θέλαμε θεσμούς χωρίς την φθορά τους [...], αυτή είναι μια ακροβασία [...], κάτι που θα γίνει θεσμικό αφυδατώνεται, ενώ κάτι που είναι ζωντανό έχει κινδύνους – εκεί που γίνεται θεσμός είναι σαν να «αρτηριοσκληρώνεται», αρχίζουν τα προβλήματα, οι συγκρούσεις των «εγώ», όταν γίνεται θεσμός. Κυνηγάς να γίνει κάτι θεσμός, και μόλις γίνει θεσμός είναι σαν το φρούτο στα δέντρα, μόλις ωριμάσει σαπίζει. Πατάς συνέχεια σε ένα σχοινί, και αυτό πρέπει να συνεχίζεις να κάνεις, γιατί είναι και γοητευτικό στο φινάλε, και δεν υπάρχει τίποτα γοητευτικό που να μην είναι προβληματικό.

Σημειώνει, αναφερόμενος στον κινηματογραφικό κόσμο, ότι στη Λεωφόρο Συγγρού υπάρχουν τέσσερα καλλιτεχνικά-κινηματογραφικά σημεία (ο Μικρόκοσμος, ο θερινός κινηματογράφος Διονύσια, η Στέγη και το Ίδρυμα Νιάρχος). Τονίζει ότι θα μπορούσε να υπάρξει κινητικότητα και εμπλουτισμός μεταξύ των φορέων που έχουν κοινό πολιτιστικό περιεχόμενο και οι πολιτιστικοί οργανισμοί να λειτουργούν συμπληρωματικά, αλλά στην πραγματικότητα αυτοί λειτουργούν φυγόκεντρα.

Για τη Χανδακά, η σύνθεση των διαφορετικών αντιλήψεων, των δύο διαφορετικών κόσμων, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών, η δόμηση των μεταξύ τους σχέσεων, αλλά γενικότερα τέτοιων δικτύων, οφείλει να διέπεται από ορισμένες αρχές με κυρίαρχη αυτή της εμπιστοσύνης.

Μια από τις αρχές είναι η εμπιστοσύνη, που αλλάζει εύκολα και είναι δύσκολο να σταθεροποιηθεί, [...] γίνεται πολιτικό το ζήτημα, αλλάζει η διοίκηση και αλλάζει το πνεύμα και η ιδεολογία, [...] άρα είναι πολύ δύσκολο να ενώσεις διαφορετικούς κόσμους [...]. Δηλαδή, και να έχεις χτίσει εμπιστοσύνη, ξαναπάς στο μηδέν ή κάτι γίνεται μικρό ή μεγάλο και χάνεται [...]. Το ένα θέμα είναι η εμπιστοσύνη καθαρά, ένα θέμα αρχών, το άλλο είναι η συνέχιση και η αξιοπιστία, που πάλι έχει να κάνει

με εμπιστοσύνη, δηλαδή το να επιδιώκεις με συνέπεια από όλες τις πλευρές αυτό που λες ότι θα κάνεις [...]. Είναι σαν μια ομάδα αθλητική, αν ένας δεν κουνηθεί χάνει όλη η ομάδα, χάνεται όλος ο σχηματισμός [...], και είναι και η βιωσιμότητα η πραγματική που είναι και οικονομική.

Σύμφωνα με τη Χανδακά, τα σημαντικότερα θέματα των δικτύων, αλλά και οποιουδήποτε τύπου συνεργασίας, είναι αυτά της συνέχειάς τους στον χρόνο και του ανθρώπινου κεφαλαίου τους. Όπως χαρακτηριστικά είπε: «Ο άνθρωπος είναι πίσω απ' όλα αυτά».

Για το ζήτημα της συνεργασίας, ο Θεοδωρόπουλος αναφέρει ότι: «Δεν είναι τόσο απλό το να θέλεις να μοιραστείς αυτό το ωραίο μακρύ τραπέζι χιλιομέτρων που είναι η Συγγρού, το να καθίσουμε σε αυτό το τραπέζι όλοι». Για τη σύνθεση των διαφορετικών αντιλήψεων αναφέρει:

Είμαστε και ένας κόσμος, ιδιαίτερα σαν Έλληνες, που λειτουργούμε μοναχικά και ατομικιστικά. Θέλει πάρα πολύ δουλειά για να μπορέσουμε να λειτουργήσουμε συλλογικά και να μην είναι αυτό ευκαιριακό. Όμως, μπορούμε να κάνουμε κοινές δράσεις. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα πρέπει να πει ένας οργανισμός «Τι θέλω εγώ με αυτούς, εγώ είμαι καλύτερος», δεν υπάρχει καλύτερο, αυτό είναι μια κρίση του θεατή και όχι των ίδιων των καλλιτεχνών και των δημιουργών. Πρέπει να υπάρχουν κανόνες και κάτι που να τα συνδέει αυτά τα πράγματα για τη δημιουργία ενός κοινού σκοπού, είτε είναι η παραγωγή καλλιτεχνικών έργων, είτε είναι το ζωντάνεμα και η σύνδεση με τον κόσμο, καθώς και διάφοροι άλλοι λόγοι που να έχουν ενδιαφέρον.

3. Πιθανή συμμετοχή στο Δίκτυο Συγγρού

Η ανταπόκριση των πολιτιστικών οργανισμών σχετικά με τη συμμετοχή τους στο δίκτυο είναι καταρχήν θετική, ωστόσο και οι τέσσερις συνεντευξιζόμενοι εκφράζουν πολλούς προβληματισμούς.

Η Χανδακά σημειώνει ότι ως ιδέα είναι μοναδική και άξια θαυμασμού, αλλά αναρωτιέται τι γίνεται στην πράξη. Στη συνέχεια θέτει διάφορα ζητήματα: αυτά της ανταποδοτικότητας, του ανθρώπινου δυναμικού υποστήριξης ενός τέτοιου δικτύου – τις ανθρωποώρες δηλαδή που θα δίνονται στο δίκτυο, και το οικονομικό. Ξεκαθαρίζει ότι χρειάζεται ένα πλαίσιο ανταποδοτικότητας, για να συμμετέχει κάποιος ως μέλος. Για το ανθρώπινο δυναμικό, μιλά για τον μικρό αριθμό εργαζομένων σε πολιτιστικούς οργανισμούς, μάλιστα εργαζομένων που έχουν πολλαπλούς ρόλους, καθώς και τις μειώσεις προσωπικού που έχουν πραγματοποιηθεί σε αυτούς, πράγμα που καθιστά πρακτικά αδύνατο να δοθούν «έξτρα ανθρωποώρες» για το δίκτυο. Για

τη συνδρομή, σημειώνει ότι κάτι τέτοιο μπορεί να είναι δύσκολο για πολλούς οργανισμούς, φέρνοντας ως παράδειγμα τη μη συμμετοχή πολλών μουσείων στο ICOM, γιατί δεν μπορούν να την υποστηρίξουν οικονομικά.

Ο Θεοδωρόπουλος είναι θετικός στη συμμετοχή, θεωρεί όμως ότι ένας άξονας πολιτισμού σημαίνει συνεργασίες και όχι, π.χ., μια κουκκίδα σε ένα σχεδιασμένο χάρτη μαζί με άλλες 15-20 αντίστοιχες κουκκίδες, οι οποίες δημιουργούν μια πολιτιστική διαδρομή. Επιμένει ότι ο άξονας είναι κάτι που δημιουργείται μέσα από τις συνεργασίες και θεωρεί ότι αν υπάρχει αυτή η επιθυμία, μπορούν να συμβούν πολύ ωραία πράγματα στη διαδρομή του άξονα και όχι μόνο σ' αυτήν. Αναφέρει:

Σε αυτά πρέπει να κατεβαίνουμε με στρατηγικές σκέψεις, και από την άλλη με σεμνότητα και με σεβασμό ο ένας απέναντι στον άλλον, έτσι ώστε να είναι ισότιμη η συνεργασία [...]. Αν υπάρχει αυτή η βαθιά επιθυμία συμμετοχής στα κοινά, είμαι από τους πρώτους που βάζω την υπογραφή μου.

Ο Σωτηρακόπουλος, σχετικά με τη συμμετοχή, τοποθετεί δύο ενδιαφέροντα ζητήματα, αυτά της ταυτότητας και της αυτονομίας. «Θα ήθελα να ανήκω σε μια ενότητα, αλλά ο καθένας να έχει τον δικό του χαρακτήρα», λέει χαρακτηριστικά. Σχετικά με τη συνεργασία με το δίκτυο, σημειώνει:

Δεν μπορώ να απαντήσω σε αυτό. Δεν υπάρχει στη Συγγρού άλλο τέτοιο αμιγώς κινηματογραφικό σημείο. Συνεργασία θα μπορούσε να σημαίνει να μπορούμε στη θεματική των άλλων τεχνών, για παράδειγμα. Εγώ, όμως, δεν μπορώ να πάρω πρωτοβουλία, είμαστε πολύ μικροί για κάτι τέτοιο.

Το Egg, είναι ανοιχτό σε οποιαδήποτε συνεργασία, η οποία όμως θα είναι σχετική κυρίως με το αντικείμενό του, την προβολή, δηλαδή, της επιχειρηματικότητας. Ο Γεωργακόπουλος αναφέρει ότι:

Έχουμε συνεργαστεί με εκπαιδευτικά ιδρύματα των όμορων δήμων, έχουν έρθει μαθητές να δουν τις εγκαταστάσεις μας και τις δομές μας και γενικά για να τους κάνουμε μια μικρή παρουσίαση του πώς υποστηρίζουμε τους νέους επιχειρηματίες, αλλά και για να αποδαιμονοποιηθεί η επιχειρηματικότητα, γιατί αυτή την κουλτούρα μέχρι στιγμής δεν την έχουμε σαν λαός. Θεωρώ ότι υπάρχει πολύ μεγάλο πεδίο βελτίωσης σε αυτό τον τομέα [της εκπαίδευσης], έτσι ώστε να εκπαιδεύουν οι μαθητές ακόμα και δημοτικού και γυμνασίου, πολύ περισσότερο δε στη τριτοβάθμια εκπαίδευση και στο πανεπιστήμιο.

Ο ίδιος, μάλιστα, μιλώντας για μια πιθανή συμμετοχή του Egg στο δίκτυο, κάνει συγκεκριμένες προτάσεις που αφορούν την περιοχή:

Καταρχήν, θεωρούμε ότι και εμείς μπορούμε να συμμετέχουμε στο Δίκτυο Συγγρού, αλλά και οι εταιρίες που έχουμε υποστηρίξει, γιατί έχουμε αρκετές εταιρίες που δραστηριοποιούνται στους κλάδους της βιώσιμης ανάπτυξης στα πρότυπα του ESG.¹⁷⁸ Το πρόγραμμα Egg θα μπορούσε να συμμετέχει και σε πολιτισμικές εκδηλώσεις με την έννοια όμως της επιχειρηματικότητας, δηλαδή να υπάρχει η επαφή του κοινού με την επιχειρηματικότητα και σε συνεργασία με άλλους φορείς [...]. Το κοινό μπορεί να είναι το μαθητικό κοινό, μπορεί να είναι οι φοιτητές, ή οι νέοι εργαζόμενοι έτσι ώστε να τους φέρουμε σε επαφή με τις έννοιες της επιχειρηματικότητας, να δείξουμε στον κόσμο πως εύκολα πλέον είναι προσβάσιμη η επιχειρηματικότητα, η χρηματοδότηση και η εξωστρέφεια [...]. Στην εκπαίδευση των πολιτών, μπορούμε να φέρουμε σε επαφή τους πολίτες με τις εταιρίες μας – για παράδειγμα έχουμε εταιρίες που δραστηριοποιούνται στην ανακύκλωση, στο food waste [...]. Θα μπορούσαν και οι εταιρίες μας να προσφέρουν στο δίκτυο εκπαίδευση και προβολή ευαίσθητων ζητημάτων της κοινωνικής ανάπτυξης στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης γενικότερα, δηλαδή θα μπορούσαμε να συνεισφέρουμε πολύπλευρως.

4. Μετατροπή της Λεωφόρου Συγγρού σε Αστική Λεωφόρο

Για τη μετατροπή της Λεωφόρου Συγγρού σε αστική λεωφόρο, όλοι οι ερωτώμενοι σε γενικές γραμμές συμφωνούν.

Η Χανδακά επισημαίνει ότι τα θέματα αστικού σχεδιασμού, από τη στιγμή που ενδιαφέρουν όλους μας, τότε κινητοποιούν τα μέλη ενός δικτύου δημιουργώντας πεδίο συζήτησης αλλά και πίεσης σε μια δημόσια διαβούλευση.

Ο Σωτηρακόπουλος λέει χαρακτηριστικά ότι «Αν γίνει κάτι τέτοιο, θα το υποδεχτεί με πάρτι», και σημειώνει ότι ο Μικρόκοσμος βρίσκεται ουσιαστικά στο «τελευταίο σημείο» της Συγγρού, μεταξύ περιαστικού περιβάλλοντος και «εθνικής οδού».

Ο Γεωργακόπουλος επισημαίνει τη σημασία της συμμετοχής όλων των ενδιαφερομένων σε μια τέτοια πρωτοβουλία βελτίωσης του μικροπεριβάλλοντος της Συγγρού. Για αυτόν, δύο σημεία είναι σημαντικά: η δημιουργία κατάλληλης μελέτης από τους αρμόδιους φορείς και η τήρηση της όποιας αλλαγής από τους τελικούς χρήστες.

Και ο Θεοδωρόπουλος είναι σύμφωνος σε μια τέτοια μετατροπή, θεωρώντας πολύτιμη μια τέτοια ενέργεια. Προτείνει, μάλιστα, να κλείσει η Λεωφόρος Συγγρού για μια-δύο μέρες έτσι ώστε να γίνουν δράσεις που να συνδέσουν τους δήμους της

¹⁷⁸ Σημείωση: πρόκειται για το ακρωνύμιο της φράσης Environmental, Social corporate Governance. Η περιβαλλοντική, κοινωνική και εταιρική διακυβέρνηση αναφέρεται σε τρεις βασικούς παράγοντες για τη μέτρηση της βιωσιμότητας και του κοινωνικού αντίκτυπου μιας επένδυσης σε μια εταιρία ή επιχείρηση (<http://www.eurobankam.gr/el/esg>).

περιοχής, ενώ επίσης φαντάζεται καλλιτεχνικά δρώμενα που θα αποτελέσουν αφορμές συνάντησης των ανθρώπων.

5. Πόσο σημαντικά είναι τα δίκτυα σήμερα; – οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν

Η Χανδακά προσεγγίζει το ζήτημα αυτό μέσω μιας ευρύτερης οπτικής, που αφορά τους ανθρώπους και τον πλανήτη. Ελπίζει ότι έχουμε αρχίσει να κατανοούμε πως χρειάζεται να κάνουμε καλύτερη οικονομία, στο όνομα της αλληλεγγύης, αλλά και της βιωσιμότητας του πλανήτη. Η οικονομία απαιτεί, λοιπόν, το αλληλοσυμπλήρωμα και την ανταλλαγή ως εργαλεία συνεργασίας. Στα πλαίσια αυτά μιλά και για τον 17ο στόχο της Ατζέντας 2030 για τη βιώσιμη ανάπτυξη: ότι, δηλαδή, για να πετύχουμε χρειάζεται συνεργασία σε όλους τους τομείς.

Ο Γεωργακόπουλος πιστεύει ότι είναι πολύ σημαντική κάθε μορφή δικτύωσης. Θεωρεί ότι, τελευταία, η προσφορά της δικτύωσης και των δικτύων έχει βελτιωθεί σε όλους τους κλάδους. Η τεχνολογία, κατά τον ίδιο, έχει βοηθήσει στην καλύτερη προσφορά της πληροφορίας και στην ταχύτητα της επικοινωνίας, με συνέπεια να έχουν βελτιώσει την αποτελεσματικότητά τους τα δίκτυα, τα οποία, όμως, για να είναι τελεσφόρα, θα πρέπει να μην ξεχνούν τον σκοπό τον οποίο υπηρετούν. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

Δηλαδή, είναι κρίμα να αφιερώνεις χρόνο και να δίνεις υπεραξία σε ένα δίκτυο, και στο τέλος να υπάρχουνε τριβές για πιο μικρές ατζέντες που έχουν τα επιμέρους μέλη του δικτύου, με αποτέλεσμα να χάνεις τη κατεύθυνσή σου από τη μεγάλη ιδέα την οποία εξυπηρετεί το ίδιο το δίκτυο.

Ο ίδιος, τέλος, αναφέρει κάποια ζητήματα, που κατά τη γνώμη του αποτελούν προκλήσεις για τα δίκτυα:

Καταρχήν, ένας μεγάλος κίνδυνος που αντιμετωπίζει ένα δίκτυο είναι ο σκοπός για τον οποίο έχει δημιουργηθεί να μην παρουσιάζει επί της ουσίας ενδιαφέρον για τον κόσμο τον οποίο αντιπροσωπεύει, δηλαδή να μην υπάρχει όντως πραγματική ανάγκη για τη συγκρότηση ενός δικτύου. [...] Επιπλέον, αν ένα δίκτυο χάσει την αίγλη του, τούτο έχει να κάνει περισσότερο με τον τρόπο που διαχειρίζεται την πληροφορία και την επικοινωνία με τα μέλη του και με τους υποψήφιους ενδιαφερόμενους, με το κοινό του, δηλαδή [...]. Για παράδειγμα, μπορεί κάποιο δίκτυο να χρησιμοποιεί θεματολογίες οι οποίες αποπροσανατολίζουν το μυαλό του κοινού από τον σκοπό του δικτύου, έτσι ώστε να χάνουν τα μέλη το ενδιαφέρον τους και να μην συνεχίζουν να παρακολουθούν τα δρώμενά του. Δηλαδή, αυτό που θέλω να πω είναι

η επί της ουσίας καλή διαχείριση, η σωστή διαχείριση διαδικασιών και διεργασιών που διακρίνει ένα δίκτυο.

6. Βιώσιμη ανάπτυξη

Οι συνεντευξιαζόμενοι προσεγγίζουν διάφορες όψεις της βιώσιμης ανάπτυξης και της βιωσιμότητας, από τη μικρή κλίμακα έως τη μεγαλύτερη.

Για τον Θεοδωρόπουλο, η βιώσιμη ανάπτυξη είναι ένα θέμα που τον απασχολεί όλ' αυτά τα χρόνια της δραστηριοποίησής του, μάλιστα σε καθημερινή βάση, και σχετίζεται με το αφούγκρασμα της κοινωνίας, με το ποιες επιλογές κάνει κάθε οργανισμός και ποιο έργο παράγει.

Ο Σωτηρακόπουλος, υπό το πρίσμα των τρομερών κτυπημάτων που έχει επιφέρει η πανδημία στον κινηματογραφικό χώρο με το κλείσιμο των αιθουσών και τη μη πραγματοποίηση των φεστιβάλ όπως τα γνωρίζαμε μέχρι τώρα, αναφέρεται στις δυσκολίες που αυτός ο χώρος αντιμετωπίζει, σημειώνοντας ότι, παρά την ανακοπή της ροής κυκλοφορίας και διανομής, νέες ταινίες συνεχίζουν να παράγονται.

Η Χανδακά εστιάζει στην «πράσινη συνείδηση» και στο γεγονός ότι στην Ελλάδα κανείς στην πραγματικότητα δεν ακολουθεί ακόμη σταθερά τα προτάγματά της. Ένας από τους βασικούς λόγους ενασχόλησης με αυτήν, την τελευταία περίοδο, είναι τα οικονομικά πακέτα της Ε.Ε. τα οποία την προωθούν. Σε αυτή τη διαδικασία διακρίνει δύο επίπεδα: το πρώτο αφορά τη δημιουργία περιβάλλοντος προώθησης και ευαισθητοποίησης της πράσινης συνείδησης (με το μουσείο να αποτελεί καλό πεδίο, ως χώρος που ο κόσμος εμπιστεύεται), και το δεύτερο αφορά την ίδια την λειτουργία ενός οργανισμού, δηλαδή τις εσωτερικές αλλαγές που πρέπει να κάνει και οι οποίες είναι πολύ μεγάλες.

Το Egg, επισημαίνει ο Γεωργακόπουλος, ακολουθεί τους κανονισμούς που έχουν θεσπιστεί από την τράπεζα Eurobank, ως μέλος της, για την όσο το δυνατόν πιο πράσινη διαχείριση των διαδικασιών, των υποδομών και των εγκαταστάσεων κι επιπλέον προωθεί αυτές τις έννοιες στις ομάδες που υποστηρίζει, χρησιμοποιώντας και τα πρότυπα του ESG.

7. Η τομή της πανδημίας της COVID-19 και η διαδικασία ψηφιακού μετασχηματισμού

Το Egg, σύμφωνα με τον Γεωργακόπουλο, επηρεάστηκε σε μικρό βαθμό από τη πανδημία, γιατί είχε ξεκινήσει τον ψηφιακό μετασχηματισμό πριν αυτή ξεσπάσει. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα να μη χαθεί ο ρυθμός της εργασιακής καθημερινότητας και η ανάλογη παραγωγικότητα, γιατί ήταν ήδη προετοιμασμένο για την εξ αποστάσεως εργασία.

Το Θέατρο του Νέου Κόσμου, σύμφωνα με τον Θεοδωρόπουλο, στην αρχή της πανδημίας της COVID-19 επεξεργάστηκε ψηφιακά το αρχείο των θεατρικών του παραστάσεων και ανέβασε στο διαδίκτυο ένα μεγάλο μέρος από αυτές με δωρεάν πρόσβαση. Στη συνέχεια, αποφάσισε να μην μπει στη διαδικασία δημιουργίας online παραστάσεων με εισιτήριο. Στην απόφασή του αυτή έπαιξαν ρόλο δύο παράγοντες: ο πρώτος είναι ότι θα έπρεπε να επενδυθούν πολλά χρήματα για υψηλού επιπέδου γυρίσματα και ο δεύτερος είχε να κάνει με μια από τις βασικές αρχές και αξίες του θεάτρου, αυτήν της σχέσης των ηθοποιών με το κοινό, το οποίο «αποτελεί συμπληρωματική μονάδα μέσα σε μια παράσταση».

Ο Σωτηρακόπουλος πιστεύει ότι, παρά τον μεγάλο αριθμό επιλογών κινηματοθέασης (πλατφόρμες, υπολογιστές, downloading κ.ά.) που υπάρχουν σήμερα και τους οποίους ενδυνάμωσε η κατάσταση της πανδημίας, η κοινωνική κινηματοθέαση δεν θα πεθάνει ποτέ, το να είσαι, δηλαδή, με αγνώστους που έρχεστε όλοι μαζί στον κινηματογράφο για τον ίδιο λόγο.

Η Χανδακά, με την εμπειρία που αποκόμισε ως γενική συντονίστρια του Διεθνούς Συνεδρίου CoMuseum,¹⁷⁹ το οποίο για πρώτη φορά πραγματοποιήθηκε εξολοκλήρου online τον Δεκέμβριο του 2020, σχολιάζει τον ψηφιακό μετασχηματισμό:

Φέτος ήτανε μια πολύ καλή χρονιά, μας ανάγκασε το COVID να το πάμε αλλού, να το κάνουμε αλλιώς, και μας βγήκε σε καλό δημιουργικά και εξελικτικά για το συνέδριο. Πάμε προς μια κατεύθυνση που δεν την είχαμε πριν καθόλου στον νου μας, δεν λέω μόνο για το ψηφιακό μέρος το ίδιο, ότι δηλαδή χρησιμοποιώ το ψηφιακό μέσο το ίδιο, δεν είναι αυτή η διαφοροποίηση, αλλά εννοώ όλο το άνοιγμα του οράματος και του μυαλού, το πού θέλουμε να φτάσουμε, το οποίο άλλαξε τελείως.

¹⁷⁹ Πρόκειται για ετήσιο συνέδριο για τα μουσεία και τους πολιτιστικούς οργανισμούς, που πραγματοποιείται στο Μουσείο Μπενάκη από το 2011. Για περισσότερες πληροφορίες: <https://thecomuseum.org/?lang=el/>

Συμπεράσματα

Κατά τον Castells (2004), η δύναμη δεν βρίσκεται στους θεσμούς, στο κράτος ή στις μεγάλες εταιρίες, αλλά στα δίκτυα που συγκροτούν τη κοινωνία. Ο αδιαμφισβήτητος ρόλος τους στη σύγχρονη ανθρώπινη δραστηριότητα έχει δημιουργήσει έναν «τρίτο χώρο», τον «δικτυακό», μετά το κράτος και τις αγορές. Η θέση τους στο κοινωνικό και πολιτιστικό γίνεσθαι καθορίζεται από τον βαθμό συμμετοχικότητας σε αυτά και από την επιδραστικότητά τους. Τα δίκτυα μπορούν ταυτόχρονα να συνενώνουν το τοπικό με το παγκόσμιο, το αναλογικό με το ψηφιακό, έχοντας ως βασικά τους γνωρίσματα τη συνεργασία, την αντιπροσωπευτικότητα, τη διάδοση της πληροφορίας και την επικοινωνία. Διαφοροποιούνται ανάλογα με το χωρικό επίπεδο δραστηριοποίησής τους (τοπικά, περιφερειακά, εθνικά, ευρωπαϊκά, διεθνή) τους τομείς και τις θεματικές των πολιτιστικών εκφράσεων (παραστατικές τέχνες, πολιτιστική κληρονομιά, μουσική, αρχιτεκτονική κ.ο.κ.), την ταυτότητα των μελών τους (άτομα, ομάδες, οργανισμοί κ.ο.κ.), τους σκοπούς και τις βασικές τους λειτουργίες. Παρά τις διαφορετικές τους αφετηρίες και ανεξάρτητα από τις μορφές και τον χαρακτήρα που έχουν, βρίσκονται αντιμέτωπα με κοινά προβλήματα.

Οι έρευνες που παρουσιάστηκαν στην εργασία, ανέδειξαν την κοινότητα των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν και αφορούν τη διακυβέρνηση, τη χρηματοδότηση, την υποστήριξη της αποστολής τους, την επικοινωνία μεταξύ των μελών τους, τη συμμετοχή και τη βιωσιμότητα. Το ανθρώπινο κεφάλαιο και οι σχέσεις μεταξύ των μελών τους κατέχουν υψηλή θέση στη προβληματική που απασχολεί τα δίκτυα, ενώ η ίδια η δικτύωση ως «τέχνη της συνεργασίας» (DeVlieg, 2001), παίζει καθοριστικό ρόλο στη συνοχή τους. Η επίτευξη των σκοπών ενός δικτύου, η επιτυχία και η βιωσιμότητά του, εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες, ιδίως όμως από τη στρατηγική που το καθένα αναπτύσσει και τις ιδιαίτερες συνθήκες μέσα στις οποίες γεννιέται και αναπτύσσεται.

Η εργασία ασχολήθηκε, επίσης, με την ανάδειξη της σημασίας των πολιτιστικών δικτύων αλλά και του πολιτισμού γενικότερα ως μέρος της πολιτικής ατζέντας για την αστική ανάπτυξη. Στα πλαίσια αυτά συντάχθηκαν δύο κατάλογοι, στον πρώτο καταγράφηκαν τα ευρωπαϊκά δίκτυα και η συμμετοχή των εγχώριων πολιτιστικών οργανισμών σε αυτά και στον δεύτερο τα ελληνικά.

Τα ευρωπαϊκά δίκτυα συνδέονται με τις ευρωπαϊκές πολιτιστικές πολιτικές μέσω των ανάλογων προγραμμάτων των τελευταίων. Οι τρεις ευρωπαϊκές περιπτώσεις (Art Factory, Challenging the City Scale, Trans Europe Halles/Cultural and Creative Spaces and Cities) που μελετήθηκαν εδώ με κοινά τους σημεία τον ολιστικό στρατηγικό σχεδιασμό, τη διεπιστημονικότητα, τη συμμετοχή της κοινότητας, τις συνέργειες ανάμεσα σε διαφορετικούς δρώντες και τη συν-δημιουργία, παρήγαγαν θετικά αποτελέσματα στην πόλη. Η πόλη, όπως έδειξε και η μελέτη των παραπάνω περιπτώσεων, μπόρεσε να αξιοποιήσει υπέρ της τα δίκτυα, προκειμένου να βελτιώσει την ποιότητα ζωής των κατοίκων της. Στην κατεύθυνση αυτή έχουν εμφανιστεί νέα αστικά μοντέλα πολιτισμού (υβρίδια), τα οποία χαρακτηρίζονται από διαφορετικά περιεχόμενα παραγωγής ή κατανάλωσης και από ποικιλία ονομάτων (clusters, hubs, incubators, platforms, networks), συναρθρώνοντας ένα συνολικότερο αφήγημα που περιλαμβάνει τη δημιουργικότητα, τον πολιτισμό και την επιχειρηματικότητα.

Η επισκόπηση των δικτύων κάλυψε επίσης ένα ευρύ γεωγραφικό φάσμα, από το διεθνές και ευρωπαϊκό μέχρι το ελληνικό, τεκμηριώνοντας τη δυναμική και τη σημασία τους. Στην ελληνική περίπτωση ξεχωρίζουν τα παραδείγματα της Στέγης (συμμετέχει σε 12 ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα), του Bios-Romantso (συντονιστής στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημιουργικών Κόμβων), του Δικτύου Μουσείων Ιονίων Νήσων (που συγκροτήθηκε εν μέσω της πανδημίας) κ.ά. Σε αυτά αποτυπώνεται ο βαθμός συμμετοχικότητας, η ανάπτυξη πρωτοβουλίας και η ανάγκη των συνεργασιών για την επίτευξη των κοινών στόχων που ωφελούν τις τοπικές κοινωνίες. Στον αντίποδα, η μελέτη επισήμανε το γεγονός ότι κατά κανόνα οι ελληνικοί πολιτιστικοί οργανισμοί και οι δημιουργικές βιομηχανίες δεν συμμετέχουν ακόμη ενεργά σε δίκτυα τόσο ευρωπαϊκά όσο και εγχώρια. Τα εμπόδια για τη μη συμμετοχή τους, ποικίλουν: μπορεί να είναι οικονομικά (π.χ., συνδρομή μέλους), έλλειψη του απαιτούμενου ανθρώπινου δυναμικού και χρόνου (στην Ελλάδα οι πολιτιστικοί οργανισμοί έχουν κατά κανόνα μικρό μέγεθος) και, τέλος, η έλλειψη πληροφόρησης για αυτά.

Η συζήτηση για την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης περιλαμβάνεται στην ατζέντα των τοπικών δικτύων. Για να είναι βιώσιμο ένα τοπικό δίκτυο, απαιτείται η ύπαρξη ενός κοινού οράματος αρκετά ισχυρού έτσι ώστε να συνδέονται όλοι με αυτό, καθώς και η συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών (stakeholders theory). Το Δίκτυο Συγγρού αποτελεί σύστημα πολιτισμικής συνέργειας, γιατί συνενώνει

διαφορετικούς ενδιαφερόμενους, δημιουργώντας ένα πλαίσιο δυνητικής βιώσιμης ανάπτυξης. Τα έως τώρα διαθέσιμα στοιχεία γι' αυτό (αρχική διακήρυξη, απολογισμοί συνεδρίου και εργαστηρίου συν-δημιουργίας), δημιουργούν βάσιμες προσδοκίες για την πολιτισμική επίδραση στις τοπικές κοινωνίες και τη βιώσιμη ανέλιξη των τελευταίων. Η ενσκήψασα πανδημία υπήρξε, όμως, «κομβικό χρονικό σημείο» και για το μελετώμενο δίκτυο, καθώς σταμάτησε/ανέστειλε τη λειτουργία του, δημιουργώντας ασάφεια σχετικά με τη συνέχεια και το μέλλον του, τη στιγμή μάλιστα που βρισκόταν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη στρατηγική, τις αξίες, τους στόχους και τις δράσεις του.

Το δίκτυο εξετάστηκε μέσα από δύο οπτικές γωνίες: αυτή των βασικών οργανωτικών του χαρακτηριστικών (ταυτότητα, ετερογένεια, διακυβέρνηση, στρατηγική, μέλη, στόχοι, χρηματοδότηση κ.ο.κ.) και αυτή των σχέσεών του με τις τοπικές κοινωνίες (ρόλος, δράσεις, αντίκτυπος κ.ο.κ.).

Τα εμπειρικά δεδομένα που συλλέχτηκαν από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις μπορούν να συμβάλλουν στη συζήτηση για το Δίκτυο Συγγρού, δεδομένου ότι οι περιπτώσεις που μελετήθηκαν είναι πλούσιες σε πληροφορία (information-rich cases) (Patton, 2002). Η ερμηνευση των αποτελεσμάτων δεν μπορεί, βέβαια, να μας δώσει απολύτως ασφαλή συμπεράσματα, τόσο επειδή τα δεδομένα τέτοιου τύπου ενδέχεται να είναι ανοιχτά σε ποικίλες ερμηνείες, όσο και επειδή, λόγω της φύσης της μελέτης, δεν υπάρχουν κατατεθειμένες οι θέσεις και οι σκέψεις του συνόλου των μελών που απαρτίζουν το δίκτυο. Με βάση την έρευνα, εμπειρική και μη, τη διεθνή και ελληνική εμπειρία, και υπό τα σκοτεινά πέπλα της πανδημίας, είναι ορατές δύο εκ διαμέτρου αντίθετες τάσεις σχετικά με την πορεία του: η μία το θεωρεί θνησιγενές, ενώ στον αντίποδα η άλλη πιστεύει ότι αναδεικνύεται ως ικανό να συνεχίσει, υπό προϋποθέσεις, και να παρουσιάσει ανελικτική πορεία.

Η πρώτη τάση υποδεικνύει ότι το δίκτυο δεν θα μπορέσει να συνεχίσει τη πορεία του, γιατί θα υπερισχύσουν οι εγγενείς του αδυναμίες και τα αναφυόμενα προβλήματα που θα το καταστήσουν μη λειτουργικό. Οι παράγοντες που συντελούν στην κατεύθυνση αυτή είναι εσωτερικοί (π.χ., η δυσκολία συγκρότησης της νομικής του υπόστασης, οι αρνητικές επιπτώσεις της ετερογένειάς του, η χρηματοδότηση, ο ανθρώπινος παράγοντας, η διακυβέρνησή του κ.ο.κ.), και εξωτερικοί (π.χ. η έλλειψη συμμετοχικότητας, η μη στήριξη από την Περιφέρεια Αττικής και την Τοπική Αυτοδιοίκηση [τους δήμους Αθήνας, Καλλιθέας, Νέας Σμύρνης και Παλαιού

Φαλήρου] ή ακόμη και από το Πάντειο Πανεπιστήμιο, το οποίο ξεκίνησε αυτή την πρωτοβουλία).

Η δεύτερη υποδεικνύει τη συνέχιση, ενδυνάμωση και ανέλιξη του δικτύου, στηριζόμενη στα ερευνητικά δεδομένα αλλά και στο γεγονός ότι τα δίκτυα αποτελούν συστήματα που, συνδυάζοντας ετερόκλητα στοιχεία, είναι ικανά να ανταπεξέλθουν σε προκλήσεις. Το ζήτημα της ετερογένειας, με όλα τα μειονεκτήματά της, δεν παύει να αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των συνεργασιών οργανισμών με διαφορετική φιλοσοφία. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι όλοι οι εκπρόσωποι των μελών του δικτύου που πήραν μέρος στη συνέντευξη, εξέφρασαν την επιθυμία και την ισχυρή βούληση για τη συνέχεια αλλά και την περαιτέρω εξέλιξη και ανάπτυξή του, όπως καταφάνηκε και από τις απαντήσεις τους στο ερώτημα πώς το φαντάζονται σε 5-10 χρόνια από σήμερα.

Οι εκπρόσωποι των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών που βρίσκονται στον άξονα της Λεωφόρου Συγγρού αλλά δεν αποτελούν μέλη του δικτύου, εξέφρασαν στις συνεντεύξεις τους τη θετική τους στάση σχετικά με τη συμμετοχή τους σε αυτό, αλλά και τους προβληματισμούς τους. Απαραίτητα συστατικά μιας επιτυχημένης συνεργασίας, κατ' αυτούς, είναι η ισότιμη συμμετοχή (ειδικά όταν η δυναμική μεταξύ των οργανισμών είναι άνιση) και η ομογενοποίηση των διαφορετικών ατζεντών, με στόχο την υπεράσπιση του «κοινού καλού». Οι οργανισμοί αυτοί, όντας συνδεδεμένοι με τις περιοχές όπου δραστηριοποιούνται, πληρούν έτσι μια από τις βασικές προϋποθέσεις για συμμετοχή σε τοπικά δίκτυα. Παρά τις απογοητεύσεις από τις ανεπιτυχείς, στο παρελθόν, προσπάθειες συνεργασίας και τη γνώση των ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής περίπτωσης, δηλαδή της έλλειψης εμπιστοσύνης και του ατομικισμού, τα μη-μέλη επιθυμούν τις συνέργειες και προσβλέπουν θετικά σε αυτές.

Η συμμετοχή σε ευρωπαϊκά, συνήθως τετραετή προγράμματα, όπως φάνηκε και από τα παραδείγματα που εξετάστηκαν, συμβάλλει στην εδραίωση και υποστήριξη ενός δικτύου, στην απόκτηση εμπειρίας και τεχνογνωσίας και στα παραγόμενα για την πόλη θετικά αποτελέσματα, συντείνοντας στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη. Το Δίκτυο Συγγρού μπορεί κι αυτό, λοιπόν, να αντλήσει διδάγματα από τη διεθνή εμπειρία, αξιοποιώντας μελέτες περιπτώσεων και πρακτικές στην κατεύθυνση ενίσχυσής του, καθώς και να επωφεληθεί από ανάλογα προγράμματα, όπως π.χ. από το URBACT, που έχει ως στόχο την ενδυνάμωση της βιώσιμης ανάπτυξης, ή από την πρωτοβουλία «Αστικές Καινοτόμες δράσεις» (Urban Innovative Actions), η οποία

υποστηρίζει καινοτόμα και ποιοτικά έργα που σκοπό έχουν να αντιμετωπίσουν ζητήματα συνδεδεμένα με τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη.

Η πανδημία της COVID-19 λειτούργησε, ως ένα σημείο, ανασχετικά και περιοριστικά για την έρευνα, οδηγώντας στην αναπροσαρμογή του σχεδιασμού της με βάση τις νέες συνθήκες: από τις συνεντεύξεις, μόνο μια πραγματοποιήθηκε δια ζώσης, ενώ τα πολύμηνα «λοκντάουν» και οι κλειστοί για το κοινό πολιτιστικοί χώροι δεν έδωσαν τη δυνατότητα για έρευνα σε αυτούς, καθώς και γενικότερα στον άξονα και στις γειτονιές της Λεωφόρου Συγγρού.

Τα ευρήματα της εμπειρικής έρευνας, που πραγματοποιήθηκε υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες τις οποίες περιγράψαμε, αποτυπώνουν μόνο μια στιγμή του χρόνου για το Δίκτυο Συγγρού, γι' αυτό κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω έρευνα. Το συνέδριο (2018) και το εργαστήριο συν-δημιουργίας (2019), με το πλήθος των προτάσεων και των ιδεών που κατατέθηκαν, αποτελούν «μεγάλες δεξαμενές» άντλησης θεμάτων για μελλοντική έρευνα. Αλλά και πλην αυτών, το ερευνητικό πεδίο μπορεί να εμπλουτιστεί ακόμη περισσότερο, μέσω π.χ. μιας μελέτης για το ανθρώπινο δυναμικό του δικτύου, τις σχέσεις των μελών του αλλά και με τους κατοίκους της περιοχής και τους τοπικούς ενδιαφερόμενους (stakeholders), αφού τόσο η βιβλιογραφική επισκόπηση όσο και τα ερευνητικά δεδομένα ανέδειξαν ότι τα δίκτυα αφορούν σε μεγάλο βαθμό τους ανθρώπους και όχι τους θεσμούς. Στο ίδιο μήκος κύματος, οι πολιτιστικοί οργανισμοί του δικτύου θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν στοχευμένες έρευνες κοινού στους επισκέπτες που προσέρχονται στους χώρους τους, με στόχο να αφουγκραστούν την τοπική κοινωνία και να διερευνήσουν τάσεις και απόψεις για το δίκτυο.

Ως κατακλείδα, η νέα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα (πανδημία, ψηφιακός μετασχηματισμός, οικονομικές κρίσεις, αλλαγές συνηθειών και τρόπου εργασίας επικοινωνίας και ψυχαγωγίας) καθιστά απαραίτητη την ανάπτυξη πολιτισμικών μοντέλων που έχουν ως αρχή τη βιώσιμη ανάπτυξη. Το Δίκτυο Συγγρού, στα πλαίσια αυτά, έχει τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες να εξελιχθεί και να αναδείξει το όραμά του για οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ανέλιξη των περιοχών όπου δραστηριοποιείται.

Βιβλιογραφία – Πηγές

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αυδίκος, Β., Φάλλας, Ι., & Χάρδας, Α. (2015). *Συνεργατικοί σχηματισμοί και αστική ανάπτυξη: η περίπτωση της Αθήνας*. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Ινστιτούτο μικρών επιχειρήσεων-Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας).
- Αυδίκος, Β. (2020). Συνεργατικοί χώροι εργασίας: χαρακτηριστικά, τάσεις και προτάσεις πολιτικής, *Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ* 15/2020, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Ανακτήθηκε από: https://imegsevee.gr/wp-content/uploads/2020/06/synergatikoι_xwroi_ergasias.pdf
- Βλίζος, Σ. (2021, Φεβρουάριος 6). Μουσειακή ισχύς εν τη ενώσει. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε από: <https://www.kathimerini.gr/culture/561254728/moyseiaki-ischys-en-ti-enosei/>
- Giddens, A. (1989). *Κοινωνιολογία* (επιμ. μτφ. Δ. Τσαούσης). Αθήνα: Gutenberg.
- Γοσποδίνη, Α. (2006). Σκιαγραφώντας, ερμηνεύοντας και ταξινομώντας τα νέα τοπία της μεταβιομηχανικής πόλης. Στο Α. Γοσποδίνη & Η. Μπεριάτος (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη* (σ. 27-50) Αθήνα: Κριτική.
- Γοσποδίνη, Α. (2008). Μεταβιομηχανικές οικονομίες και χωρικοί μετασχηματισμοί των πόλεων: Αναλύοντας τη μετα-Ολυμπιακή Αθήνα. Ανακτήθηκε από: http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/3548/2/3548_Metaolympiaki%20Athina.pdf
- Δέφνερ, Α., Καραχάλης, Ν., & Μεταξάς, Θ. (2012). Το Μάρκετινγκ του Τόπου στην Ελλάδα: Η θεωρία, η πρακτική και η διδασκαλία ενός πολυεπιστημονικού αντικειμένου. Στο Α. Δέφνερ. και Ν. Καραχάλης (επιμ.), *Marketing και Branding Τόπου: Η Διεθνής Εμπειρία και η Ελληνική Πραγματικότητα* (σ. 17-40). Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Ζερβάκη, Α. (2018). Πολιτισμός και διεθνής οργάνωση: η συμβολή της Unesco στη διαμόρφωση των σύγχρονων πολιτιστικών διεθνών σχέσεων και

- διακυβέρνησης. Στο Μ. Κοντοχρήστου (επιμ.), *Διεθνές Γίγνεσθαι και Πολιτισμός* (σ. 79-99) Αθήνα: Σιδέρης.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας* [ηλεκτρονικό βιβλίο] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από: <http://hdl.handle.net/11419/5826>
- Θωίδου, Ε., & Φουτάκης, Δ. (2016). Δημιουργικότητα και χωρικές πολιτικές: έννοιες, ανοικτά ζητήματα και προοπτικές. Στο Β. Αυδίκος, & Θ. Καλογερέσης (επιμ.), *Κείμενα για τη δημιουργική οικονομία. Αγορές, εργασία, πολιτικές* (σ. 197-228). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Καλογερέσης, Θ. & Κουρτέσης, Α. (2016). Δημιουργικότητα και ανάπτυξη: μύθοι και πραγματικότητες με αφορμή την περίπτωση της Θεσσαλονίκης. Στο Β. Αυδίκος, & Θ. Καλογερέσης (επιμ.), *Κείμενα για τη δημιουργική οικονομία. Αγορές, εργασία, πολιτικές* (σ. 257-290). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Καραγιάννης, Ν. (2015, Ιανουάριος 30). Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος ΕΜΠ: Οι Αστικές Λεωφόροι, σημασία και ρόλος στην πόλη του αύριο. *Ypodomes.com*. Ανακτήθηκε από: <https://ypodomes.com/pya-p-a-ko-p-b-on-oc-m-o-a-k-c-wf-ro-nma-a-ka-p-oc-nv-n-ou-a-p-o-d45/>
- Καραχάλης, Ν. (2018). Η συμβολή των νέων χώρων πολιτισμού στο branding της Αθήνας: ευκαιρίες και διλήμματα. Στο Μ. Κοντοχρήστου (επιμ.), *Διεθνές Γίγνεσθαι και Πολιτισμός* (σ. 231-253) Αθήνα: Σιδέρης.
- Καρβούνης, Α. (2016). Η Συνεργατική Δημιουργικότητα των Πόλεων: Μορφές, Κίνητρα και Ασυνέχειες της Ευρωπαϊκής Δικτύωσης των Ελληνικών Δήμων. Στο Β. Αυδίκος, & Θ. Καλογερέσης (επιμ.), *Κείμενα για τη δημιουργική οικονομία. Αγορές, εργασία, πολιτικές* (σ. 229-256). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Καυκαλάς, Γ., Βιτοπούλου, Α., Γεμεντζή, Γ., Γιαννακού, Α., Τασοπούλου, Α., (2015). Αναζήτηση της βιώσιμης και ανθεκτικής πόλης: συγκρούσεις και συναινέσεις στο πλαίσιο της κρίσης. Στο Γ. Καυκαλάς, Α. Βιτοπούλου, Γ. Γεμεντζή, Α. Γιαννάκου, Α. Τασοπούλου (επιμ.), *Βιώσιμες πόλεις προσαρμογή και ανθεκτικότητα σε περιόδους κρίσης* (σ. 328-367) [ηλεκτρονικό βιβλίο] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2227>
- Κόνσολα, Ν. (2011α). *Δίκτυα μουσείων στη σύγχρονη πόλη*. Ελληνικό Τμήμα της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης, Αθήνα, 6-7 Μαΐου 2011.

- Κόνσολα, Ν. (2011β). Αστική αναζωογόνηση και πολιτιστική κληρονομιά: η περίπτωση ελληνικών πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους. Στο *Τόμος Τιμητικός για τον καθηγητή Παύλο Λουκάκη* (σ. 37-58). Αθήνα: Gutenberg.
- Κοντοχρήστου, Μ. (2018). Οικοδομώντας την Ευρώπη. Οι πολιτικές πολιτισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο Μ. Κοντοχρήστου (επιμ.), *Διεθνές Γίνεσθαι και Πολιτισμός* (σ. 255-274). Αθήνα: Σιδέρης.
- Κουρλιούρος Η. (2004). Η διαλεκτική του παγκόσμιου-τοπικού μέσω των βιομηχανικών δικτύων: Η περίπτωση της Pechiney στην Ελλάδα. Πανελλήνιο Γεωγραφικό Συνέδριο (ΕΓΕ), Μυτιλήνη, 2004. DOI:10.13140/2.1.3591.2647
- Κουρλιούρος, Η. (2009). *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου. Οικονομικές Γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κnox, P., & Pinch, S. (2009). *Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων* (επιμ. Θ. Μαλούτας, μτφρ. Γ. Αλεξανδρή κ.ά.). Αθήνα: Σαββάλας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1982, 2006).
- Λαζαρέτου, Σ. (2014). *Η έξυπνη οικονομία: πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών- Τμήμα Ειδικών Μελετών. Ανακτήθηκε από: <https://www.bankofgreece.gr/Publications/Paper2014175.pdf>
- Λεάνδρος, Ν. (2012). *Οικονομική κρίση και σύγχρονη ανάπτυξη*. Αθήνα: Διόνικος.
- Λεάνδρος, Ν. (2018, Οκτώβριος 19). Μεγάλη αναπτυξιακή πρωτοβουλία το δίκτυο πολιτιστικών και εκπαιδευτικών φορέων της Λ. Συγγρού και της ΤΑ. *Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων*. Ανακτήθηκε από: https://www.amna.gr/home/article/302692/N-Leandros-Megali-anaptuxiaki-protoboulia-to-diktuo-politistikon-kai-ekpaideutikon-foreon-tis-Leoforou-Suggrou?fbclid=IwAR1efwSF8PT1GG6kI74Ic8nS0weyPLR89IBIc5OTAWxEAPFKSD6_nVLBhbo
- Λεοντίδου, Λ. (1998). Αστική ανάπτυξη και αναδιάρθρωση. Στο Η. Ευθυμιόπουλος & Μ. Μοδινός (επιμ.), *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος* (σ. 111-123). Αθήνα: Στοχαστής.
- Λεοντίδου, Λ. (2002). Η πόλη της Παγκοσμιοποίησης: Τοπία εξουσίας και εστίες αντίστασης στον πλανητικό πολιτισμό. Στο Η. Ευθυμιόπουλος, Μ. Μοδινός (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και περιβάλλον* (σ. 181-194). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα & Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ).

- Λεοντίδου, Λ. (2004). Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: από την Πολεοδομική στην Επιχειρηματική Πόλη. Στο Δ. Οικονόμου, Γ. Σαρηγιάννης, Κ. Σερραίος (επιμ.) *Πόλη και χώρος από τον 20ο στον 21ο αιώνα. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό*, Αθήνα: ΕΜΠ – Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – ΣΕΠΟΧ (Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας).
- Λεοντίδου, Λ. (2009). Γεωγραφικές φαντασίες της παγκοσμιοποίησης. Στο Λ. Λεοντίδου κ.ά. (επιμ.), *Αγεωγράφητος Χώρα. Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σακαλής, Φ. (2018). *Προκλήσεις και στοιχήματα της δικτύωσης στην Τοπική Αυτοδιοίκηση: το παράδειγμα της documenta 14*. Ανακοίνωση στο Συνέδριο Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής και ο πολιτιστικός άξονας της Συγγρού, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Νοέμβριος 7-8.
- Σουλιώτης, Ν. (2013). Συμβολική οικονομία στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας: αποτίμηση και προοπτικές για μια νέα αστική πολιτική. Στο Θ. Μαλούτας, Γ. Κανδύλης, Μ. Πέτρου, & Ν. Σουλιώτης (επιμ.), *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα* (σ. 91-117). Αθήνα: ΕΚΚΕ (Εθνικό κέντρο κοινωνικών ερευνών) και Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από: https://www.ekke.gr/publication_files/to-kentro-tis-athinas-os-politiko-diakiveuma
- Σουλιώτης, Ν. (2018). Διεθνή πολιτιστικά δίκτυα πόλεων: δύο μελέτες περίπτωσης. Στο Μ. Κοντοχρήστου (επιμ.), *Διεθνές Γίνεσθαι και Πολιτισμός* (σ. 255-274). Αθήνα: Σιδέρης.
- Συνέργεια (1998). Στο *Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Τουρνικιώτης, Π. (2013). Συγγρού: Από τον αυτοκινητόδρομο στην Αστική Λεωφόρο & Η σύνδεση της Αθήνας με το παραλιακό μέτωπο και τον Πειραιά. Στο (Παρμενίδης, Γ. επιστημονικός υπεύθυνος), Ερευνητικό Πρόγραμμα: *Διερεύνηση στρατηγικών για τη δικτύωση των αστικών παρεμβάσεων στο μητροπολιτικό κέντρο Αθηνών* (σ. 233-396). Αθήνα: Περιφέρεια Αττικής-Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2015). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης, Χ. Θεοφιλίδης (επιμ.). *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και ερευνητική πράξη* (σ. 473-498). Αθήνα: Πεδίο.

Ξενόγλωσση

- Alberti, V. & Panella, F. (2020). Ευρωπαϊκός πολιτισμός από το σπίτι. *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. Ανακτήθηκε από: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/digital/european-culture-home_el
- Arreaga, M., Hernández, S.F. & Rodríguez, J. (2020) How might urban labs foster collaborative innovation processes? Στο M. Cremer, M.F. De Tullio, P. Gielen, V. Torre (επιμ.), *Policy analysis policy recommendations* (σ. 122-130). Amsterdam: European Cultural Foundation & Creative Industry Košice.
- Barabasi, A. (2016). Network Science. Ανάκτηση από: <http://networksciencebook.com/>
- Bayrakdaroglu, F. (2017). Management of a city brand: an examination on three stakeholder's attitudes. Στο P. Popoli (επιμ.), *Advancing Insights on Brand Management* (σ. 157-170). IntechOpen DOI: 10.5772/intechopen.69458
- Beriatos, E. & Gospodini, A. (2004). "Glocalizing" urban landscapes: Athens and the 2004 Olympics. *Cities* 21(3), 187-202. doi:10.1016/j.cities.2004.03.004
- Buitrago, R.P.F. & Duque, M.I. (2013). Η *Πορτοκαλί Οικονομία, μια Διαρκής ευκαιρία*. (επιμ.: Ε. Μαυρομιχάλη, μτφρ. Κ. Σαμιώτου). Νέα Υόρκη: Διαμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης (IDB).
- Castells, M. (1989). *The informational city: information technology, economic restructuring and the urban regional process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Castells, M. (1999). Grassrooting the space of flows, *Urban Geography*, 20 (4), 294-302. DOI: 10.2747/0272-3638.20.4.294
- Castells, M. (2001). Space of flows, Space of Places: Materials for a theory of Urbanism in the Information Age, *The City Reader*, 572-582.
- Castells, M. (2004). *The network society. A cross-cultural perspective*. Cheltenham, UK – Norhampton, MA, USA: Edward Elgar.

- Castells, M. (2004). Afterword why networks matter? Στο H. McCarthy, P. Miller, P. Skidmore (επιμ.), *Network Logic Who governs in an interconnected world?* (σ. 219-225). London: Demos. Ανακτήθηκε από: <https://www.demos.co.uk/files/networklogic.pdf>
- Castells, M. (2013). *Communication Power*. Oxford University Press.
- Cremer, M. (2020). A new journey for the European Cultural Foundation. Στο M. F. De Tullio (επιμ.), *Commons. Between dreams and reality* (σ. 38-50). Creative Industry Košice. Ανακτήθηκε από: <https://www.spacesandcities.com/wp-content/uploads/2021/02/Commons.-From-Dream-to-Reality.pdf>
- Cremer, M. (2020). Recommendations on existing EU programmes and tools. Στο M. Cremer, M.F. De Tullio, P. Gielen, V. Torre (επιμ.), *Policy analysis policy recommendations* (σ. 110- 139). Amsterdam: European Cultural Foundation & Creative Industry Košice.
- Cultural Contact Point Poland, Adam Mickiewicz Institute (2013). *Closer look: European Cultural Cooperation networks in practice*. Ανακτήθηκε από: <https://iro.teh.net/closer-look-2013-european-cultural-cooperation-networks-in-practice/?lang=en>
- Davies, I. (2016). *Cultural Networking in Europe Today and tomorrow a reader*. Culture Action Europe. Ανακτήθηκε από: https://cultureactioneurope.org/files/2017/04/CAE_Cultural-Networking-in-Europe-2016.pdf
- D' Angelo, M. & Vespérini, P. (2014) What is the role of networks and platforms in the European culture field? Ανακτήθηκε από: <http://www.forum-avignon.org/en/what-role-networks-and-platforms-european-culture-field>
- DeBresson, C. & Amesse, F., (1991). Networks of innovators: A review and introduction to the issue. *Research Policy*, 20 (5), 363-379. [https://doi.org/10.1016/0048-7333\(91\)90063-V](https://doi.org/10.1016/0048-7333(91)90063-V)
- DeVlieg, A. (2016). *Thoughts on European Cultural Networks, 1992-2016*. Culture Action Europe.
- Đokić, N. D. (2011). Cultural networks and cultural policies: a missing link. Στο B. Cvjetičanin, (επιμ.), *Networks: The Evolving Aspects of Culture in the 21st Century* (σ. 25-29). Zagreb: Institute for International Relations Culturelink Network.

- Duer, Kreszentia, Levine, Nancy (επιμ.) (1999). *Culture and sustainable development: A framework for action (English)*. Environmentally and Socially Sustainable Development working paper series Washington, D.C.: World Bank Group. Ανακτήθηκε από: <http://documents.worldbank.org/curated/en/284261468780626860/Culture-and-sustainable-development-A-framework-for-action>
- Duxbury, N., Hosagrahar, J., Pascual, J. (2016). *Culture 21. Agenda 21 for culture Why must culture be at the heart of sustainable urban development?* UCLG (United Cities and Local Governments). Ανακτήθηκε από: <https://estudogeral.uc.pt/bitstream/10316/44016/1/Why%20must%20culture%20be%20at%20the%20heart%20of%20sustainable%20urban%20development.pdf>
- EFAH / CAE: The state of cultural cooperation in Europe (2003). Ανακτήθηκε από: <https://cultureactioneurope.org/knowledge/efah-cae-i-report-on-the-state-of-cultural-cooperation-in-europe-2003/>
- European Commission (2018). A New European agenda for culture- Background information [COM (2018) 267 final]. Ανακτήθηκε από: https://ec.europa.eu/culture/sites/default/files/2020-08/swd-2018-167-new-european-agenda-for-culture_en.pdf
- Jeffcutt, P. & Pratt, A. C. (2002). Managing Creativity in the cultural industries. *Creativity and Innovation Management* 11 (4) 225-233. DOI:10.1111/1467-8691.00254
- IETM (2001). How networking works IETM Study on the effects of Networking. Commissioned by IETM, research Fondazione Fitzcarraldo, published by the Arts Council of Finland. Ανακτήθηκε από: <https://www.ietm.org/en/publications/how-networking-works-study-on-the-effects-of-networking>
- Iacob, R. (2021). Local Networks: (a guide to) Reimagining the work of cultural organisations. ENCC (European Network of Cultural Centres). Ανακτήθηκε από: https://encc.eu/sites/default/files/2021-03/local_networks_guide_last.pdf
- Frank, J. (2020). Creative Europe Monitoring Report 2019. Ανακτήθηκε από: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-09/KK0220378ENN.en_.pdf

- Gandini, A. (2015). The rise of coworking spaces: A literature review. *Ephemera theory & politics in organization*. 15(1), 193-205. Ανακτήθηκε από: <http://www.ephemerajournal.org/contribution/rise-coworking-spaces-literature-review>
- García, B. (2004). Cultural policy and urban regeneration in western European cities: lessons from experience, prospects for the future. *Local economy* 19(4), 312-326. DOI: 10.1080/0269094042000286828
- Gardner, S. (2011). Network sustainability and institutional change: balancing resources, capabilities and performance. Στο B. Cvjetičanin, (επιμ.), *Networks: The Evolving Aspects of Culture in the 21st Century* (σ. 205-212). Zagreb: Institute for International Relations Culturelink Network.
- Getimis, P. & Grigoriadou, D. (2004). The Europeanization of urban governance in Greece: a dynamic and contradictory process. *International Planning Studies*, 9 (1), 5-25. DOI: 10.1080/1356347042000234952
- Giustiniano, L. & D'Alise, C. (2015). Networks, clusters, and small worlds are they related? *Journal of Organization Design*, 4 (2), 48-53.
DOI: <https://doi.org/10.7146/jod.20478>
- Hall, P. (2003). Cities in Civilization: Culture, Technology, and Urban Order. *Journal of Irish Urban Studies* 2(2). Ανακτήθηκε από: <http://www.tara.tcd.ie/handle/2262/67652>
- van Heur, B. (2010). *Creative networks and the city: towards a cultural political economy of aesthetic production*. Bielefeld: Transcript Verlag.
DOI: [10.14361/transcript.9783839413746](https://doi.org/10.14361/transcript.9783839413746)
- Karlsson, C. (2011). Clusters, networks and creativity. *CESIS Electronic working paper series*, paper No. 235.
- Laaksonen, A. (2016) *D'Art Report 49: International Culture Networks*. International Arts Federation of Arts Councils and Culture Agencies (IFACCA). Ανακτήθηκε από: https://bib.irb.hr/datoteka/832498.DArt49_International_Culture_Networks.pdf
- Landry, C. (2000). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, London: Earthscan Publications.
- Lash, S. και Urry, J. (1994). *Economies of Signs & Space*. London: Sage.

- Merkel, J. (2015). Coworking in the city. *Ephemera: theory & politics in organization*, 15 (1), 121-139. Ανακτήθηκε από: http://www.ephemerajournal.org/contribution/coworking-city?utm_content=buffer7ea1a&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer
- Minichbauer, R. & Mitterdorfer, E. (2000). *European Cultural Networking in Central and Eastern Europe*. Wien: IG Kultur Österreich European institute for Progressive Cultural Policies/eiPCP. Ανακτήθηκε από: <https://eipcp.net/policies/nwcee/en/ecn-en1.pdf>
- Negri, M. (2013). Case studies. Museums of influence: five breakthrough European museums. Στο A. Nichols, M. Pereira, M. Sani (επιμ.), *The Learning Museum (LEM). Report 7- "New trend in the museums of the 21st century" (The Learning Museum Network Project)* (σ. 41-49). Regione Emilia-Romagna. Ανακτήθηκε από: <https://online.ibc.regione.emilia-romagna.it/I/libri/pdf/LEM7th-report-new-trends-in-museums-of-the-21st-century.pdf>
- Newman, M. E. J., (2003). The structure and function of complex networks. *SIAM Review*, 45 (2), 167-256 <https://doi.org/10.1137/S003614450342480>
- Pompili, T. (2006). *Networks within cities and among cities: a paradigm for urban development and governance*. 46th Congress of the European Regional Science Association, Volos, 2006.
- Provan, K. & Kenis, P. (2008). Modes of Network Governance: Structure, Management and Effectiveness. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18 (2), 229-252. <https://doi.org/10.1093/jopart/mum015>
- Raffo, C., O'Connor, J., Lovatt, A. & Banks, M. (2000). Attitudes to formal business training and learning amongst entrepreneurs in the cultural industries: situated business learning through 'doing with others. *Journal of education and work* 13(2), 215-230. DOI:[10.1080/713676987](https://doi.org/10.1080/713676987)
- Rérat, P., Söderström, O. & Piguet, E. (2010). Guest Editorial New Forms of Gentrification: Issues and Debates. *Population Space and Place* 16, 335-343 DOI:[10.1002/psp.585](https://doi.org/10.1002/psp.585). Ανακτήθηκε από: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/psp.585>
- Rivas, M. (2011). *From creative industries to the creative place: refreshing the local development agenda in small and medium-sized towns*. Grupo TASO

- economic & business development. URBACT lead expert for Creative Clusters. Ανακτήθηκε από: https://urbact.eu/sites/default/files/import/Projects/Creative_Clusters/documents_media/from_creative_industries_to_the_creative_place.pdf
- Sassen, S. (2005). The Global City: Introducing a Concept. *The Brown Journal of World Affairs*, 11(2), 27-43. Ανακτήθηκε από: <http://www.saskiasassen.com/pdfs/publications/the-global-city-brown.pdf>
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal*, 50 (155), 17-28. <https://doi.org/10.1111/1468-2451.00106>
- Staines, J. (1996). Network solutions for cultural cooperation in Europe. The European Forum for the Arts and Heritage. *Creative Ideas Bank Web site*. Ανακτήθηκε από: <https://culturalcooperationnetworks.wordpress.com/2018/09/12/network-solutions-for-cultural-cooperation-in-europe/>
- Steinkamp, A. (2013). *Network Governance. Governance Models of International Networks of Cultural Cooperation* (Master Thesis). Humboldt-Viadrina School of Governance, Berlin. Ανακτήθηκε από: https://static1.squarespace.com/static/58778b899f74561d8c6241f3/t/5a37795f9140b76437086d6f/1513585009933/130715_Thesis_Steinkamp.pdf
- EFAH (European Forum for the Arts and Heritage) / CAE (Culture Action Europe) (2003). *The state of cultural cooperation in Europe*. Ανακτήθηκε από: <https://cultureactioneurope.org/knowledge/efah-cae-i-report-on-the-state-of-cultural-cooperation-in-europe-2003/>
- Tsakarestou B., & Pogner K. (2014). *Cities as platforms for co-creating experience-based business and social innovations. An experimental approach*. Paper presented at the 7th Art of Management and Organization Copenhagen Business School, Copenhagen: Denmark, August 28- 31.
- van Paaschen, P. (2011). Cultural networks- how to assess? Στο B. Cvjetičanin, (επιμ.), *Networks: The Evolving Aspects of Culture in the 21st Century* (σ. 159-166). Zagreb: Institute for International Relations Culturelink Network.
- Sheng, Y.K. (2009). *What is Good Governance?* United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Ανακτήθηκε από: <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>

- UNCTAD. Creative Economy Report 2008. *The challenge of accessing the creative economy: towards informed policy making*. Ανακτήθηκε από: https://unctad.org/system/files/official-document/ditc20082cer_en.pdf
- UNCTAD. Creative Economy Report 2010. *Creative economy: A feasible development option*. Ανακτήθηκε από: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20103_en.pdf
- UNCTAD. Creative Economy Report 2013 Special Edition. *Widening local development pathways*. Ανακτήθηκε από: <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>
- Uzelac, A. (2007). Recognising networks in cultural field. Network models in real and virtual sphere. *Periferica* 1(8). DOI:10.25267/Periferica.2007.i8.09
- Uzelac, A. (2016). Cultural networks in the network society. Στο A. Laaksonen (επιμ.), *International Culture Networks D'Art Topics in Arts Policy*, No, 49, International Federation of Arts Councils and Cultural Agencies, Sydney. Ανακτήθηκε από: [https://bib.irb.hr/datoteka/832498.DArt49 International Culture Networks.pdf](https://bib.irb.hr/datoteka/832498.DArt49%20International%20Culture%20Networks.pdf)

Πηγές

Διαδικτυακές πηγές

Πρόσβαση στις διαδικτυακές πηγές στις 04/07/2021.

Κεφάλαιο 1

Πληροφορίες για τον 17^ο στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης
<https://sdgs.un.org/goals/goal17>

European Creative Hubs Network (ECHN) (Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημιουργικών Κόμβων) <http://creativehubs.net/>

Ορισμός του δημιουργικού κόμβου από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημιουργικών Κόμβων <http://creativehubs.net/>

Πληροφορίες για τη δραστηριοποίηση των δημιουργικών κόμβων στην Ελλάδα
<http://creativehubs.net/network/>

Πληροφορίες για το δίκτυο International Business Innovation Association (INBIA)
<https://inbia.org/>

Πληροφορίες για τη θερμοκοιτίδα The egg <https://www.theegg.gr/el>

Πληροφορίες για το Higgs <https://higgs3.org/>

Πληροφορίες για τις Ευρωπαϊκές Δημιουργικές Πλατφόρμες (Creative Europe Platforms) <https://www.cultureinexternalrelations.eu/2020/09/21/creative-europe-platforms/>

Πληροφορίες για τα living labs στο European Network of Living Labs
<https://enoll.org/>

Πληροφορίες για τα fabrication laboratories στο Fab foundation
<https://fabfoundation.org/>

Πληροφορίες για τα fabrication laboratories <https://fablabathens.gr/about-fab-lab-athens/>

Πληροφορίες για τους συνεργατικούς χώρους (co-working spaces)
<https://www.coworker.com/>

Πληροφορίες για τη διάθεση κοινόχρηστων χώρων από την Regus
<https://www.regus.com/el-gr/greece/listings>

Πληροφορίες για τη πανδημία της COVID-19
<https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Παγκόσμιος χάρτης Coronavirus <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

How to explore art and culture and heritage of Europe from home
<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/access-to-culture-during-COVID-19>

Διαδικτυακό κανάλι Θέατρο του Νέου Κόσμου
<https://www.youtube.com/c/NktGr/playlists>

Παράδειγμα συναυλίας μουσικής χωρίς κοινό
<https://www.onassis.org/el/news/charlotte-de-witte-at-ancient-messene>

Παράδειγμα συναυλίας μουσικής μόνο για «εμβολιασμένους»
<https://www.kathimerini.gr/world/561275695/synaylia-mono-gia-emvolismenouys-sto-israil/>

Πλατφόρμα Creatives Unite <https://creativesunite.eu/>

Εφαρμογή EU Culture from home https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/digital/european-culture-home_en

Κεφάλαιο 2

Πληροφορίες για τα δίκτυα της Unesco <https://en.unesco.org/forum/networks>

Δίκτυο Δημιουργικών Πόλεων της Unesco <https://en.unesco.org/creative-cities/home>
Cultural and Creative Cities Monitor <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/cultural-creative-cities-monitor>

World Cities Culture Forum <http://www.worldcitiescultureforum.com/>

Κατάλογος ενεργών ευρωπαϊκών δικτύων από το Creative Europe Desk UK
<https://www.creativeeuropeuk.eu/european-networks>

List of the most important cultural networks in Europe http://www.curators-network.eu/uploads/pdf_actual/69.pdf

Ανοιχτή επιστολή Make culture central in the EU Recovery / Open letter
<https://cultureactioneurope.org/news/make-culture-central-for-the-eu-recovery-open-letter/>

Malta Group <https://encc.eu/resources/database/value-international-cultural-networks>

The Art Factory in Łódź http://www.fabrykasztuki.org/fabrykasztuki_org/en/

Art_Inkubator <http://artinkubator.com/>

Πληροφορίες για το Art_Inkubator από το European Creative Hubs Network
<http://www.creativehubs.net/mapproject/hub.php?id=192>

Πληροφορίες για το πρόγραμμα Human Cities <https://humancities.eu/>

Πληροφορίες για τον οργανισμό Pro Materia <https://promateria.org/>

Πληροφορίες για το Human Cities σχετικά με τη χρηματοδότηση από το υπο-
πρόγραμμα Culture της Δημιουργικής Ευρώπης
<https://promateria.org/update/human-cities-2014-2018-challenging-the-city-scale/>

Case studies Human Cities <https://humancities.eu/casestudies/>

Creative city UNESCO Σεντ Ετιέν <https://en.unesco.org/creative-cities/saintetienne>

Creative city UNESCO Σεούλ <https://en.unesco.org/creative-cities/seoul>

Creative city UNESCO Ναγκόγια <https://en.unesco.org/creative-cities/nagoya>

Human City Design Award <https://en.unesco.org/creative-cities/events/2020-human-city-design-award-seoul>

Συνέντευξη της Josyane Franc (2019)
<https://www.youtube.com/watch?v=bzySOoXofpk>

Cultural and Creative Spaces and Cities (CCSC) project (2018-2021)
<https://www.spacesandcities.com/>

Trans Europe Halles <https://teh.net/>

Developing inclusive and sustainable creative economies (DISCE) (2019-)
<https://disce.eu/>

Factories of Imagination: investing in cultural change makers (2017-2021)
<https://teh.net/project/factories-of-imagination/>

Creative Lenses (2015-2019) <https://creativelenses.eu/>

On line toolkit for homes of commons <https://www.spacesandcities-toolkit.com/>

Auto-assessment tool <https://www.spacesandcities-toolkit.com/auto-assessment-tool>

Commons. Between Dreams and Reality <https://www.spacesandcities.com/wp-content/uploads/2021/02/Commons.-From-Dream-to-Reality.pdf>

Policy Analysis Policy recommendations <https://www.spacesandcities.com/wp-content/uploads/2021/04/policy-recommendations-analysis.pdf>

Πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη <https://ec.europa.eu/culture/creative-europe>

Creative Europe Networks <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1e4ce5f2-8508-11ea-bf12-01aa75ed71a1/language-en>

Imagine Share Create- Creative Europe statistics and infographics, 2018
<https://op.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/9d9f7ebc-4c20-11e8-be1d-01aa75ed71a1>

Creative Europe programme 2021-2027

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628229/EPRS_BRI\(2018\)_628229_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628229/EPRS_BRI(2018)_628229_EN.pdf)

Κεφάλαιο 3

Δίκτυο Μουσείων Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς
<https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx>

Πληροφορίες για τη βράβευση του Δικτύου Μουσείων Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς από το Europa Nostra
<https://www.piop.gr/el/idrima/pistopoihsh-vraveuseis.aspx>

Δίκτυο Μουσείων και Πολιτιστικών Φορέων Ιστορικού Κέντρου Αθηνών
<http://www.athensmuseums.net/index.php>

Μητροπολιτικός Οργανισμός Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης (MOMus)
<https://www.momus.gr/>

Πληροφορίες για την έκθεση «Οπτικοποιώντας την ανθρωπότητα»
<https://res.momus.gr/el/network-of-contemporary-culture-museums-gr>

Δίκτυο Μουσείων Ιονίων Νήσων (ΔιMIN)
<https://www.facebook.com/ionianislandsmuseumnetwork>

Διεθνές Δίκτυο Θεάτρου Ντοκουμέντου (ΔΔΘΝ) <https://documentarytheatre.com/>
συνΑθηνά <https://www.synathina.gr/el/>

Οι δράσεις του συνΑθηνά
<https://www.synathina.gr/el/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%AC/%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC.html>

Πρόγραμμα Curing the limbo <https://curingthelimbo.gr/>

Πληροφορίες για τη συμμετοχή του Curing the limbo στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Urban Innovative Actions <https://uia-initiative.eu/en/uia-cities/athens>

Δίκτυο Πολιτισμού Δήμου Αθηναίων <https://www.athensculturenet.com/el>

Social Dynamo <https://www.socialdynamo.gr/>

Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας <https://www.athenssocialatlas.gr/>

Η παρουσίαση του Athens Social Atlas στο ίδρυμα Μποδοσάκη (27.06.2016)
<https://www.blod.gr/lectures/athens-social-atlas-i-koinoniki-geografia-tis-polis-se-ena-site/>

Δίκτυο του Ευρω-Μεσογειακού Ιδρύματος Anna Lindh <https://www.alfhellas.gr/>

Ευρω-Μεσογειακό ίδρυμα Anna Lindh <https://www.annalindhfoundation.org/>

Δίκτυο Δικτύων <https://www.annalindhoundation.org/networks>

Δίκτυο Εθελοντικών Οργανώσεων Θεσσαλονίκης <http://www.thessdiktio.gr/>

Δίκτυο Corallia <https://www.corallia.org/el/>

mi-Cluster <https://www.mi-cluster.gr/>

si-Cluster <https://www.si-cluster.gr/>

gi-Cluster <https://www.gi-cluster.gr/el/>

Enterprise Europe Network Hellas <https://www.een.gr/> , <https://www.een.gr/el/diktyo>

Δίκτυο πόλεων για τη βιώσιμη ανάπτυξη και κυκλική οικονομία (Βιώσιμη Πόλη)
<https://www.sustainable-city.gr/index.html>

The Meet Market <https://themeetmarket.gr/el/> &
<https://www.themeetmarket.gr/el/mission-statement/>

Δίκτυο Επιχειρηματιών της οδού Πανδρόσου (Pandrosou street market)
<https://agoraofpandrossou.wordpress.com/>

Αθηναϊκό Καλλιτεχνικό Δίκτυο (Athens Art Network)
<http://athensartnetwork.blogspot.com/>

Δίκτυο Επαγγελματιών των Μουσείων και Πολιτιστικών Οργανισμών
<https://www.britishcouncil.gr/programmes/arts/cultural-skills/transforming-future-museums/museum-professionals-network>

Culture for Change <https://cultureforchange.net/>

START-Create Cultural Change <https://www.startgreece.net/>

ΕπιΜένουμε Πατησίων <https://www.facebook.com/epiMenoumePatision/>

Δίκτυο Ελληνικών Βιβλιοθηκών <https://network.nlg.gr/>

Δίκτυο Βιβλιοθηκών Δήμου Θεσσαλονίκης <https://lib.thessaloniki.gr/>

United Nations Global Compact <https://www.unglobalcompact.org/engage-locally/about-local-networks>

Δίκτυο των Εκπαιδευτικών και Πολιτιστικών Φορέων της Λεωφόρου Συγγρού και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης <https://syngrou-network.panteion.gr/>

Συμφωνία του Παρισιού για τη κλιματική αλλαγή <https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=el>

Τοπική Ατζέντα 21 <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

Cultural H.ID.RA.N.T., Ανάδειξη Αδριάνειου Υδραγωγείου <https://culturalhidrant.eu/>

Αστικές Καινοτόμες Δράσεις (Urban Innovative Actions) <https://uia-initiative.eu/en>

Πρόγραμμα συνεδρίου «Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής και ο πολιτιστικός άξονας της Συγγρού» (2018) <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/homepage/the-program>

Τα βίντεο έργα των φοιτητών του Παντείου Πανεπιστημίου στο συνέδριο «Η αναπτυξιακή στρατηγική της περιοχής και ο πολιτιστικός άξονας της Συγγρού» (2018) <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/video-material>

Πληροφορίες για την εκδήλωση: Άλλαξε τις συνήθειες σου, μείωσε τα απόβλητά σου <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/83-news/76-change-your-habits-reduce-your-waste>

Δράση για το περιβάλλον από μαθητές στην πλατεία Νέας Σμύρνης <https://e-ota.gr/dimoi/25899/drasi-gia-to-perivallon-apo-mathites-stin-plateia-neas-smyrnis/>

European Week for Waste Reduction-EWWR <https://ewwr.eu/>

Εργαστήριο συν-δημιουργίας (Co-Creation Workshop, 2019) <https://syngrou-network.panteion.gr/index.php/83-news/77-co-creation-workshop-14-dec-2019>

Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_el

Παραρτήματα

Παράρτημα Α: Οδηγοί συνέντευξης

1η ομάδα: Μέλη δικτύου

Καλωσόρισμα, ευχαριστίες, εξοπλισμός ηχογράφησης και ερευνητική δεοντολογία (το υλικό της συνέντευξης θα χρησιμοποιηθεί μόνο από εμένα και αποκλειστικά για λόγους έρευνας). Συστάσεις, λίγα λόγια για το ποια είμαι και την έρευνα που πραγματοποιώ στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος. Διάρκεια συνέντευξης έως 60'.

Εισαγωγικά

Πώς αποφασίσατε τη συμμετοχή σας στο δίκτυο;

Μετά από τρία χρόνια «άτυπης» λειτουργίας του δικτύου, πώς θα χαρακτηρίζατε την ταυτότητά του;

Σχέσεις

Πώς είναι οι σχέσεις μεταξύ σας; Η ετερογένεια του δικτύου τι σημαίνει για εσάς; (θεωρείτε ότι αποτελεί πλεονέκτημα; ή μειονέκτημα-δυσκολία)

1. Οργανωσιακή δομή (το εσωτερικό του δικτύου)

Διακυβέρνηση – Όραμα – Αξίες – Στρατηγική – Στόχοι

Ποιο είδος διακυβέρνησης θεωρείτε περισσότερο λειτουργικό για το δίκτυο;

Πώς βλέπετε την ανάπτυξη μιας κοινής (συνεκτικής) στρατηγικής; Η διαμόρφωσή της από τι εξαρτάται; Πρόκειται για μια συλλογική εργασία; Ποιες αξίες θεωρείτε ότι πρέπει να έχει το δίκτυο; Ποιους θεωρείτε τους πιο σημαντικούς στόχους;

2. Εργασίες

Το μοντέλο εργασίας

Ποιο μοντέλο εργασίας θεωρείτε περισσότερο λειτουργικό για το δίκτυο;

Τι σας προβληματίζει σχετικά με τις εργασίες του δικτύου;

3. Επικοινωνία

Το μοντέλο επικοινωνίας

Με ποιους τρόπους σκοπεύετε να επικοινωνήσετε συνολικά το δίκτυο;

Η κοινή προβολή των φορέων αποτελεί μια εφικτή επικοινωνιακή στρατηγική, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μεγαλύτερη διείσδυση σε ζητήματα ενημέρωσης και ενεργοποίησης των πολιτών;

4. Δραστηριότητες του δικτύου

Οι δραστηριότητες στις οποίες το δίκτυο δίνει σημασία

Ποιες δραστηριότητες πιστεύετε ότι είναι σημαντικές για το δίκτυο;

5. Εργαστήριο 2019: η εμπειρία

Το Co-Creation εργαστήριο 2019 που πραγματοποιήθηκε στη Στέγη

Θα ήθελα λίγα λόγια για την εμπειρία σας από το εργαστήριο; Πώς το αποτιμάτε συνολικά;

6. Οικονομικά του δικτύου

Χρηματοδότηση του δικτύου

Με ποιους οικονομικούς πόρους πιστεύετε ότι θα πρέπει να λειτουργεί το δίκτυο, έτσι ώστε να είναι βιώσιμο;

7. Ο ρόλος ή οι ρόλοι του δικτύου

Ο ρόλος

Ποιος πιστεύετε ότι θα πρέπει να είναι ο ρόλος του; ή οι ρόλοι του (στο εργαστήριο είχαν προταθεί τρεις κατευθύνσεις: lobbying (φορείς άσκησης επιρροής), think-tanks, αστικές παρεμβάσεις).

Τι θα παράξει εν τέλει ένα τέτοιο δίκτυο; (πολιτική, πολιτιστικά αγαθά, υπηρεσίες, έρευνα, κριτικό-θεωρητικό λόγο, καινοτομία).

8. Ένας φυσικός χώρος πέρα από τον εικονικό

Η χωρική έκφραση του δικτύου

Πώς θα βλέπατε τη δημιουργία ενός χώρου (φυσικού) για το δίκτυο; Θα βρίσκατε νόημα στο να υπάρχει ένας χώρος; Και αν ναι, ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχει; (ένας χώρος συστέγασης των φορέων).

09. Έννοιες: συν-δημιουργία, συνεργασία, εμπιστοσύνη, δέσμευση

Συν-δημιουργία & συνεργασία / εμπιστοσύνη & δέσμευση

Τι σημαίνει για εσάς η συν-δημιουργία; Με ποια εργαλεία μπορεί να επιτευχθεί;

Πώς βλέπετε την έννοια της συνεργασίας ως μια νέα οργανωτική συμπεριφορά και φόρμα; Η εμπειρία σας ποια είναι;

10. Δικτύωση

Η δικτύωση (το networking) ως εμπειρία

Ανήκετε σε κάποιο δίκτυο; Αν ναι ποια είναι η εμπειρία σας;

Υπάρχει κάποιο δίκτυο που θεωρείτε καλό παράδειγμα; (ποιες συγκεκριμένες πρακτικές βρίσκετε ότι παράγουν θετικά αποτελέσματα;)

11. Η έννοια της βιωσιμότητας & της βιώσιμης ανάπτυξης

Ζητήματα βιωσιμότητας και το «πάντα επίκαιρο» αίτημα της βιώσιμης ανάπτυξης

Το δίκτυο (γενικότερα τέτοιου είδους δίκτυα) πιστεύετε μπορεί να σχετιστεί με την πόλη και συμβάλλει στη βιώσιμη ανάπτυξη; Αν ναι με ποιους τρόπους;

Στον οργανισμό σας ακολουθείτε κάποιες πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης; (π.χ. zero waste πολιτική);

12. Είναι σχετικά τα δίκτυα σήμερα; ποιες είναι οι προκλήσεις και μέλλον

Σχετικότητα με το σήμερα – οι προκλήσεις – το μέλλον

Κατά τη γνώμη σας ποιες είναι οι βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει το δίκτυο;

Πόσο σχετικό είναι με το κοινωνικό γίγνεσθαι;

Πώς αποτιμάτε την μέχρι τώρα πορεία του; και πώς το φαντάζεστε σε 5 ή 10 χρόνια από σήμερα;

13. Η τομή της πανδημίας

COVID-19 εποχή και το έτος 2021 μετά την παγκόσμια κρίση της πανδημίας

Πώς έχετε αντιμετωπίσει την κρίση της τελευταίας χρονιάς; έχετε λάβει κάποια μέτρα; Πώς βλέπετε το μέλλον, μετά από αυτήν τη χρονιά;

2η ομάδα: Μη -μέλη δικτύου

1. Ιστορικό του οργανισμού

Γενικά στοιχεία σχετικά με τον οργανισμό

Μπορείτε να μου πείτε λίγα λόγια για εσάς και τον οργανισμό σας; Ποιο είναι το όραμα και ο σκοπός του;

2. Συνεργασία – δικτύωση – συν-δημιουργία

Πώς αντιλαμβάνεστε αυτές τις έννοιες; είναι σημαντικές κατά τη γνώμη σας; και αν ναι, για ποιους λόγους;

Για το Δίκτυο Συγγρού Γνωρίζετε την ύπαρξη του δικτύου; Αν ναι, τι γνωρίζετε για αυτό;

**3. Το εύρος της δικτύωσης: από την γειτονιά στην Ευρώπη
Δικτύωση σε διαφορετικές κλίμακες: από την Τοπική Αυτοδιοίκηση έως την Ευρώπη**

Συμμετέχετε σε κάποιο (επαγγελματικό-πολιτιστικό-κλαδικό) ή άλλο δίκτυο; Αν ναι, ποια είναι η εμπειρία σας; (πλεονεκτήματα, προβλήματα, τι σας έχει προσφέρει η συμμετοχή σας σε αυτό;)

Υπάρχει κάποιο δίκτυο που θεωρείτε καλό παράδειγμα (ποιες συγκεκριμένες πρακτικές βρίσκετε ότι παράγουν θετικά αποτελέσματα;)

4. Τόπος – χώρος – γειτονιά και άνθρωποι: η κοινότητα

Η γειτονιά και η Λεωφόρος Συγγρού (θετικά και αρνητικά)

Για ποιους λόγους διαλέξατε τη συγκεκριμένη γειτονιά; (με ποια κριτήρια επιλέχθηκε ο χώρος που στεγάζεται ο οργανισμός σας;)

Ποια σημεία από τη γειτονιά αγαπάτε περισσότερο και ποια σας ενοχλούν; Ποια θεωρείτε προτερήματα της περιοχής και ποια μειονεκτήματα;

Με την κοινωνία των πολιτών και τη γειτονιά ποια είναι η σχέση σας; Έχετε σχέσεις με τη γειτονιά; αν ναι, τι είδους;

Αντιλαμβάνεστε τη Λεωφόρο Συγγρού ως έναν πολιτιστικό άξονα; Αν ναι ποια χαρακτηριστικά του αποδίδετε; Ποια είναι η γνώμη σας για τη δυναμική που έχει αναπτυχθεί από τους πολιτιστικούς φορείς της Λεωφόρου Συγγρού;

Τι γνώμη έχετε για την μετατροπή της Λεωφόρου Συγγρού σε «Αστική Λεωφόρο»; Τι θα σήμαινε αυτό για τον οργανισμό σας;

5. Συμμετοχή στο Δίκτυο Συγγρού

Συμμετοχή στο δίκτυο – δραστηριότητες, δράσεις

Με βάση τον τομέα που ασχολείστε (π.χ. κινηματογράφος, θέατρο κ.λπ.) του οργανισμού σας, θα σας ενδιέφερε η συμμετοχή σας στο δίκτυο;

Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι θα σας ωφελούσε μια τέτοια συμμετοχή; αν όχι, για ποιους λόγους;

Πιστεύετε σε τέτοιου είδους συνεργασίες;

Ποια θα μπορούσε να είναι η συνεισφορά σας στο Δίκτυο Συγγρού;

Αν συμμετείχατε, λοιπόν, σε δράσεις του δικτύου, ποιες δράσεις θα σε ενδιέφεραν περισσότερο; και γιατί;

6. Για τα δίκτυα και τον ρόλο τους

Σχετικότητα δικτύων με το κοινωνικό γίνεσθαι & ο ρόλος τους στην κοινωνία των πολιτών

Κατά τη γνώμη σας ποιος είναι ο βασικός ρόλος των πολιτιστικών δικτύων;

7. Η έννοια της βιωσιμότητας & της βιώσιμης ανάπτυξης

Η έννοια της βιωσιμότητας & το αίτημα της βιώσιμης ανάπτυξης

Ως οργανισμός, ακολουθείτε κάποιες πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης; (π.χ. zero waste πολιτική)

8. Η τομή της πανδημίας

COVID-19 και έτος 2021

Πώς έχετε αντιμετωπίσει την κρίση της τελευταίας χρονιάς; έχετε λάβει κάποια μέτρα; Πώς βλέπετε το μέλλον, μετά από αυτήν τη χρονιά;

Παράρτημα Β: Κατάλογοι ευρωπαϊκών και ελληνικών δικτύων

Ανάλογοι κατάλογοι με αυτούς που παραθέτουμε στη συνέχεια, θα πρέπει να επικαιροποιούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, γιατί πολύ συχνά τα δίκτυα είτε σταματούν τη λειτουργία τους, είτε αλλάζουν όνομα, είτε συγχωνεύονται με άλλα, ενώ, από την άλλη πλευρά, εμφανίζονται νέα στο προσκήνιο.

B1. Κατάλογος ευρωπαϊκών δικτύων

Ο σκοπός σύνταξης των καταλόγου είναι διπλός: στοχεύει αφενός στην καταγραφή των δικτύων σε ευρωπαϊκό επίπεδο (στο μέτρο του δυνατού) και αφετέρου της καταγραφής των ελληνικών πολιτιστικών οργανισμών, δημιουργικών βιομηχανιών, θεσμών και φυσικών προσώπων σε αυτά. Στοιχεία για τη δημιουργία του Πίνακα Α1 αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα της Δημιουργικής Ευρώπης της Αγγλίας, που αναφέρεται στα ευρωπαϊκά δίκτυα: <https://www.creativeeuropeuk.eu/european-networks>, το έγγραφο List of the most important cultural networks in Europe¹⁸⁰, όπως συντάχθηκε από το Cultural Contact Point, Ινστιτούτο Adam Mickiewicz της Πολωνίας, το έγγραφο Creative Europe Networks¹⁸¹ και προσωπική έρευνα.

¹⁸⁰ <https://iro.teh.net/closer-look-2013-european-cultural-cooperation-networks-in-practice/?lang=en>

¹⁸¹ <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1e4ce5f2-8508-11ea-bf12-01aa75ed71a1/language-en>

Πίνακας Α1. Κατάλογος ευρωπαϊκών δικτύων

a/a	Όνομα Δικτύου & link πρόσβασης	Ακρωνύμιο	Χαρακτηριστικά	Μέλη από την Ελλάδα
1	<u>EUROCITIES</u>		Πόλεις και περιοχές (συμμετοχή πάνω από 200 πόλεις)	Αθήνα Θεσσαλονίκη Ηράκλειο Μαρούσι
2	<u>Banlieues d'Europe</u>		Πόλεις και περιοχές (προάστια)	
3	<u>Culture Action Europe</u>	CAE	Cross-arts / Cultural advocacy	<u>SDG17 Greece</u> Ένα φυσικό πρόσωπο
4	<u>Culturelink</u>		Έρευνα και συνεργασία για πολιτιστική ανάπτυξη (Network of Networks)	
5	<u>European Institute for Progressive Cultural Policies</u>	EIPCP	Αρχείο	
6	<u>The Compendium of Cultural Policies & Trends</u>		On line database with in-depth information on cultural policies, statistics and trends.	
7	<u>European Network of Cultural Centres</u>	ENCC	Πολιτιστικά κέντρα και κοινότητες	<u>Πλέγμα πολιτιστικών δραστηριοτήτων</u> , Σκόπελος <u>Μαργαρίτα Εργαστήρι ειδικής αγωγής</u> , Νέα Πεντέλη
8	<u>European Cultural Foundation</u>		Προώθηση ευρωπαϊκού συναισθήματος μέσω υποστήριξης και ανάπτυξης πολιτιστικών πρωτοβουλιών	
9	<u>Trans Europe Halles</u>	TEH	Ανεξάρτητα, «από τη βάση» (grassroots) πολιτιστικά κέντρα	<u>CulturePolis</u> <u>ODC Ensemble</u> <u>Communitism</u> <u>Mosaic</u>
10	<u>On the Move</u>	OTM	Πολιτιστική κινητικότητα και δίκτυο πληροφόρησης	
11	<u>European network for active participation in cultural activities</u>	AMATEO	Δίκτυο ενεργούς συμμετοχής σε πολιτιστικές δραστηριότητες	

12	<u>Arty Farty</u>		Υποστήριξη και προώθηση ευρωπαϊκών πολιτιστικών έργων και προώθηση της μείωσης των εδαφικών και κοινωνικών διαφορών στην Ευρώπη.	
13	<u>Audiences Europe Network</u>	AEN	Προσέλκυση κοινού στις τέχνες και τον πολιτισμό και άρση εμποδίων στη πρόσβαση	
14	<u>European Network on cultural management and policy</u>	ENTAC	Πολιτιστική διαχείριση και πολιτική	
15	<u>European League of Institutes of the Arts</u>	ELIA	Πλατφόρμα ανταλλαγής και ανάπτυξης στη τριτοβάθμια εκπαίδευση	
16	<u>European Association for the Education of Adults</u>	EAEA	Σύνδεση και εκπροσώπηση των ευρωπαϊκών οργανισμών που συμμετέχουν στην μη τυπική εκπαίδευση ενηλίκων. Προώθηση της προσβασιμότητας και συμμετοχής για όλους	<u>Ινστιτούτο Ανάπτυξης Επιχειρηματικότητας</u> <u>Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων</u> <u>Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης</u> <u>Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Δάφνη</u>
17	<u>European Union National Institutes for Culture</u>	EUNIC	Ευρωπαϊκό δίκτυο οργανισμών που ασχολούνται με τις πολιτιστικές σχέσεις. Ανάδειξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής συνεργασίας.	Γαλλικό Ινστιτούτο Βρετανικό Συμβούλιο Ινστιτούτο της Δανίας Πρεσβεία της Αυστρίας Πρεσβεία και Προξενείο Τσεχίας Πρεσβεία της Ιρλανδίας Πρεσβεία της Ολλανδίας Πρεσβεία της Πολωνίας Πρεσβεία της Ρουμανίας Πρεσβεία της Σουηδίας Ινστιτούτο Goethe Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού Σπίτι της Κύπρου Ινστιτούτο Cervantes Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο
18	<u>European Festivals Association</u>	EFA	Δίκτυο φεστιβάλ τεχνών, μουσικής, θεάτρου, χορού.	
19	<u>The European Festival Association</u>	YOUROPE	Προώθηση της ευρωπαϊκής σκηνής φεστιβάλ (popular music)	<u>Rockwave Festival</u>

20	<u>Forum of Worldwide Music Festivals</u>	FWMF	Μουσικά Φεστιβάλ	
21	<u>European Talent Exchange Programme</u>	ETEP	Πρόγραμμα ανταλλαγής ταλέντων Ευρωπαίων καλλιτεχνών	
21	<u>European Writers Council</u>	EWC	Εκπροσώπηση δημιουργών λογοτεχνίας, ποίησης, μυθοπλασίας, προώθηση της λογοτεχνίας της Ευρώπης και υποστήριξη πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας	<u>Εθνική Εταιρεία των Ελλήνων Λογοτεχνών</u> <u>Εταιρία συγγραφέων</u>
23	<u>European literary translations centres</u>	RECIT	Δίκτυο ευρωπαϊκών κέντρων λογοτεχνικής μετάφρασης	
24	<u>European Bureau of Library, Information and Documentation Associations</u>	EBLIDA	Κοινότητα βιβλιοθηκών στην Ευρώπη	<u>Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων & Επιστημόνων Πληροφόρησης</u>
25	<u>The European Library</u>		Δικτυακή πύλη με πρόσβαση σε συλλογές ευρωπαϊκών βιβλιοθηκών και ερευνητικών βιβλιοθηκών	<u>Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας</u>
26	<u>International Federation of Library Associations and Institutions</u>	IFLA	Διεθνής Ομοσπονδία Συλλόγων και Ιδρυμάτων Βιβλιοθήκης	
27	<u>Federation of European Publishers</u>	FEP	Ανεξάρτητη ένωση εκδοτών βιβλίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης	<u>Cooperation of Publishers Associations of Greece</u>
28	<u>European and International Booksellers Federation</u>	EIBF	Εκπροσώπηση εθνικών ενώσεων πωλητών βιβλίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση	
29	<u>European Publishers Council</u>	EPC	Εκπροσώπηση MME	
30	<u>PEN International</u>		Η πρώτη παγκόσμια ένωση συγγραφέων (1921). Το όνομα PEN είναι αρκτικόλεξο από τις λέξεις poets-playwrights, essayists-editors, novelists.	
31	<u>Network of European culture journals</u>	EUROZINE	Δίκτυο ευρωπαϊκών πολιτιστικών περιοδικών και διαδικτυακό	<u>Intelectum</u>

			περιοδικό	
32	<u>Organization of World Heritage Cities</u>	OWHC	Οργανισμός Πόλεων Παγκόσμιας Κληρονομιάς	Χώρα Πάτμου Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου
33	<u>European Capitals of Culture</u>		Πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης	Αθήνα Θεσσαλονίκη Πάτρα Ελευσίνα
34	<u>Europa Nostra</u>		Ευρωπαϊκή κληρονομιά	<u>Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ)</u> <u>Μαριολοπούλειο-Καναγκίνειο Ίδρυμα Επιστημών Περιβάλλοντος</u> <u>Δίκτυο Περραιβία</u> <u>Φιλοδοσική Ένωση Αθηνών</u> <u>Πολιτιστικό ίδρυμα Πειραιώς</u> <u>SDG17 Greece</u> <u>Δήμος Θεσσαλονίκης</u>
35	<u>European Route of Industrial Heritage</u>	ERIH	Βιομηχανική Κληρονομιά	<u>Fokis Mining Park Vagonetto</u> <u>Industrial Gas Museum</u> <u>Museum of Typography by Yannis and Eleni Garedakis</u> <u>Hermoupolis Industrial Museum</u> <u>OTE Group Telecommunications Museum</u>
36	<u>Future for religious heritage</u>	FRH	Προστασία θρησκευτικής κληρονομιάς της Ευρώπης	Γραφείο εκδρομών προσκυνηματος της εκκλησίας της Ελλάδας.
37	<u>European Network of Cultural Centres in Historic Monuments</u>	ACCR	Δίκτυο πολιτιστικών χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. Στόχος του η διπλή προώθηση του τόπου πολιτιστικής κληρονομιάς και ενός πολιτιστικού-καλλιτεχνικού έργου.	
38	<u>International Council on Monuments and</u>	ICOMOS	Διατήρηση και προστασία τόπων	<u>Ελληνικό ICOMOS</u>

	<u>Sites</u>		πολιτιστικής κληρονομιάς	
39	<u>International council of museums</u>	ICOM	Διεθνές συμβούλιο μουσείων	
40	<u>Network of European Museums organizations</u>	NE-MO	Τα Μουσεία ως αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής ζωής. Προώθηση του έργου τους, της αξίας τους και παροχή εκπαίδευσης, δικτύωσης και συνεργασιών.	<u>Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού</u> <u>Ελληνικό Μουσείο Αυτοκινήτου</u> <u>Μουσείο Χέλμη Φυσικής Ιστορίας</u> <u>Μουσείο Φωτογραφίας Χρήστος Καλεμκερής</u> <u>ΕΜΣΤ</u> <u>Πολιτιστικό ίδρυμα Πειραιώς</u>
41	<u>Association of European Open-Air Museums</u>	AEOM	Ένωση ευρωπαϊκών υπαίθριων μουσείων	
42	<u>Network of European Royal Residences</u>		Πολιτιστική κληρονομιά, δίκτυο ευρωπαϊκών βασιλικών κατοικιών	
43	<u>European Museum Forum</u>	EMF	Μεγάλα Μουσεία της Ευρώπης	
44	<u>European Folk Culture Organisation</u> (fb: <u>European Folk Culture Organisation</u>)	EFCO	Ευρωπαϊκός οργανισμός λαϊκού πολιτισμού	
45	<u>European music council</u>	EMC	Ευρωπαϊκό συμβούλιο μουσικής	
46	<u>European Jazz Network</u>	EJN	Δίκτυο που περιλαμβάνει οργανισμούς που ειδικεύονται στη δημιουργική μουσική, στη σύγχρονη τζαζ και στην αυτοσχέδια μουσική.	<u>Στέγη Ιδρύματος Ωνάση</u> <u>Athens Technopolis Jazz Festival</u>
47	<u>Association Europeenne des Conservatoires, Academies de Musique et Musikhochschulen</u>	AEC	Συνασπισμός που εκπροσωπεί τα ανώτατα μουσικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ευρώπης και σε διεθνές επίπεδο.	<u>Ωδείο Αθηνών</u> <u>Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης</u> <u>Δημοτικό Ωδείο Θέρμης</u>
48	<u>European Choral</u>	ECA	Πολιτιστική ανταλλαγή μέσω του συλλογικού	<u>Στέγη Ελληνικών Χορωδιών</u>

	<u>Association</u>		τραγουδιού	Παιδική Χορωδία Σχολής Μωραΐτη Πολυφωνική Χορωδία Πάτρας Δημοτική Χορωδία παιδιών και εφήβων Ηρακλείου
49	<u>European Composer and Songwriter Alliance</u>	ECSA	Υπεράσπιση και προώθηση δικαιωμάτων των δημιουργών μουσικής σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.	Hellenic Union of Composers and Authors (Ενωση Μουσικοσυνθετών & Στιχουργών Ελλάδας, ΕΜΣΕ) Greek Association of Composers and Lyricists (TO METRON)
50	<u>Early music in Europe/ Rema</u>	REMA	Πρώμη μουσική στην Ευρώπη	
51	<u>Jeunesses musicales international</u>	JMI	Παγκόσμιο δίκτυο μουσική για νέους και παιδιά	<u>Delia Arts Foundation</u>
52	<u>European Conference of Popular New Music</u>	ECPNM	Μουσική	
53	<u>European network for opera, music and dance education</u>	RESEO	Ευρωπαϊκό δίκτυο-πλατφόρμα για την όπερα, τον χορό, τη μουσική και την εκπαίδευση	
54	<u>Live DMA</u>		Δίκτυο υποστήριξης και προώθησης της «ζωντανής» (live) μουσικής στην Ευρώπη.	
55	<u>European Union Baroque Orchestra</u>	EUBO	Υποστήριξη δημιουργών μπαρόκ μουσικής μέσω παραστάσεων, εργαστηρίων και ηχογραφήσεων.	
56	<u>European Concert Hall Organisation</u>	ECHO	Ευρωπαϊκός οργανισμός αιθουσών συναυλιών	
57	<u>European Union of Music Competitions for Youth</u>	EMCY	Ευρωπαϊκή ένωση μουσικών διαγωνισμών για τη νεολαία.	
58	<u>European theatre convention</u>	ETC	Ευρωπαϊκό δίκτυο δημόσιων θεάτρων.	
59	<u>European Dancehouse</u>	EDN	Ευρωπαϊκό δίκτυο χορού	<u>Κέντρο μελέτης χορού Ισιδώρας & Ραϋμόνδου</u>

	<u>Network</u>			<u>Ντάνκαν</u> (ιδρυτικό μέλος)
60	<u>Life Long Burning</u>	LLB	Χορός	
61	<u>Federation for European Storytelling</u>	FEST	Παγκόσμιο δίκτυο οργανισμών και ενώσεων που δραστηριοποιούνται στο τομέα της αφήγησης	<u>Φίλοι του Αμαρίου</u> <u>Κέντρο Μελέτης και διάδοσης μύθων και παραμυθιών</u> <u>Action Art- Εικαστική Δράση</u>
62	<u>European Network for Circus and Street Arts</u>	CIRCOSTRA DA	Ευρωπαϊκό δίκτυο για το τσίρκο και τις τέχνες δρόμου	<u>Κι όμως κινείται</u>
63	New European Theatre Action	NETA	Δίκτυο θεάτρων και φεστιβάλ. Διοργανώνει Μπιενάλε σε διαφορετικές ευρωπαϊκές πόλεις και έχει δημιουργήσει το διαδικτυακό κανάλι NETA ART-TV (με χρηματοδότηση από το πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη) το οποίο ασχολείται με τις παραστατικές τέχνες.	
64	<u>European Network of Information Centres for the Performing Arts</u>	ENICPA	Ευρωπαϊκό δίκτυο πληροφοριακών κέντρων για τις παραστατικές τέχνες	
65	<u>Union of Theatres of Europe</u>	UTE	Ένωση ευρωπαϊκών θεάτρων	<u>Εθνικό Θέατρο</u> <u>Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος</u> Ένα φυσικό πρόσωπο
66	<u>Live Performance Europe</u>	PEARLE	Ευρωπαϊκή ομοσπονδία μουσικών και «ζωντανών» (live) παραστάσεων	<u>Μέγαρο Μουσικής Αθηνών</u>
67	<u>International Network or Contemporary Performing Arts</u>	IETM	Παγκόσμιο δίκτυο για τις σύγχρονες παραστατικές τέχνες.	<u>Ελευσίνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα 2021</u> <u>Κοινωνό-Art Gathering</u> <u>Les Yper Yper</u> <u>Polyplanity Productions</u> <u>Oper(o)</u> <u>Tatou MDT (Music Dance</u>

				<u>Theatre)</u> <u>Θέρος</u> <u>Toofareast productions</u>
68	<u>International Music and + Media Centre</u>	IMZ	Διεθνές επιχειρηματικό δίκτυο με σκοπό τη προώθηση των παραστατικών τεχνών μέσω οπτικοακουστικών μέσων	
69	<u>Association of European Performers' Organisations</u>	AEPO-ARTIS	Ευρωπαϊκός οργανισμός προστασίας δικαιωμάτων των καλλιτεχνών και συλλογικής διαχείρισης.	
70	<u>Federation of European Screen Directors</u>	FERA	Ομοσπονδία Ευρωπαίων σκηνοθετών ταινιών και τηλεόρασης	<u>Εταιρεία Ελλήνων Σκηνοθετών</u> <u>Ένωση Σκηνοθετών-Παραγωγών Ελληνικού Κινηματογράφου</u>
71	<u>Documentary association of Europe</u>	DAE	Σύνδεσμος Ντοκιμαντέρ της Ευρώπης	
72	<u>Eurocinema</u>		Ένωση παραγωγών κινηματογράφου και τηλεόρασης	
73	<u>The Europa cinemas association</u>		Κινηματογράφος	Συμμετοχή κινηματογράφων https://www.europa-cinemas.org/en/cinemas/map?query=&country=GR#map
74	<u>Europa Distribution</u>		Ευρωπαϊκό δίκτυο ανεξάρτητων εκδοτών και διανομέων κινηματογράφου	
75	<u>European Children's Film Association</u>	ECFA	Ευρωπαϊκό δίκτυο ταινιών που αφορούν παιδιά και νέους.	
76	<u>European Film Agency Directors Association</u>	EFAD	Ένωση ευρωπαϊκών οργανισμών κινηματογράφου	
77	<u>European Film Gateway</u>	EFG	Αρχείο με ιστορικά έγγραφα ταινιών, φωτογραφίες, αφίσες, προγράμματα, περιοδικά, έγγραφα λογοκρισίας, σπάνιες ταινίες, ντοκιμαντέρ κ.ά.	

78	<u>European Film Commissions Network</u>	EUFCN	Ευρωπαϊκό δίκτυο επιτροπών ταινιών που υποστηρίζει και προωθεί την βιομηχανία του κινηματογράφου	
79	<u>Architects council of Europe</u>	ACE	Συμβούλιο Αρχιτεκτόνων Ευρώπης	
80	<u>European Association for Architectural Education</u>	EAAE	Ευρωπαϊκή ένωση αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης	<u>Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο- Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών</u>
81	<u>Reseau Art Nouveau Network</u>		Δίκτυο αρ νουβώ αρχιτεκτονικής	
82	<u>Arts Directors Club of Europe</u>	ADC*E	Ευρωπαϊκή δημιουργική κοινότητα Design και Οπτικής Επικοινωνίας	
83	<u>European Games Developer Federation</u>	EGDF	Ευρωπαϊκή ομοσπονδία προγραμματιστών παιχνιδιών	
84	<u>GÉANT pan-European network</u>	GÉANT	Δίκτυο διασύνδεσης έρευνας, καινοτομίας	
85	<u>FoAM</u>		Δίκτυο διεπιστημονικών εργαστηρίων τέχνης επιστήμης, φύσης και καθημερινής ζωής. Το μότο του δικτύου είναι "grow your own worlds" (καλλιεργήστε τους δικούς σας κόσμους).	
86	<u>Biennale des jeunes créateurs de l'Europe et de la Méditerranée</u>	BJCEM	Μπιενάλε της Μεσογείου	<u>Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων</u> <u>Δήμος Θεσσαλονίκης</u> <u>Δήμος Παύλου Μελά</u>
87	<u>European Cultural Tourism Network</u>	ECTN	Ευρωπαϊκό δίκτυο με σκοπό την προώθηση και ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού στην Ευρώπη.	
88	<u>European University Association</u>	EUA	Ένωση των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων	
89	<u>European Creative Business Network</u>	ECBN	Ευρωπαϊκό δίκτυο δημιουργικών επιχειρήσεων με σκοπό τη προώθηση των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών στην Ευρώπη.	
90	<u>European Creative</u>	CN	Ευρωπαϊκό δίκτυο	<u>Bios Romantso</u>

	<u>Hubs Network</u>		δημιουργικών κόμβων (creative hubs). Η έδρα του βρίσκεται στην Αθήνα.	<u>Changemakers Lab</u> <u>Fab Lab Ioannina</u> <u>Fix in Art</u> <u>Found.ation</u> <u>INNOVATENS- Hub of innovation & entrepreneurship</u> <u>MAKE</u> <u>Media Terra Nea</u> <u>Stone Soup</u> <u>The Creativity Platform</u> <u>The Cube</u>
91	<u>Festivals of the Future</u>		Δίκτυο των «φεστιβάλ του μέλλοντος». Αποτελείται από πολιτιστικούς οργανισμούς μικρής κλίμακα με σκοπό τη διερεύνηση νέων μοντέλων ανάπτυξης των φεστιβάλ, της εναλλακτικής χρηματοδότησης, της συν-δημιουργία και της δημοκρατικής ηγεσίας.	<u>MIR FESTIVAL</u>

B2. Κατάλογος ελληνικών δικτύων

Τα στοιχεία για τη δημιουργία του Πίνακα Α2 αντλήθηκαν από τις ιστοσελίδες των δικτύων.

Πίνακας Α2. Κατάλογος ελληνικών δικτύων

α/α	Όνομα Δικτύου	Συνοπτική περιγραφή	Μέλη του δικτύου
1	<u>Δίκτυο Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου της Τράπεζας Πειραιώς</u>	Περιφερειακό δίκτυο Μουσείων. Το ΠΙΟΠ έχει αναλάβει τη συνολική λειτουργία του. Έχει βραβευτεί από το Europa Nostra στη κατηγορία «Ειδικές υπηρεσίες».	Συμμετέχουν εννέα μουσεία από τη περιφέρεια.
2	<u>Ελληνικό Εθνικό Δίκτυο του Ευρω-Μεσογειακού Ιδρύματος Anna Lindh</u>	Ελληνικό δίκτυο το οποίο συμμετέχει στο Ευρω-Μεσογειακό Ίδρυμα Anna Lindh. Χαρακτηρίζεται από ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων (πολιτισμός, ανθρώπινα δικαιώματα, τέχνες, κ.ά.).	Φυσικά πρόσωπα, ΜΚΟ, εταιρίες, ομάδες, τοπική αυτοδιοίκηση, φορείς της κοινωνίας των πολιτών.
3	<u>ANCE (Δίκτυο Εμπειρογνομόνων Αθήνας)</u>	Δίκτυο που προωθεί τη βιώσιμη ανάπτυξη και την υποστήριξη ευπαθών κοινωνικών ομάδων στην Ευρωπαϊκή Ένωση.	Ευρύ φάσμα (ΜΚΟ, δημόσιους φορείς, πανεπιστήμια, ερευνητικούς φορείς, τοπικές αναπτυξιακές εταιρίες κ.ά.).
3	<u>Thessδίκτυο</u>	Άτυπο δίκτυο εθελοντικών οργανώσεων.	Οργανώσεις, φυσικά πρόσωπα.
4	<u>Athens Culture Net</u>	Δικτύωση πολιτιστικών φορέων (μικρών, μεγάλων, δημόσιων και ιδιωτικών). Τελεί υπό την εποπτεία του Δημάρχου Αθηναίων. Ιδρυτικός δωρητής: Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος.	Περισσότεροι από 120 πολιτιστικοί φορείς που δραστηριοποιούνται στην Αθήνα.
5	<u>Corallia</u>	Σκοπός του η δημιουργία και ανάπτυξη οικοσυστημάτων καινοτομίας.	
6	<u>mi-Cluster</u>	Συνεργατικός Σχηματισμός Συστημάτων και Εφαρμογών Νανο/Μικροηλεκτρονικής.	ΕΝΕΒΗ (Ένωση της Ελληνικής Βιομηχανίας Ημιαγωγών), μικρές, μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις, ερευνητικά ινστιτούτα, πανεπιστημιακά εργαστήρια κ.ά.

7	<u>si-Cluster</u>	Συνεργατικός Σχηματισμός Διαστημικών Τεχνολογιών και Εφαρμογών.	(ΕΒΙΔΙΤΕ) Ένωση Ελληνικών Βιομηχανιών Διαστημικής Τεχνολογίας και Εφαρμογών, βιομηχανικά μέλη, μεγάλες επιχειρήσεις, ΜΜΕ, κ.ά.
8	<u>gi-Cluster</u>	Συνεργατικός Σχηματισμός Ψυχαγωγικών και Δημιουργικών Τεχνολογιών & Εφαρμογών.	Ακαδημαϊκοί φορείς, τεχνολογικά ινστιτούτα, μικρές, μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις που καλύπτουν το φάσμα της δημιουργικής οικονομίας.
9	Ένωση Μορφωτικών Ινστιτούτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUNIC EU National Institutes for Culture)	Παγκόσμιο δίκτυο με 125 clusters σε 96 χώρες. Στην Ελλάδα έχει δύο παραρτήματα στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.	Στο παράρτημα της Αθήνας (2008) με συντονιστή το Γαλλικό Ινστιτούτο συμμετέχουν δεκαοκτώ πολιτιστικά ιδρύματα και πρεσβείες και στις Θεσσαλονίκης (2012) με συντονιστή το Βρετανικό Συμβούλιο πέντε. Τα μέλη έχουν υπογράψει ανεπίσημο μνημόνιο συνεργασίας.
10	<u>synAthina</u>	Κοινή πρωτοβουλία Ιδρύματος Μποδοσάκη και Δήμου Αθηναίων. Βασικός ρόλος είναι αυτός του διαμεσολαβητή ανάμεσα στον Δήμο της Αθήνας και στη κοινωνία των πολιτών.	Ομάδες (άτυπες και μη) από τη κοινωνία των πολιτών.
11	<u>SDG 17 Greece</u>	Πανελλήνιο δίκτυο για τους 11 στόχους βιώσιμης ανάπτυξης. Συμμετέχει στα ευρωπαϊκά δίκτυα Culture Action Europe, Europeana Pro και Europa Nostra.	Περίπου 100 μέλη (δήμοι, ακαδημαϊκά ιδρύματα και άλλοι οργανισμοί).
12	<u>Culture polis</u>	ΑΜΚΕ της κοινωνίας των πολιτών. Έχει δημιουργήσει το «Παρατηρητήριο Πολιτισμού και Δημιουργικότητας» και είναι εταίρος του έργου A4EUS Europe for Citizens.	
13	<u>Enterprise Europe Network -Hellas</u>	Δίκτυο επιχειρηματικής υποστήριξης. Αποτελεί τον ελληνικό κόμβο του ευρωπαϊκού δικτύου.	Βιομηχανικοί σύνδεσμοι, ερευνητικά-τεχνολογικά ιδρύματα, εμπορικά-βιομηχανικά επιμελητήρια.
14	<u>The Meet Market</u>	Δίκτυο δημιουργών (σχεδιαστές, designers, κατασκευαστές χειροποίητων αντικειμένων κ.ά.)	Φυσικά πρόσωπα, δημιουργικές ομάδες.

15	<u>Δίκτυο Pandrosou street market</u>	Δίκτυο δημιουργών (κοσμήματα, χειροποίητες κατασκευές κ.ά).	Επτά επιχειρήσεις που βρίσκονται στην οδό Πανδρόσου.
16	<u>Ευρωπαϊκά Δίκτυα Πόλεων και Περιφερειών</u>	Ελληνική εταιρεία Τοπικής ανάπτυξης και αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ).	Συμμετέχουν 23 δίκτυα, ενώσεις, συμμαχίες, συμβούλια.
17	<u>Δίκτυο Μουσείων και Πολιτιστικών Φορέων Ιστορικού Κέντρου Αθηνών</u>	Μουσεία και πολιτιστικοί φορείς.	Μουσεία, ινστιτούτα, ιδρύματα, ενώσεις, πολιτιστικά κέντρα, χώροι τέχνης κ.ά.
18	<u>Δίκτυο Επαγγελματιών Μουσείων και Πολιτιστικών Οργανισμών</u>	Δίκτυο που δημιουργήθηκε μετά από πρωτοβουλία του Βρετανικού Συμβουλίου στο πλαίσιο του προγράμματος “Transforming Future Museums”.	Φυσικά πρόσωπα, επαγγελματίες που εργάζονται σε πολιτιστικούς οργανισμούς και μουσεία.
19	<u>Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού: Δίκτυο Παραρτημάτων εκτός Ελλάδας</u>	Δίκτυο παραρτημάτων εκτός Ελλάδας με σκοπό την υποστήριξη του ελληνικού κινηματογράφου, βιβλίου και της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας. Μέλος των δικτύων: European Union of National Institutes for Culture (EUNIC) και Anna Lindh Foundation.	Αλεξάνδρεια, Βελιγράδι, Βερολίνο, Οδησός, Βουκουρέστι, Λευκωσία, Σόφια, Τεργέστη, Τίρανα, Λονδίνο, Ουάσιγκτον.
20	<u>Culture for change</u>	Δίκτυο που δημιουργήθηκε με αφορμή το πρόγραμμα START-Create Cultural Change.	Οι απόφοιτοι του προγράμματος.
21	<u>MOMus</u>	Μητροπολιτικός Οργανισμός Μουσείων Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης.	Πέντε Μουσεία (τέσσερα της Θεσσαλονίκης και ένα της Αθήνας).
22	<u>Δίκτυο Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού</u>	Πρωτοβουλία της της Διεύθυνσης Εικαστικών, Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφίας και Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού του ΥΠΠΟΑ.	Οι μουσειακοί φορείς του σύγχρονου πολιτισμού.
23	<u>Δίκτυο Μουσείων Ιονίων Νήσων</u>	Δίκτυο που δημιουργήθηκε μετά από πρωτοβουλία του Μουσείου Ιονίου Πανεπιστημίου.	Μουσειακοί φορείς από τα Επτάνησα (Ζάκυνθος, Ιθάκη, Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Λευκάδα).
24	<u>Πράξη</u>	Δίκτυο Διάχυσης Τεχνολογίας. Υποστήριξη σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις,	Σύνδεσμοι επιχειρήσεων.

		ερευνητικούς φορείς.	
25	<u>Πλέγμα</u>	Πολιτιστικές δραστηριότητες σε Ελλάδα και Ευρώπη. Συμμετέχει σε ευρωπαϊκά και ελληνικά δίκτυα.	
26	<u>Δίκτυο Δημοτικών Κινηματογράφων</u>	Δίκτυο που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του ΥΠΠΟΑ.	Δεκατέσσερις δημοτικοί κινηματογράφοι.
27	<u>Διεθνές Δίκτυο Θεάτρου Ντοκιμαντέρ (INDT)</u>	Δίκτυο έρευνας, καλλιτεχνικής δημιουργίας και προώθησης του θεάτρου ντοκιμαντέρ.	Φυσικά πρόσωπα, θεατρικές ομάδες.
28	<u>Social Dynamo</u>	Κοινωνικό Δυναμό. Δημιουργήθηκε με κοινή πρωτοβουλία του Ιδρύματος Μποδοσάκη και του Δήμου Αθηναίων.	Φορείς της κοινωνίας πολιτών.
29	<u>Δίκτυο Ελληνικών Βιβλιοθηκών</u>	Δίκτυο που συγκροτήθηκε από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας.	Βιβλιοθήκες (ακαδημαϊκές, ερευνητικές, δημόσιες, δημοτικές, σχολικές)
30	<u>Δίκτυο Οικονομικών Βιβλιοθηκών (ΔΙ.Ο.ΒΙ)</u>	Δίκτυο από βιβλιοθήκες και κέντρα πληροφόρησης της Αττικής, με αντικείμενο την οικονομική επιστήμη.	Δέκα μέλη.
31	<u>Δίκτυο Βιβλιοθηκών Δήμου Θεσσαλονίκης</u>		Οι βιβλιοθήκες του Δήμου Θεσσαλονίκης.
32	<u>Δίκτυο για τη Δημιουργική Ελλάδα (Creative Greece Network)</u>	Κοινότητα για τις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα.	
33	<u>Δίκτυο Οργανώσεων και Πολιτών για το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας</u>	Πρωτοβουλία για το ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Σκοπός του δικτύου η βιωσιμότητα του ιστορικού κέντρου. Τον κεντρικό συντονισμό έχει αναλάβει η Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού.	Φυσικά πρόσωπα, ομάδες πολιτών, σύλλογοι-οργανώσεις.
34	<u>Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας (Athens Social Atlas)</u>	Η κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας. Οι φορείς που συμμετέχουν: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (ο φορέας υλοποίησης), Γαλλική Σχολή Αθηνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών,	Επιστήμονες από διαφορετικές ειδικότητες με κοινό σημείο αναφοράς συγγραφή μελετών-εργασιών για την Αθήνα.

		Ελληνική Στατιστική Αρχή. Το έργο έχει χορηγηθεί από το Ίδρυμα Ωνάση.	
35	<u>Δίκτυο Κοινωνικής Αλληλεγγύης & Αρωγής</u>	Σκοπός του η γεφύρωση του επιχειρηματικού κόσμου με τη κοινωνία. Το 2018 υπεγράφη μνημόνιο συνεργασίας ανάμεσα στην Ουνέσκο και το Δίκτυο.	Έξι επιχειρηματικοί φορείς.
36	<u>Handpeak</u>	Δημιουργική κοινότητα της Θεσσαλονίκης.	Φυσικά πρόσωπα, δημιουργικές ομάδες (επαγγελματική, ερασιτεχνική δραστηριοποίηση).
37	<u>Δίκτυο Πόλεων για την Ένταξη (2018)</u>	Ενταξιακές δράσεις.	Δεκατρείς δήμοι της Ελλάδας που φιλοξενούν προσφυγικό πληθυσμό.
38	<u>Δίκτυο Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων (ΔΗΠΕΘΕ)</u>	Δίκτυο που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του ΥΠΠΟΑ.	Δεκατέσσερα δημοτικά περιφερειακά θέατρα.
39	<u>Κέντρο Εθελοντών Μάνατζερ Ελλάδος (KEMEL)</u>	Δωρεάν συμβουλευτικές υπηρεσίες και υποστήριξη σε νέους επιχειρηματίες.	Ανώτατα στελέχη επιχειρήσεων (ενεργά και πρώην).
40	<u>Δίκτυο επιχειρηματικών αγγέλων Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών (ΔΕΑ ΕΒΕΑ)</u>	Δίκτυο χρηματοδότησης και υποστήριξης επιχειρήσεων με καινοτόμο χαρακτήρα.	Επενδυτές και επιχειρηματίες.
40	<u>Athens Art Network (Αθηναϊκό Καλλιτεχνικό Δίκτυο)</u>	Εθελοντική οργάνωση καλλιτεχνών που δραστηριοποιούνται σε υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας και σε σχολεία.	Φυσικά πρόσωπα (καλλιτέχνες).
41	<u>ΕπιΜΕΝΟΥΜΕ Πατησίων</u>	Δίκτυο της κοινωνίας των πολιτών με κεντρικό σημείο αναφοράς την οδό Πατησίων.	Φυσικά πρόσωπα, ομάδες, συλλογικότητες.
42	<u>ARTWORKS</u>	Κύρια δραστηριότητα του Artworks αποτελεί το πρόγραμμα υποστήριξης ελλήνων καλλιτεχνών από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Βασικός στόχος είναι η δημιουργία δικτύου συμμετεχόντων στο πρόγραμμα και η υποστήριξή τους μετά τη συμμετοχή τους σε αυτό.	Έλληνες καλλιτέχνες.
42	<u>Ελληνικό Ινστιτούτο</u>	Επιστημονικός αστικός μη	Συνεργασία με δημόσιους και

	<u>Πολιτιστικής Διπλωματίας</u> (ΕΙΠΔ)	κυβερνητικός οργανισμός.	ιδιωτικούς φορείς, ιδρύματα και ινστιτούτα από την Ελλάδα και το εξωτερικό.
43	<u>Δίκτυο των μονοπατιών</u> <u>«Ελληνικής Εταιρείας»</u>	Συνεργασία με ιστορικούς και λαογράφους για τη δημιουργία επτά διαδρομών στην Ελλάδα.	Τοπικά μονοπάτια στην Ελλάδα.
44	<u>Εθνικό θεματικό δίκτυο</u> <u>Ελιά</u>	Σκοπός η βιωματική προσέγγιση του οικοσυστήματος του ελαιώνα.	Συνεργασία με σχολεία.
45	<u>Δίκτυο Περραιβία</u>	Πρωτοβουλία από 54 συνλόγους της Ελασσόνας και αποδήμων. Σκοπός η συμβολή στη πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής.	Σύλλογοι (πολιτιστικοί, αθλητικοί, περιβαλλοντικοί) του δήμου Ελασσόνας της περιφέρειας Θεσσαλίας.